

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ÜSKÜDARLI MUHAMMED NASÛHÎ'DE SEYR U SÛLÛK

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KOYUNCU

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ÜSKÜDARLI MUHAMMED NASÛHÎ'DE SEYR U SÛLÛK

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KOYUNCU

Danışman: PROF. DR. SÂFİ ARPAGUŞ

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi BÜŞRA KOYUNCU'nun ÜSKÜDARLI MUHAMMED
NASŪHİ'DE SEYR U SŪLŪK adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.06.2019
tarih ve 2019-17/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi11.....07.....2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. SAFİ ARPAGUŞ	
2. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi MUHAMMET NEDİM TAN	
3. Jüri Üyesi Prof. Dr. REŞAT ÖNGÖREN	

ÖZET

Muhammed Nasûhî, 18. yüzyıl İstanbul'unda yaşamış tasavvuf dünyasının mühim şahsiyetlerinden biridir. Bağlı olduğu ana tarikatın İstanbul ve Anadolu'da yaygınlığı ile tanınan Halvetiyye olması Nasûhî Efendi'nin ismi ve vasıflarının şöhret bulmasında etkili olmuştur. Yaşadığı devirde Üsküdar için önemli bir konumda bulunan mutasavvıf, tasavvufî çizgisi itibariyle Ekberî geleneğin bir takipçisi olmuş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Çalışmamızda tasavvuf algısının izlerini sürdüğümüz *Vâridât-ı Kudsiyye* adlı eseri başta olmak üzere mevcut olan eserlerinden hareketle Nasûhî Efendi'nin tasavvufî düşünceleri ele alınmaya gayret gösterilmiştir. Müridinin rüyalarını yorumlayarak bir irşâd metodu sunmuş olduğu *Vâridât* eseri, seyr u sülûkun sembol ve temsîlî anlatım eşliğinde açıklanmış ve mürid-mürşid ilişkisinin seyrini takip bağlamında izah edilmiştir. Ayrıca bu çalışma Nasûhî Efendi'nin bir diğer eseri *Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye* adlı eserinin Arapça aslından tercümesini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Nasûhî, Vâridât, Risâle-i Muhammediyye, Seyr u Sülûk.

ABSTRACT

Muhammed Nasûhî is one of the important figures of the Sûfi world who lived in 18th century Istanbul. The fact that the main sect to which he was affiliated was Halvetiyye, known for its prevalence in Istanbul and Anatolia, was instrumental in the fame of Nasûhî Efendi's name and qualifications. This mutasavvıf, who had an important position for Üsküdar during his time, became a follower of the Akbarî tradition and reflected this in his works. In this study, the Sufi thoughts of Nasûhî Efendi were tried to be taken from his work named Vâridât-ı Kudsiyye, which we traced the perception of Sufism and also from his other works. Interpreting the dreams of , he presented a method of guidance, and the expression of the Vâridât, accompanied by the symbolic and representative narrative, and the course of the sayr-i sulûk of the relationship between the murid-murshid is explained. In addition, this work is about the translation of Nasûhî Efendi's Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye from Arabic origin.

Key words: Muhammad Nasuhi, Vâridât, Risale-i Muhammadiyyah, Sayr-i Sulûk.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu yaratılış itibariyle ahsen-i takvim sûretinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen esfel-i sâfilîn derecesine de inebilmektedir. Bu inhiraf nefsin isteklerine boyun eğme ile gerçekleşir. Nefsin emirlerine uyan insan varlık gâyesinin dışına çıkmakta ve insan olmanın gereğinden uzaklaşmaktadır. Bu bağlamda insanın hakikat arayışının mühim bir yolu olan tasavvuf insanın içine düşmüş olduğu girdaba bir çıkış kapısı sunmaktadır. Tasavvuf en genel ve öz manâda bir ahlak eğitimi olarak tarif edilir. Bu ahlak eğitimini hayat amacı edinen sûfiler insanda mevcut olan veya sonradan kazanılan menfî huyların yerine iyi huy ve güzellikleri yerleştirme çabası içindedir. Tasavvufta nefsin merhalelerinden geçip yüce makam olarak adlandırılan insân-ı kâmil mertebesine erişmek asıl hedeftir. Bu nedenle nefis tezkiyesi üzerine mutasavvıfların pek çok eser meydana getirdikleri görülmektedir. Tasavvuf ilminin temsilcilerinden biri de 18. yüzyıl mutasavvıflarından Üsküdarlı Muhammed Nasûhî'dir. Gerek tasavvuf gerek diğer islâmî ilimler alanında eserler veren fakat ne yazık ki günümüzde eserlerinin tamamına ulaşamadığımız Nasûhî Efendi'nin nefis ve riyazet konusunda kaleme aldığı *Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye* eseri, ayrıca ağırlıklı olarak müridinin gördüğü rüyaların tâbirlerine yer verdiği *Vâridât-ı Kudsiyye* adlı eserinden hareketle nefis mertebeleri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmam sürecinde anlayışı ve birikimi ile büyük katkısı olan Prof. Dr. Safi Arpaguş'a; teze farklı sorularla yaklaşmamı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Ercan Alkan'a; tezin konusu noktasında ilgilerini eksik etmeyen ve çalışmaya heyecan ile başlamamı sağlayan Arş. Gör. Dr.Osman Sâcid Arı'ya; bilhassa fedâkarlık gösterip bu günlere gelmemi sağlayan kıymetli aileme ve bu süreçte beni motive edip her türlü desteği sağlayan eşim Arş. Gör. Muhammed İkbâl Koyuncu'ya şükranlarımı sunuyorum.

Büşra Koyuncu

Fındıkzâde, 2019

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane
no.	: Numara
OE.	: Osman Nuri Ergin
.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
vr.	: Varak
Yz.	: Yazma

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	iv
İÇİNDEKİLER	v

GİRİŞ

I- Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
II- Tezin Muhtevası, Tezde Takip Edilen Metod	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED NASÛHÎ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ, FAALİYETLERİ

1. HAYATI	4
1.1. Doğumu.....	4
1. 2. Ailesi	5
1. 3. Çocukluğu ve Tahsili	5
1. 4. Tasavvufî Şahsiyeti	6
1. 5. Vefatı.....	9
1. 6. Nasûhî Tekkesi ve Türbesinin Bulunduğu Yer ve Son Durumu.....	10
1. 7. Nasûhî Efendi'nin Vasıfları	12
1. 8. Musikî Yönü	12
1. 9. Nasûhî Usûlü ve Âdâbı	14
1. 10. Tarikatı (Halvetiyye).....	16
1. 11. Silsilesi.....	17
1. 12. Nasûhî'nin Mürşidi: Karabâş-1 Velî	18
1. 13. Nasûhî Efendi'nin Halifeleri.....	20
2. MUHAMMED NASÛHÎ'NİN ESERLERİ.....	22
2. 1. Mevcut Eserleri	22
2. 2. Kaynaklarda Zikredildiği Halde Mevcut Olmayan Eserler.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED NASŪHÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1. VARİDÂT GELENEĞİ.....	27
1. 1. Vâridâtın Anlamı.....	27
1.2. Tasavvufta Vâridât Literatürü.....	29
2. MEKTŪBÂT GELENEĞİ.....	30
3. <i>VÂRİDÂT-I KUDSİYYE</i> 'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	32
4. <i>VÂRİDÂT</i> TA RÜYA VE RÜYA TABİRLERİ.....	33
4. 1. Rüya Kavramı.....	33
4. 2. Tâbir Kavramı.....	34
5. MUHAMMED NASŪHÎ EFENDİ'DE RÜYA.....	35
6. <i>VÂRİDÂT-I KUDSİYYE</i> 'DE NEFİS MERTEBELERİNE GÖRE RÜYA TÂBİRLERİ	36
6.1. Birinci Makam.....	36
6. 2. İkinci Makam.....	48
6. 3. Üçüncü Makam.....	54
6. 4. Dördüncü Makam.....	60
7. SEYR U SŪLŪK.....	63
7. 1. Etvâr-ı Seb'a (Yedi Tavır).....	64
7. 2. Nefs Kavramı.....	65
7. 2. 1. Nefs-i Emmâre.....	66
7. 2. 2. Nefs-i Levvâme.....	66
7. 2. 3. Nefs-i Mülhime.....	67
7. 2. 4. Nefs-i Mutmainne.....	68
8. NÂSŪHÎ EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCELERİ.....	69
8. 1. Şeyh.....	69
8. 2. Sâlik.....	71
8. 3. İnsan.....	72
8. 4. Sır.....	73
8. 5. Zikir.....	74
8. 6. Takvâ.....	76
8. 7. Velî.....	77
8. 8. Rıza.....	78
8. 9. Duâ.....	79

8. 10. Dünya.....	79
8. 11. Akıl.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSÂLE-İ RÜŞDİYYE FÎ TARİKİ'L-MUHAMMEDİYYE

Çeviri-Metin.....	82
DİZİN	105
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	127

GİRİŞ

I- Araştırmanın Konusu ve Amacı

Ahlak, insanlık tarihi boyunca insan unsurunun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Kişinin iyi, güzel, doğruyu bulma ve yapma çabası onu (iyi) ahlaklı olmaya sevk etmiş ve zamanla toplumda yazılı olmayan fakat uyulması gereken normlar ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in inzâl edilmesi ile ahlak dîni bir kisveye bürünmüş ve Hz. Peygamber'in çizdiği çerçeve ile mukayyet hâle gelmiştir. Ahlak söz konusu olduğunda İslamî ilimler içerisinde tasavvuf ilmi ise bu kayıtlanmanın mühim bir kısmını teşkil etmektedir. Bu noktada tasavvuf ilmine büyük bir pay düşmüş ve bu ilim tüm gayretini ortaya koyarak sûfiler yetiştirmiş, mutasavvıfların kaleme almış olduğu telif ve tercüme eserler meydana gelmiştir. Mutasavvıflar, insanın kemâlâta erişmek için yürümesi gereken bu yolu, yolda nelere dikkat etmesi gerektiğini eserlerinde ayrıntılı bir şekilde işlemişlerdir. Çalışmamızın konusunu da XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunun tasavvufi, kültürel ve edebî hayatında yer almış bir şahsiyet olan Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi, eserleri, tasavvufî düşünceleri ve ağırlıkla sülûk, riyâzet, nefis konularının işlendiği *Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye* adlı eserinin neşri teşkil etmektedir.

Çalışmamız temelde üç ana bölümden meydana gelmektedir. "Muhammed Nasûhî'nin Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri" isimli birinci bölümde, Nasûhî Efendi'nin hayatı, ailesi, tahsili, tasavvufa intisabı gibi konuları özetle anlatmaya çalıştık ve akabinde mevcut eserlerini nüshaları ile birlikte izah ettik.

"Muhammed Nasûhî'nin Tasavvufî Görüşleri" isimli ikinci bölümde, vâridat ve mektûbât kavramları hakkında bilgi vererek tasavvuf literatüründeki yerlerine değindik. Tasavvufî eğitim sürecinde seyr u sülûk, nefis ve nefsin mertebelerinin ne anlam ifade ettiğini ele almaya çalıştık. Akabinde *Vâridât-ı Kudsiyye*'deki rüya ve tâbirlerine yer vererek Nasûhî Efendi'nin eserleri çerçevesinde en fazla üzerinde durduğu tasavvufî kavramları izâh ederek düşüncesinin izini sürmeye gayret gösterdik.

Üçüncü ve son bölümde ise *Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye* adlı muhtasar eserinin çeviri metnini yaparak Arabî harflerle dizilmiş metni de tezin sonuna ilâve ettik.

II- Tezin Muhtevası, Tezde Takip Edilen Metod

Nasûhî Efendi, Üsküdar - Mudurnu ekseninde hayatının kâhir ekseriyetini tasavvufî yaşantının içinde geçirmiş olup, eserlerinin çoğunda tasavvufî konuları ele almış bir mutasavıftır. Bu çalışma da Muhammed Nasûhî'nin tasavvuf ve seyr u sülûka dair görüşlerini tespit ederek bu konuda kaleme aldığı *Risâle-i Rüşdiyye fî tariki'l-Muhammediyye* adlı eserini literatüre kazandırmak amacıyla ortaya koyulmuştur. Neşrini yapmış olduğumuz *Risâle-i Muhammediyye* eseri riyâzet, sülûk, sülûkun şartları, nefis, tevhîd konularını ihtiva etmekle beraber, içerisinde müellifin ve başka şahsiyetlerin tasavvufî görüşlerinin de bulunduğu mühim bir eserdir. Ayet ve hadislere sıklıkla başvurulmuş ve tasavvufun ilk sûfilerinden katkılar sunan eser, hacimce çok küçük fakat ahlaka dair verdiği muhtasar bilgiler bakımından oldukça zengindir. Muhammed Nasûhî'nin çevirmiş olduğumuz eserini gün yüzüne çıkararak tasavvuf tarihi bilhassa Halvetî/Şâbânî gelenek ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara kapı aralmasını temenni ediyoruz.

Nasûhî Efendi'nin hayatını araştırırken Hüseyin Vassâf'ın *Sefine-i Evliya*'sından, Sâdık Vicdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye-Halvetiyye*'sinden, Mustafa Tatcı-Abdülmecit İslamoğlu tarafından hazırlanan detaylı bilgileri ve eserleri hakkındaki son durumu izâh eden *Seyr ü Sülûk Mektupları* isimli eserden istifade ettik. Ayrıca Nasûhî Efendi hakkında müstakil menkıbelerden birini kaleme alan halifesi Senâî Hasan Efendizâde'nin *Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî* adlı eserinin¹Nasûhî Efendi'nin torunlarından son postnişin Şeyh Ahmed Kerâmeddin Efendi tarafından *Şemsü's-subûhî fî Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî* adıyla yazıldığı, oğlu Rükneddin Nasûhioğlu'nun tertibinden sonra yeni harflere aktaran Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından gün yüzüne çıkarıldığı ve son olarak Türkçe'de *Şeyh Muhammed Nasûhî, Hayatı, Eserleri, Dîvânı, Mektupları* adıyla

¹ Hasan Efendizâde Senâî, *Menâkıb-ı Hazret-i Nasûhî*. Süleymaniye Ktp., Hacı mahmud Efendi, nr. 4575.

neşredilen eser başvurduğumuz kaynaklardan birisi olmuştur. Bu menâkıbın bir nüshası da Müstensih Mehmed Şükrü Efendi tarafından *Menâkıbnâme-i Hazret-i Şeyh Muhammed Nasûhî el-Halvetî el-Üsküdüârî* adıyla istinsah edilmiş olanıdır. Tasavvufî kavramlar konusunda ise lügâtlar ve klasik dönem tasavvuf kaynaklarından Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Serrâc'ın *Lümâ*'sı vb. ana kaynaklardan istifade edilmiştir. Risâle metni için esas aldığımız İstanbul Belediye Kütüphanesi Osman Ergin 627 numaralı bölümde bulunan 16 varaktan oluşan (49^b-65^a) nüshayı, diğerlerine göre daha az hata içerdiği ve anlaşılır bir okuma çeşidi olması dolayısıyla tercih ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED NASÛHÎ EFENDİ'NİN HAYATI,

ESERLERİ, FAALİYETLERİ

1. HAYATI

Muhammed Nasûhî Efendi'nin² hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler klasik ve modern pek çok çalışmada ele alınmıştır. Dolayısıyla burada muhtasar şekilde bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.1. Doğumu

Asıl ismi Muhammed (Mehmed) olup, Üsküdarlı olmasıyla "*Üsküdârî*" Halvetiyye tarikatına mensup olduğu için "*Halvetî*", babası Nasûh Bey'e nisbetle şeyhi Karabâş-ı Velî'nin hitabı sebebiyle ise "*Nasûhî*" lakabı ile meşhur olmuştur.³ Nasûhî Efendi, Üsküdar semtinin Toygar Tepesi'nde Bulgurlu Mescid yakınındaki Kuşoğlu yokuşunda bulunan hânelerinde dünyaya gelmiştir.⁴ Nasûhî Efendi'nin doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda müşterek bir ifade olmayıp üç farklı rivayet bulunmaktadır.⁵ Nasûhî Efendi'nin son torunlarından Kerâmeddin Efendi'nin aktardığına göre h.1060/m.1650⁶, Hüseyin Vassâf'ın rivayetine göre ise h. 1058/ m.1648 veya h. 1063/ m.1652-53 yılıdır.⁷

² İsmi'nin kaynaklarda bazen "Muhammed Nasûhî", bazen "Şeyh Nasûhî", bazen de "Üsküdarlı Nasûhî" şeklinde yazıldığı mevcuttur. Çalışmamızda yaygın kullanıma uyarak Nasûhî Efendi olarak bahsedeceğiz.

³ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., 2006, c.IV, s.53.; Şeyh Kerâmeddin Efendi, *Şeyh Muhammed Nasûhî-Şemsü's-Sabûhî fî-Menâkıb-ı Pîr Nasûhî*, (haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Alem Yay., İstanbul, 1996, s. 16. Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye, Halvetiyye*, (haz. İrfan Gündüz), İstanbul, 1995, Kerim Kara, "Mehmed Nasûhî", DİA, c. XXVIII, s.500.

⁴ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.12.; Vassâf, *a.g.e.*, s.51.; Vicdânî, *a.g.e.*, s.69.; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C. II, İstanbul, 1983, s. 188.

⁵ Vassâf, *a.g.e.*, s.51.; Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.12.

⁶ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 12.

⁷ Vassâf, *a.g.e.*, s. 51; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 69.

Nasûhî Efendi'nin yaşadığı dönem 17. yüzyıldan 18. yüzyıla geçiş ve Osmanlı Devleti'nin "Duraklama Devri" olarak adlandırılan siyasî, sosyal ve ekonomik alanda gerilemenin gerçekleştiği, tekke ve medreselerin de bu gerilemeden etkilendiği bir dönemdir. Nasûhî Efendi, yaşamı boyunca Osmanlı padişahlarından dört tanesinin saltanatlarının tamamına, III. Ahmed'in (1703-1730) padişahlık döneminin bir kısmına tanıklık etmiştir.⁸

1. 2. Ailesi

Nasûhî Efendi'nin babası, Osmanlı sipahisi⁹ Seyyid Nasûhî b. İhtiyâreddîn Bey'dir¹⁰; annesi Afife Hanım'dır. Annesi, Nasûhî henüz iki-üç yaşlarında iken 1654 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.¹¹

Nasûhî Efendi'nin hanımının ismi Hatice olup üç kız üç erkek olmak üzere altı evlâdı vardır. Oğulları Ali Alâaddîn (ö.1755), Zuhûrî (ö.1718), Ahmed (ö.1761), kızları Râziye, Saliha ve Hanife'dir. Oğlu Zuhûrî, kızlarından Râziye ve Saliha hanımlar Nasûhî Efendi henüz hayatta iken vefat etmişlerdir. Hanımı ve çocukları bugün dergâhın hazîresinde medfundur.¹²

1. 3. Çocukluğu ve Tahsili

Nasûhî Efendi'nin çocukluğu doğduğu evde geçmiş, ailesi bir müddet sonra Üsküdar Kefçe Dede Mahallesi'nde Ahmediyye Câmî'nin karşısında bir eve taşınmıştır. Medrese tahsiline bu mahallede başlayan Nasûhî Efendi,¹³ medreseden sonra Enderûn-ı Hümâyûn'da devam etmiştir.¹⁴

Risâle-i Muhammediyye' de şer'î ilimlerin tahsilinden sonra bu ilimlerin yeterli olmadığını ve kendisinde bâtinî ilimlerle uğraşma isteğinin oluştuğunu dile getiren

⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı hakikat*, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1979, s. 180.

⁹ Sipâhî: Osmanlı ordusunda bir sınıf süvâri askeri.

¹⁰ Sadık Vîcdânî, nesebinin Hz. Ali'ye ulaştığını nakleder. Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹ *Sefîne-i Evliyâ'*'da farklı bir rivayet olarak "*Şemsü's-subûhî'de menkul olduğuna göre Hazret-i Nasûhî henüz iki yaşında iken pederi vefat eylemiştir.*" ifadesi geçmektedir. Vassâf, *a.g.e.*, s. 53.

¹² Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 35.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 68.

¹³ Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴ Enderun'da tahsil görmesi sadece bir kaynaktan çıkmaktadır. bkz. Balıkhane nazırı Ali Rıza Bey, *Eski İstanbul Hayatı*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 77.

Nasûhî Efendi,¹⁵ gençlik dönemlerinden itibaren tasavvufa ilgi duymuş, sûfîlerin sohbetlerine katılmış ve Nasûhî Efendi'nin bu ilgisi artarak tasavvufî hayata devam etmesini sağlamıştır.¹⁶

Nasûhî Efendi, Atik Vâlîde Tekkesi'nde irşâd görevi yapan Karabâş-1 Velî'nin kemâlâtını işitince Şeyh Mustafa isimli kişinin delâletiyle şeyhin sohbetlerine iştirâk etmiştir. Karabâş-1 Velî, Nasûhî Efendi'deki isti'dâdı görmüş ve muhabbetini izhâr etmiştir. Nasûhî Efendi'nin menâkıbını kaleme alan torunlarından ve bu kolun son postnişini Kerâmeddin Efendi'nin kaydettiğine göre bu intisap Nasûhî Efendi'nin tahsili sırasında Karabâş-1 Velî'ye kendisi hakkında meziyetleri anlatılınca şeyhin, Nasûhî Efendi ile görüşmeyi talep etmesi ile gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin ardından Nasûhî Efendi"ye bir hücre verilip bu durum babasına bildirilmiştir.¹⁷ Oğlunun tanımadığı bir zâta intisap ettiğini duyan Nasûh Bey, Karabâş-1 Velî'nin huzuruna geldiğinde Karabâş-1 Velî, babasına hitaben "*Babası da oğluyla beraber gelmeli.*" diyerek Nasûh Bey'in gönlünü kazanır, sonrasında ise Nasûh Bey şeyhin elini öperek oğlunu Karabâş-1 Velî'ye emanet etmiştir.¹⁸ Karabâş-1 Velî, sülûka devam ettikleri günlerde vird kıraâtinden dolayı Nasûhî Efendi'yi *Viridhân Derviş Mehmed* diye isimlendirmiştir.¹⁹

1. 4. Tasavvufî Şahsiyeti

Nasûhî Efendi on iki sene hizmetten sonra sülûkunu tamamlamış, 1674 senesinde şeyhinden hilafet almıştır. Yaklaşık olarak yirmi yedi yaşına denk gelmektedir.²⁰ Karabâş-1 Velî, başındaki tâc-1 şerîfi hilafet günü Nasûhî Efendi'nin başına koyduğu zaman ehl-i hâl olanlar Karabâş-1 Velî' nin başına gâipten başka bir tâc konduğunu müşâhede etmişler.²¹ Karabâş-1 Velî'nin yakın halifesi olan Nasûhî Efendi'nin odası ise Mihrimah Sultan Zaviyesi'nde köşede bulunmaktadır.²²

¹⁵ Nasûhî, *Risâle-i rüşdiyye fî tarîkati'l-Muhammediyye*, İstanbul Belediye Ktp. OE. Yz. Nu: 627. vr. 59b.

¹⁶ Mustafa Tadcı-Abdölmecit İslamoğlu, *Seyr u Sülûk Mektupları*, H Yayınları, İstanbul, 2017, s.8.

¹⁷ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 19.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁸ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 20.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁹ Senâî Efendi, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Millet Ktp. Şer'iyye, nu. 1104. vr. 26/b.

²⁰ Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

²¹ Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

²² Vassâf, *a.g.e.*, s. 32.

Nasûhî Efendi, bir müddet sonra mürşidinin emriyle Mudurnu'ya giderek Sunullah Efendi Zaviyesi'nde on bir sene tekke şeyhliği yapmıştır.²³ Burada iken - kendisinden sonra postnişin olan- Abdullah Rüşdî ve Muhammed Zoravî hazretlerini yetiştirmişlerdir.²⁴

Nasûhî Efendi, 1679 senesinde şeyhi Karabâş-ı Velî'nin Limni'ye sürgün edildiği haberini öğrenmesi üzerine tahmini olarak 1680 yılında -Mudurnu'da olduğu yıllar sürecinde- Limni'ye gitmiştir. Ziyaret maksadıyla Limni Adasına bir kaç kez gelip gittiği bilinmektedir. Bu ziyaretler sırasında aynı dönemde Limni sürgününde olan şeyhinin çağdaşı Niyâzî-i Mısırî'nin de hizmetinde bulunmuştur.²⁵ Niyâzî-i Mısırî'nin bir şiirini şerh etmesi ve Vâridât'ta geçen "*Yunûs, Mısırî, Nasûhî gönlü birdir, birdedir, bir iledir.*"²⁶ ifadesi, ayrıca divançesindeki

Mısırî-veş bu Nasûhî çekdi ise nefy ü belâ

*Fazl-ı Hak'dan Mehdi misal sana yâ Hû görünür*²⁷

beyti Nasûhî'nin Niyâzî-i Mısırî'ye beslediği muhabbbeti destekler mahiyettedir.

Karabâş-ı Velî ve Niyâzî-i Mısırî sürgünde bir araya gelmişler, Karabâş-ı Velî, kimi zaman oğlu Mustafa Manevî²⁸ (ö.1702) ve Muhammed Nasûhî'yi hizmet etmeleri için Mısırî'nin yanına göndermiştir. Araştırmalarda Mısırî ile Karabâş-ı Velî'nin aralarının iyi olmadığı yönünde ifadeler varsa da böyle bir durum naz makamı kabilinden olup bir anlaşmazlık gözükmemektedir. Öyle ki Nasûhî'nin İbrahim Ağa'ya yazdığı mektupların birinde iki büyük sûfinin hamama gittiklerini, yanlarına para almadan giden şeyhlerin hamam paralarını bohçalarının içine kendisinin koymasına üzerine Mısırî'nin "*Oğlum! Allah azimü'ş-şân'a rica ederim ki sana dahi ol derece feyzi*

²³ Nasûhî, *Vâridât-ı Kudsiyye*, Süleymaniye Ktp. H.Hüsni Paşa, Nu: 776, vr. 52b.

²⁴ Vassâf, *a.g.e.*, s. 53.

²⁵ Vassâf, *a.g.e.*, s. 53.

²⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 9b.

²⁷ Mustafa Tatcı, *Üsküdarlı Mehmed Nasûhî Halvetî Hayatı ve İlâhileri*, H yayınları, İstanbul, 2019. s. 203.

²⁸ Nasûhî Tekkesi'nin haziresinde medfundur. Vassâf, *a.g.e.*, s. 33.

Muhammedî versin ki, sen dahi ümmet-i Muhammed'e böylece itâ edesin." diyerek hayır duâsını aldığı anlatmaktadır.²⁹

1685 senesine dek Mudurnu'da kalan Nasûhî Efendi, kendisinden sonra yerine Mudurnulu Abdullah Rüşdi'yi halife bırakmıştır. Bu zât Nasûhî Efendi'den sonra Mudurnu'da Şabânîlik silsilesini devam ettiren kişidir. Yine şeyhinin emriyle Mudurnu'dan Üsküdar'a döndüğünde Nasûhî Efendi, Doğanlılar'da bulunan ve Çakırcı Hasan Paşa ve Süleyman Paşa Câmî'inde iki sene kadar tedris ve irşad görevinde bulunmuştur.³⁰

Nasûhî Efendi, döneminin etkin ve sayılır şahsiyetlerinden biridir, öyle ki Sultan III. Ahmed'in 1704 senesinde Nasûhî tekkesinde Cuma ve Bayram namazlarının kılınması için Üsküdar Kadılığı'na hatt-ı hümayûn göndermiş olduğu, Nasûhî Efendi'den "*Kıdvetü'l-ulemâ ve'l-meşâyih Nasûhî Mehmed Efendi hazretleri...*" diye bahsettiği vâkîdir.³¹ Ayrıca Nasûhî Efendi'nin kemâli yayılınca yine III. Ahmed'in isteği ile 1705 senesinde Receb ayının her hafta salı günleri Eyüp Sultan Câmî'inde va'z etmek üzere kürsü şeyhliğini vefatına dek sürdürmüşlerdir.³² Nasûhî Efendi'nin Sultan III. Ahmed ile aralarındaki yakınlığı göndermiş olduğu bir mektubundan da anlamaktayız. Nasûhî Efendi'nin Sultan'ın vâlidesi için şifa dileğinde bulunması, Hırka-yı Saâdet ziyaretindeki riâyet edeceği hususları izâh etmesi şeyh ve sultan ilişkisini yansıtmaktadır.³³

Nasûhî Efendi tekkede kırk üç sene meşîhat hizmetinde bulunmuştur. Lakin 1714 yılında şeyhin bir vaazındaki muhtemelen siyâsî içerikli bir mesele sebebiyle³⁴ Üsküdar'dan Kastamonu'ya sürgün edilmiştir.³⁵ Şeyhülislâm İmam Mahmud Efendi'nin ilâmıyla bu ceza verilmiştir.³⁶ Sadık Vicdânî, Nasûhî Efendi'nin Kastamonu seferini bir sürgün olarak değil, Şabân-ı Velî'nin Nasûhî Efendi'ye olan rûhânî daveti olarak

²⁹ Vassâf, , *a.g.e.*, s. 53.; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (17. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001, s. 118.

³⁰ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.13.

³¹ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.15.

³² Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyi'ul-Fudalâ*, c. II, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989, s. 432.

³³ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 85- 88.

³⁴ Ahmet Önal, *Üsküdarlı Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya Sürgünü*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, (editör: Coşkun Yılmaz), c. II, s.203-216.

³⁵ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.16.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 54.; Vicdânî, *a.g.e.*, s. 70.

³⁶ Önal, *a.g.m.*, s. 211.

görmüştür.³⁷ Şeyhin ıtlak haberi geldiğinde Hz. Pîr ile vedalaşırken Nasûhî Efendi, tüm ihvânın bir araya geldiğini, Hz.Pîr'in huzurunda duâya başlandığını gözyaşları içinde hayretlerde olduğunu anlatmaktadır.³⁸ Nasûhiyye'nin pîri Muhammed Nasûhî Efendi, Kastamonu'da iken Şeyhinin türbesini ziyaret eder ve şu ifadeleri dile getirir.

Ziyaret eyledim Pîr'i dedi sana gelir ıtlak

Edersin sırrımı izhâr eğer enfüs eğer âfâk

Nasûhî sana lütfoldu Cenâb-ı Gavs-ı A'zam'dan

İşaretle beşaretle ki oldun kible-i uşşâk³⁹

Kastamonu'dan dönüşte Ilgaz'da Benli Sultan Türbesi'ne ve Mudurnu'ya uğrayarak 1717 yılında tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir.⁴⁰ Nasûhî Efendi, Seyahatnâmesi'nde Rebiülevvel ayının on yedisinde Kastamonu'dan İstanbul'a doğru yola çıktığını, İznik'te mola verip Rebiülâhir'in yedinci günü tekrar yola devam ettiğini belirtir.⁴¹

1. 5. Vefatı

17 Ramazan 1130 (14 Ağustos 1718) tarihinde Ramazan ayının on yedinci gecesini iftar vaktinde âlem-i cemâle göçen Nasûhî Efendi'nin naâşısı Yeni Câmi'ye götürülmüş, kabri şerifleri ise Doğançılar'daki dergâhın içinde bulunmaktadır. Daha sonra kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiştir. Türbe girişindeki kitâbede Nasûhî Efendi'nin *Risâle-i Velediyye* adlı eserini şerheden Mustafa Zekâî Efendi'nin yazdığı beyit bulunmaktadır:

"Makâm-ı evliyâdır menba'-ı feyz-ı fütûhîdir.

Edeble dâhil ol sûfî bu dergâh-ı Nasûhîdir."⁴²

³⁷ Vicdânî, *a.g.e.*, s.70.

³⁸ Tatcı, *Seyr u Sülûk Mektupları*, s. 33.

³⁹ Mustafa Kara, *Şeyh Şâbân-ı Velî*, DİB, Ankara, 2015, s.70

⁴⁰ Vassâf, *a.g.e.*, s. 54.

⁴¹ Tatcı, *Seyr u Sülûk Mektupları*, s. 35.

⁴² Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 10.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 69.

1. 6. Nasûhî Tekkesi ve Türbesinin Bulunduğu Yer ve Son Durumu

Nasûhî Efendi'nin henüz sülûk çıkardığı günlerin birinde, Karabâş-ı Velî ile bugünkü tekkenin olduğu civardan geçerken şeyhi, dergâhın olduğu yeri göstererek "*Oğlum inşaallâh burası senin yüzünden mamûr ve kıyamete kadar Âsitâne-i Nasûhî diye meşhur olur*" ifadelerini serdetmiş ve Nasûhî Asitânesi olacağına işâret etmiştir.⁴³

Nasûhî Tekkesi, 1687-88 yıllarında yeniçeri ağalığıyla Enderun'dan çıkarılan Çelebi Hasan Paşa tarafından Nasûhî Efendi için dergâhın inşası başlatılmıştır.⁴⁴ Fakat maddî gücü yeterli olmaması sebebiyle dergâhın inşası Nasûhî Efendi tarafından tamamlanmıştır. Dergâh, 1688 senesi Kadir Gecesi'nde açılır, açılışta Galata Mevlevihânesi şeyhi Gavsî Ahmed Dede bulunmaktadır. Dönemin şairi Zâmirî yazdığı Arapça şiirde ebced hesabıyla dergâhın inşâ tarihini gösterir.(1099)⁴⁵ Öyle ki Hz. Nasûhî'nin dergâh-ı şerifleri burada tesis edilmiştir. Üsküdar Doğancılar'da kurulan tekke, Nasûhî Dergâhı, Şabânîliğin İstanbul'daki merkez âsitânesidir.⁴⁶

Nasûhî Efendi'den sonra tekkede meşihatı üstlenen şeyhler şunlardır:

- 1.Şeyh Ali Alâaddîn Efendi (ö. 1752)⁴⁷
- 2.Şeyh Mehmed Fazlullah Efendi(ö.1218)⁴⁸
- 3.Şeyh Abdurrahman Şemseddin Efendi(ö. 1249)
- 4.Şeyh Muhyiddin Efendi(ö. 1315)
5. Şeyh Kerâmeddin Efendi (ö.1934)

Tekkenin ilk tesisi günümüze ulaşmamıştır. Hâlen câmi olarak kullanılan ve Nasûhîzâde Tekkesi diye anılan yapı 1766'da Abdülmecid, 1863'te Müşir Rüstem Paşa

⁴³ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁴ Hüseyin Vassâf, İki tane Hasan Paşa'nın mevcudiyetini belirterek âsitânenin inşasına başlayanın Yeniçeri Ağası Hasan Paşa olduğunu söylemektedir. bkz. Vassâf, *a.g.e.*, s. 54.; Baha Tanman ise dergâhın inşasını Sadrazam Damad Hasan Paşa'nın başlattığını ifade eder. bkz. M. Baha Tanman, "Nasûhî Tekkesi", *DİA*, c. XXXII, s. 430.

⁴⁵ Kerim Kara, *Karabâş Velî Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.196.

⁴⁶ Mustafa Tatcı, *Hz. Pîr Şabân-ı Velî Kitabı*, H Yayınları, İstanbul, 2018, s. 143.

⁴⁷ Nasûhî Efendi'nin çocuklarının en büyüğü olup, Nasûhiyye tarikatının Anadolu ve Arabistan'da yayılmasında etkindir. Şeyh Abdullah Efendi'yi yetiştirmiştir. Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁸ Bu zâtnın kızının oğlu İbrahim Efendi'den "Nasûhîzâdeler" adıyla ulemâdan bir şube ortaya çıkmıştır. Kara, *a.g.e.*, s. 194.

tarafından yenilenmiştir. 1902 senesinde ise Evkaf Nezâreti tarafından restore edilmiş, 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılması ile cami olarak kullanılmış, uzun müddet türbe ziyarete kapalı kalmıştır. 1960'tan sonra selamlık kısmı aslı korunmaksızın yenilenmiş, 20.yy'ın başında ise minare yıktırılmış, aileden Alaâddin Nasûhîoğlu tarafından 1966 yılında inşâ ettirilmiştir. Maalesef Nasûhî Dergâhı'ndaki ve camiideki pek çok levha bugün yerinde değildir.⁴⁹

Türbenin haziresinde medfun bulunân zevât şunlardır:

- 1- Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi
- 2- Hatice Hanım (Nasûhî Efendi'nin zevcesi)
- 3- Şeyh Alaâddin Efendi⁵⁰
- 4- Şeyh Fazlullah Efendi
- 5- Şeyh Şemseddin Efendi⁵¹
- 6- Şeyh Muhyiddin Efendi
- 7- İfâkat Hanım (Muhyiddin Efendi'nin zevcesi)
- 8- Selim Bey
- 9- Rüstem Paşa⁵²
- 10- Zeybek İzzet Paşa

Hazirede ise ulemâ, saray mensubu ve devlet ricâline ait 172 adet kabir bulunmaktadır.

⁴⁹ Kerâmeddin Efendi, a.g.e., s. 18.

⁵⁰ Nasûhî Efendi'nin büyük oğlu ve kendisinden sonra posta geçendir. Vassâf, a.g.e., s. 72

⁵¹ Vird-i Settâr üzerine Arapça şerhi bulunmaktadır. Vassâf, a.g.e., s. 74.

⁵² Vâridât'ta "Rüstem Ağa karındaşımdır, oğlu oğlumdur." ifadesi geçmektedir. bkz. Nasûhî, *Vâridât*, vr. 14b. Ayrıca dergâhı büyük bir yangın geçirdikten sonra yeniden inşâ ettiren de Rüstem Paşa'dır. bkz. Vassâf, a.g.e., s. 80.

1. 7. Nasûhî Efendi'nin Vasıfları

Nasûhî Efendi'nin şahsiyetini ele alırken eserlerinden hareketle bir kaç başlık altında incelemeye çalışacağız.

Nasûhî Efendi, insanlardan ve yaşamdan kopuk değil aksine mektuplarındaki ifadelerinden anlaşılan hayatın içine dair bir şahsiyettir. Gönderdiği tezkirelerde rüya tâbirlerinin hâricinde yaklaşan gün ve geceler hakkında izâhât yapmaktadır. Şâir, vaiz Nasûhî Efendi, sohbetlerinde vahdet-i vücûda meyilli, âşık ve harabâtî birisidir Sefîne müellifinin kaydettiğine göre Nasûhî Efendi çiçekleri sever, onların nasıl bakılacağından anlarmış, bir kaç farklı gül çeşidini harmanlayarak yeni bir gül elde etmesi üzerine 'Nasûhî gülü' tâbirini kullananlar vardır.⁵³ Müridine karşı ifadelerini en geniş görebildiğimiz Vâridât metninde İbrahim Ağa'ya eğer buradan istifâde edemedi ise başka tekke veya şeyhe gitmesi konusunda serbest bırakmıştır. "*Nasûhî tekyesi harcı ağırdır dersiniz. Hafîce tekyenin hangisinde ederseniz biz razıyız.*"⁵⁴ Kerâmeddin Efendi'nin kaydettiği metrûkâtı incelediğimizde Nasûhî'nin dünya malına râğbet etmeyen bir zât olduğunu görmekteyiz. Mensup olduğu tarikatın ağırlıklı uygulaması halvet, erbaîn ve itikaf Nasûhî Efendi'de mühim ibadetlerdendir.

1. 8. Musikî Yönü

Tasavvuf ve mûsikînin arasında (semâ, zikir, devrân vb.) yakın bir irtibat olması sebebiyle sûfîlerin pek çoğunda şiirlerini besteleyip ve bu alanda eserler verdiğini görüyoruz. Halvetiyye'nin Nasûhiyye kolu içerisinde de mühim mûsikîşinas ve bestekârlar yetişmiştir. Nasûhî Efendi'nin Divânçe'sindeki şiirlerinin bugün bestelenmiş ilâhiler olarak dillerde olması, mûsikî geleneğinin kopmadan geldiğini göstermektedir. Nasûhî dergâhında Mi'râciyye okunması ve bu sırada dinleyenlere soğuk süt, şerbet ve küçük bir tabak içinde şeker dağıtılması bu tekkeye ait bir gelenektir.⁵⁵ Kendisine "*merkez-i kutb-ı yakîn, imâmu'l-muhakkikîn ve burhânü'l-müdekkikîn, matla-i envâr-ı marifet, maden-i esrar ve hakikat, kutbu'l-aktab ve'l-ârifîn, şeyhü's-şuyûh...*"⁵⁶ unvanları layık görülen Nasûhî Efendi'nin ilmî şahsiyetinin yanında aynı zamanda musikî ile

⁵³ Vassâf, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 49b.

⁵⁵ Kara, "Mehmed Nasûhî", s.500.

⁵⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 58a.

yakından ilgisi olduğu bilinmektedir. Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Kutbu'n-nâyî Osman Dede'ye ait "Miraciyye" Nasûhî Efendi'nin tavsiyeleri neticesinde ortaya çıkmış. Miraciyye'nin başlangıcında okunan tevşih bölümü Nasûhî Efendi'ye aittir. Ayrıca ilâhî güfteleri de mevcuttur.⁵⁷

Nasûhî Efendi'nin yetiştirdiği en büyük bestekâr Enderunî İbrahim Ağa (ö.1732)'dir. *Göster cemâlin şemini yansın oda pervâneler*. Na't-ı şerif İbrahim Ağa tarafından bestelenmiş.⁵⁸ Hüzam ve Segah ilahilerinin yanında lâ-dinî musikide Beyâtî ve Hüseyinî iki peşrevi vardır.⁵⁹ Hüseyin Vassaf'ın aktardığına göre bir mevlid cem'iyetinde Âsitâne-i Nasûhiyye'de okunmuş olan ve dinlemekten gönüllerin cezbe-dâr olduğu Acemaşîrândan bestelediği bir tevşih vardır.⁶⁰

Nasûhiyye'ye mensup bir diğer mûsikîşinas Şeyh Mehmed Tulûî Efendi (ö.1757)'dir. Bu kişi Mudurnuludur, Nasûhî Efendi'ye intisap etmiş ve oğlu Ali Alâaddin Efendi'den hilafet almıştır. Nalçacı Dergâhı'na şeyh olmuştur.⁶¹ 18. asrın tekke musikisinde önemli eserler vermiş, hattatlık yönü de bulunmaktadır. Yunus Emre'nin *Ben bende buldum çun Hakkı/ Şekk ü gumân n'emdir benim* şiirini bestesi ile meşhurdur.⁶²

Nasûhî Efendi'nin Hasan Efendizâde Ahî tarafından mahûr makam ve usûlü ile bestelenen ilâhisi ise şu şekildedir:

*Eyleyen uşşâkî şeydâ dâimâ,
Tal'atindir yâ Resûlullâh senin.*⁶³

Nasûhî Efendi'nin torunlarından Kerâmeddin Efendi (ö.1934), dedesi hakkında bir menâkıb kaleme alması dolayısıyla kendisinden söz etmek gerekmektedir. Kerâmeddin Efendi, tasavvufî terbiyesini babası Şeyh Muhyiddin Efendi'den alarak Üsküdar Valide Câmi'nde hocalarından icazet almış. Sonrasında Hazine-i Hassa ve

⁵⁷ Kara, "Mehmed Nasûhî", s. 500.

⁵⁸ Vassâf, *a.g.e.*, 67.

⁵⁹ Kantemiroğlu, *Musikîyi Harflerle Tesbit ve İcra İlminin Kitabı*, (Haz. Yalçın Tura), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001., s. 401-402.

⁶⁰ Vassâf, *a.g.e.*, s. 35.

⁶¹ Vassâf, *a.g.e.*, s. 76., Hasan Aksoy, "Mehmed Tulûî Efendi", DİA, c. XXVIII, s. 539.

⁶² Tayşi, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 295.

⁶³ Tayşi, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 295.

adliyede görev yapmış ve bir zaman Meclis-i Meşâyih azalığında bulunmuştur.⁶⁴ Nasûhî Efendi'den dokuz adet şiir/güftesi ile mûsikî geleneğini sürdürmüştür. Çoğu bestelenmiş olan eserlerinden bir tanesini şöyledir:

"Aşkın meyin içelden

Yandı bu gönüm yandı

Nâr-ı aşka düşelden

*Yandı bu gönüm yandı."*⁶⁵

Ayrıca Kerâmeddin Efendi, Nasûhî tekkesinde okunmak üzere Mirâciye vakıfları kurmuş. 1970'li yıllara kadar tekkede Mirâciye okunmaya devam etmiştir.

Son dönem Nasûhî musikînaşlarından Said Özok (ö.1945) ise kız tarafından torunlarından olan bestekardır.

1. 9. Nasûhî Usûlü ve Âdâbı

"Terbiye, güzel ahlak" anlamlarına karşılık gelen edeb kelimesinin çoğulu olan âdâb, tasavvufî manada mutasavvıfların sohbetinde bulunan, şeyhe bağlanan, tarikata giren kimsenin uyması gereken ve seyr u sülûkta dikkat edilmesi gereken kurallar olarak anlaşılmaktadır.⁶⁶

Vassâf'ın Kerâmeddin Efendi'den öğrendiğine göre Şabânî'deki dört çeşit tâcdan velîlik rütbesine nâil olanların tepesi beyaz, sarığı siyah, risâlesi beyaz şeklindeki tâc-ı şerif bulunmaktadır. Nasûhî Efendi'nin tâcında ise kendisine mahsus olarak ortasında siyah bir düğmenin olduğunu öyle ki bu düğmenin vahdet sırrına, ahadiyyet noktasına işâret ettiğini belirtmektedir.⁶⁷

Yeme içme âdâbı: Nasûhî Efendi bedeninin belasını aşırı tokluk olarak görür. Ona göre yeme içmede itidal lazımdır. Yaratılışın/mizacın bozulması sıkıntıdan ise iki dirhem ufak sakız, bir dirhem bitki ile ezilir. Uykudan önce alınır. Şayet rüzgarın esmesi ile bir sıkıntı olursa çörekotu ve sumak, çekirdeksiz limon suyu ve zeytinyağı

⁶⁴ Vassâf, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁵ Tıncı, *Mehmed Nasûhî Halvetî, Hayatı ve İlâhileri*, s. 293.

⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Edep" *DİA*, c.I, s. 336.

⁶⁷ Vassâf, *a.g.e.*, s. 82.

ile salata yenir. Hakikî Şâfi olan Allah Kur'ân'da şifâyı itidal üzere koymuştur. Fatiha sûresini sabah akşam yedi defa okuyup avuçlara üfleyerek vücûda sürmektir.⁶⁸

Bayram Âdâbı: Nasûhî'ye göre Bayram günü, Allah'ı anma günü ve kerem günüdür. Yeni kıyafetler giymek sünnettir. Sünneti terk ederek dervişlik olmaz. İlâhî nimetlerin ortaya çıktığı gündür. Bayram günü zikrinizi açıktan değil, kalp ile yapın. Bayramın ikinci gününden Şevval'in altısına kadar oruç tutmak câizdir fakat iki yüzlülük olur. Bayramda kimseye yük olmamak gerekir. Üç gün, iki gün ya da gün aşırı tutabilirsin.

Evrâd Âdâbı (Virdlerin hâlleri): Nasûhiyye'nin bağlı olduğu ana tarikat Halvetiyye'nin tarikat usûlü esmâ-i seb'a (Allah'ın yedi ismi) ile yapılmaktadır. Halvetî zikrinin en belirgin özelliği devrânî usulde olmasıdır. Nasûhî Efendi'ye göre "Lâ ilâhe illallah" zikrine sayısız devam etmek gerekir. Allah'a ulaşmak bu yüce kelime ile olur. Ebedî saadet sâhibi olmak da günlük üç yüz salavât-ı şerife ile olur. Ve gönlün parlaması istiğfara devam etmek ile olur. Nasûhî adâbında her gün ve gecede yüz defa olmak üzere bu istiğfâr gerçekleştirilirdi.⁶⁹

Nasûhî âyini, üst kol olan Şâbâniyye âyinindeki esasların devâmı niteliğindedir. Kerâmeddin Efendi'nin aktardığına göre Nasûhiyye tarikatının bir günlük âdâb ve erkânı şöyledir: Sabahleyin namazdan önce camiye gidilir, namaz vakti girinceye kadar zikir ve tevhîd ile meşgul olunur. Sabâ makamından güftesi o vakte uygun olan ilâhiler bilenler tarafından okunur. Sabah namazı vakti girer, namaz kılınır, sonrasında Hz. Nasûhî, Halvetiyye'nin pîr-i sânisî Yahya Şîrvânî'nin Vird-i Yahyâ'sını ezberden okur. Şeyh hâzır bulunanlara selam verir, niyazda bulunur, onlarda selama cevap verirler. "Yâ Allah Hû!" diye ayağa kalkılır, Nasûhî Efendi'nin olduğu yöne dönülerek Fatiha okunur ve herkes işine gider. Akşam namazından kısa bir müddet önce ömrün uzun olması muradına nisbetle aynı şekilde gayet ağır bir usülle "Kelime-i Tevhîd" zikri çekilir ve akşam namazı edâ edilir.⁷⁰

⁶⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b.

⁶⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b.

⁷⁰ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 56.

Nasûhîzâde Tekkesi'nin âyin günü cumadır.⁷¹ Nasûhî Âyini ise her hafta Cuma günü, Perşembe günü akşamı ile Pazar akşamı yatsı namazından sonra Kandil ve Bayram geceleri yatsı namazından sonra zikir icra edilir. Halka şeklinde diz üstü oturulur. Şeyh, Eûzü Besmele ve Fâtiha'yı okuduktan sonra salât ü selâma başlanır. Buna Salât-ı Ümmiyye denir. Öyle ki bu salâtın hikayesi İznik'te medfun Eşrefoğlu Rûmî'ye dayanmaktadır. Bu salat, Nasûhî'nin Eşrefoğlu'nun İznik'teki kabr-i şeriflerini ziyaret etmesi üzerine Kadirî dervişlerinin Nasûhî'ye olan manevî bir hediyesidir. Âyinlerde okunması usûl haline gelmiştir. Salât u selâm, tevhîd, ilâhi ve nât-ı şerîfler ile birlikte zikir gerçekleştirilir, devrân şeklinde icrâ edilen zikre Mevlevî dervişleri de iştirâk ederse halkanın ortasında semâ âyini olur, zikir nihayete erdikten sonra Aşr-ı şerîf ve Fâtiha okunup cemaat dağılırdı.⁷²

Ramazan-ı Şerif'in 17. gecesi Hz. Nasûhî'nin sene-i devriyesi olması dolayısıyla iftar sofraları kurulur ve akşam namazı edâ edildikten sonra oruçlar açılır, Teravih namazından sonra âyin icrâ edilirdi.⁷³

1. 10. Tarikatı (Halvetiyye)

Nasûhî Efendi'nin mensup olduğu tarikat adını kurucusu Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer b. el-Lahcî el-Halvetî (ö.1349-1397) den almaktadır. Ömer Halvetî "Allah ile birlikte olmak için kalbin Allah'tan başka her şeyden uzak durması" anlamına gelen halvete girmeyi çok sevdiği için "Halvetî" nisbesiyle maruf olmuştur. Halvetiyye tarikatının ikinci pîri sayılan Seyyid Yahya Şîrvânî'nin halifeleri tarafından İslam dünyasının pek çok yerine yayılmıştır.⁷⁴

Halvetiyye, farklı ana kolları, alt kolları ve şubeleri ile İslam coğrafyasında en yaygın tarikatlardan biridir. Nasûhî Efendi'nin yaşadığı 18. yüzyılda da en yaygın tarikat olma vasfını sürdürmüştür. Bu tarikat dört ana kola (Ruşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye, Şemsiyye) ayrılarak uzak bölgelere yayılma imkanı bulmuştur. Cemâliyye

⁷¹ M.Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmualarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", Tasavvuf, s.3, (Nisan 2000), s. 153.

⁷² Kerâmeddin Efendi, a.g.e., s. 59.

⁷³ Kerâmeddin Efendi, a.g.e., s. 60-61.

⁷⁴ *Türkiye'de Tarikatler tarih ve kültür* (ed.Semih Ceyhan), İstanbul, İsam Yayınları, 2015, s. 696.

kolu II. Bayezid döneminde Cemâl Halvetî tarafından İstanbul'da yayılmıştır.⁷⁵ Cemâl Halvetî'ye nispet edilen Cemaliyye kolunun Şâbâniyye şubesi Nasûhî Efendi'nin bağlı olduğu koldur. Şâbâniyye'nin tek alt kolu ise Nasûhî'nin şeyhi Karabâş-ı Velî namıyla bilinen Ali Alâaddin Atvel(ö. 1685)'e nisbet edilen Karabâşiyye'dir. Dolayısıyla Nasûhiyye, doğrudan Halvetiyye'den ayrılma olmayıp, Halvetiyye'nin Karabâşiyye kolundan ayrılan ve ikinci derecede kollardandır.⁷⁶

Karabâş-ı Velî'nin en önemli halifeleri ise Nasûhî Efendi (ö.1718), Hasan Ünsî (ö.1723) ve Bolulu Mustafa Efendi (ö.1717)'dir. Bu üç halifenin arasından Bolulu Mustafa Efendi'nin halifelerinden Kemâleddin Bekrî "Bekriyye", Nasûhî Efendi de "Nasûhiyye" kolu ile tarikatı devam ettirmiş, Hasan Ünsî'nin ise bir kol kuruculuğu bulunmamaktadır. Nasûhiyye tarikatı İstanbul'un yanı sıra Libya, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'a kadar yayılmış; 19.yy'da Nasûhiyye'den neş'et eden kol ise Çerkeşli Hacı Mustafa Efendi'ye nisbetle Çerkeşiyye, halifelerinden Geredeli Hacı Halil'den Haliliyye ve Kuşadalı İbrahim Halvetî'den Kuşadaviyye veya İbrahîmiyye kolu ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Nasûhi Efendi, Şâbânilik içinde yeni bir kol müçtehid olmamış, ana yolun takipçisi olarak erkân içinde bazı değişiklikler yapmıştır.⁷⁸

1. 11. Silsilesi

Sadık Vicdânî, Nasûhî'nin nesebinin Hz. Ali'ye ulaştığını belirtir.⁷⁹ Şeyh Nasûhî'nin Halvetiyye/Şâbâniyye silsilesi şu şekildedir:

- 1- Tarikatın pîri Şeyh Şâbân-ı Velî (ö.1569)
- 2-Şeyh Osman Efendi(ö.1569)
- 3-Şeyh Hayreddin Efendi(ö. 1571)
- 4- Şeyh Abdülbâkî Efendi(ö. 1582)
- 5-Şeyh Muhyiddin Efendi(ö. 1604)

⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, c. XV, s. 393.

⁷⁶ Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984, s. 154.

⁷⁷ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 68-77.

⁷⁸ Tatcı, *Şâbân-ı Velî*, s. 139.

⁷⁹ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 69.

- 6- Şeyh Ömer Fuâdî(ö. 1636)
- 7- Şeyh İsmail Efendi (ö. 1647)
- 8-Şeyh Mustafa Muslihüddin Efendi (ö. 1659)
- 9- Şeyh Karabâş-ı Velî (ö. 1686)
- 10- Şeyh Muhammed Nasûhî.

1. 12. Nasûhî'nin Mürşidi: Karabâş-ı Velî

Şâbâniyye'nin dört asıl şubelerinden⁸⁰ biri olan Karabâşiyye kolunun müessisi, Muhammed Nasûhî'nin mürşidi Karabâş-ı Velî'dir.

Asıl ismi Ali olup, 1020/1611 yılında Arapgir'de dünyaya gelmiş, uzun boylu olduğu için "Atvel", başındaki siyah Halvetî tâc-ı şerifi ile dolaştığı için "Karabâş", sahib olduğu kerâmet ve manevî mertebesinden dolayı "Velî" ve "Alaâddîn" lakablarıyla tanınmıştır.⁸¹ Hac görevini yerine getirmesinden dolayı el-Hac Ali diye de anıldığı yerler bulunmaktadır. Karabâş-ı Velî'nin hayatından bahseden kaynaklarda kesin bir tarih olmamakla birlikte gençliğinde tahsili için İstanbul'a geldiğini ve Fatih Medresesi'nde öğrenim gördüğünü 1647 yılında eğitimini bırakarak Ankara'ya Hacı Bayram-ı Velî'nin yanına gitmiş, kendisine gelen manevî bir işâret ile bir müddet sonra Kastamonu'ya gider⁸² ve Şeyh Şâbân-ı Velî Dergâhı postnişini İsmail Çorumî (ö. 1647)'ye intisap eder. Henüz sülûkunu tamamlamamış olmasına rağmen ihvan arasında çıkan bazı meseleleri halletmek için şeyhi tarafından Çankırı'ya gönderilir. Karabâş-ı Velî, Kastamonu'ya avdet ettiğinde şeyhinin irtihâli üzerine yerine postnişin olan Çorumî'nin mahdumu Mustafa Muslihüddin Efendi (ö.1662)'den sülûkunu tamamlayarak Kastamonu'dan ayrılır ve Arap ülkelerini dolaştıktan sonra 1081/1669-70 yılında İstanbul'a geri döner.⁸³

⁸⁰ Bunlar; Karabâşiyye, Nasûhiyye, Çerkeşiyye, Bekriyye'dir. bkz. Vassâf, *a.g.e.*, s. 25.

⁸¹ Kerim Kara, "Karabâş Velî", *DİA*, c. XXIV, s. 369-371.

⁸² Hüseyin Vassaf, "*Karabâş-ı Velî Hazretleri*", *Ceride-i Sûfiyye*, 1330, s. 397.

⁸³ Kara, *a.g.e.*, s. 73.

İstanbul'da Rum Mehmed Paşa Camii'nde bir müddet⁸⁴ inzivaya çekildikten sonra 1974 senesinde Üsküdar Vâlî-i Atık Câmîi⁸⁵ tekkesinde şeyhlik görevini üstlenmiş, camii vaazlığı yapmıştır. Nasûhî ile tanışması bu yıllarına rastlamaktadır. Karabâş-ı Velî bu dönemden sonra Şâbâniyye'nin pîr-i sânisî kabul edilmiş ve Şâbânîlik İstanbul'da yayılmaya başlanmıştır.⁸⁶ Ayrıca Karabâş-ı Velî ile Halvetîlik tarikatı Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaygınlık kazanmıştır.⁸⁷ 1679 yılında kaderin cilvesi olarak - bir sebebe göre- vaazlarında tasavvufa dair husûsî konulardan bahsetmesi üzerine zâhir ulemânın tenkitlerine maruz kaldığı gerekçesiyle Limni adasına nefyedilmiştir.⁸⁸ Karabâş-ı Velî, bu iclâyı Hz. Peygamber'in hicreti kabilinden görür ve Peygamber'in izini takip edenlerin başına gelebilecek bir durum olarak kabul eder.⁸⁹ 1683 yılına dek süren Limni sürgününden sonra kaynakların bir kısmına göre Karabâş-ı Velî, Üsküdar'a döner ve aynı tekkesinde irşâdına devam eder.⁹⁰ Diğer bir rivayete göre ise Üsküdar'a döndükten kısa bir zaman sonra-1683 sonu veya 1684 başı- Hicaz'a gider.⁹¹

Karabâş-ı Velî'nin hac yolculuğuna çıkarken başındaki tâcını Nasûhî'ye giydirmesi üzerine orada bulunan dervişleri şeyhe: "*Efendim, bizim tâbir ve tesellimiz ile kim meşgul olacak?*" diye sorduklarında, şeyh Karabâş-ı Velî: "*Tâcımın altında kimi görürseniz, Karabâş-ı Velî Odur.*" cevabını vermiştir.⁹² Kaynaklardaki bilgilere göre Karabâş-ı Velî hacca gittiğinde, müridlerini en yakın iki halifesi Hasan Ünsî ve Muhammed Nasûhî'ye emanet eder. Öyle ki Sâdık Vicdânî'nin "*Müşârunileyhim efdal ve ecell-i hulafâsı Şeyh Nasûhî hazretleridir ki Nasûhiyye-i şu'be-i Halvetiyyesinin müessis-i muhteremidir.*"⁹³ ifadeleri ve Nasûhî Efendi hakkında yazılan menâkıbda Karabâş-ı Velî'nin Nasûhî Efendi'yi kendi makamına geçirdiğini yansıtırken Menâkıb-ı Ünsî'de ise Hasan Efendi'yi geçirmiş olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır.

⁸⁴ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, 1964, s.188. "Beş sene halvette kaldıktan sonra" ifadesi geçmektedir.

⁸⁵ "Atık Valide Sultan, Eski Valide, Karabâş Velî ve Karabâş Ali Efendi gibi isimlerle anılmıştır." M. Baha Tanman "Atık Vâlî Sultan Külliyesi", *DİA*, c. IV, s.68-73.

⁸⁶ "Tatçı'ya göre Karabâşilik olarak ayrı bir koldan söz etmek doğru değildir, Şâbânîliğin İstanbul'a intikal etmiş halidir." Tatçı, *Şabân-ı Velî*, s. 142,

⁸⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 182.

⁸⁸ Vassâf, *a.g.e.*, s. 53.

⁸⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 100.

⁹⁰ Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

⁹¹ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 66.

⁹² Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s.13.; Vassâf, *a.g.e.*, s. 52.

⁹³ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 69.

Karabâş-ı Velî, 1097/ 1686 yılında hac dönüşü Kahire'de Nahl kalesi civarında vefat etmiştir.⁹⁴

Karabâş-ı Velî'nin halifeleri: Hasan Ünsî 1683-1723 yılları arasında Sirkeci'de bulunan Aydınoğlu Tekkesi'nde faaliyet sürdürmüştür. Diğer halifeleri ise şunlardır: Mehmed Gâlib Efendi (ö. 1742), Maçka Tekkesi'nde görevli olup sonra Nasûhiyye'ye bağlanmış olan Mustafa Fânî Efendi (ö. 1710), Kasımpaşa Saçlı Emir Tekkesi'nde faaliyet gösteren Mustafa Ledünnî Efendi (ö. 1708) ve Kadırğa'da bulunan Şehit Sokullu Mehmed Paşa'da şeyhlik yapan oğlu Mustafa Manevî (ö. 1703)'dir.⁹⁵

1. 11. 1 Eserleri

1- Şerh-i Füsûsu'l-Hikem, 2- Devrân-ı Sûfiyye (17.asırda semâ ve devrânın menedilmesi tartışmaları üzerinde yazdığı risalesidir.), 3- Mi'yâru't-Tarika (Tarikat Adabı ile ilgili eseridir.) 4- Şerh-i Akâidü'n-Nesefî (Sufilerin ehl-i sünnet olmadığı ithamlarına karşı cevap niteliğinde bir eserdir.), 5- Tarikatnâme, 6- Esasü'd-din

1. 13. Nasûhî Efendi'nin Halifeleri

Bir mürşitten feyz alan tüm kişiler o mürşidin halifesi olmamaktadır. Halife, irşad vazifesiyle mürşidinden manevî bir işâret veya izin alan ve bu işe (irşada) ehliyetli kimsedir. Kaynaklarda Nasûhî Efendi'nin üç yüzü aşkın halifesinin olduğu bilinmektedir. Lakin hakkında mâlumât bulunan ve tasavvuf tarihinde etkisini gösteren halifelerinden bir kaçını burada zikretmeye çalışacağız.

1. 13. 1. Enderunlu İbrahim Ağa (ö.1732)

Şeyh Nasûhî'nin en yakın halifelerinden biri olan Edirneli İbrahim Ağa 1711 senesinde Nasûhî Efendi'ye intisap etmiştir. Yaşadığı asrın değerli bestekârlarından olan İbrahim Ağa, Edirne'deki görevi ve Kastamonu'ya gitmesi dışında şeyhinin yanından ayrılmamıştır. Şeyhi ile olan mektuplaşmaları 1711 senesindeki intisabından 1718 senesi Nasûhî Efendi'nin irtihâline dek devam etmiştir.⁹⁶ Nasûhî Efendi, bir mektubunda

⁹⁴ Vassaf, *a.g.e.*, s.14, Vicdani, *a.g.e.*, s. 66.; Senâî, *Menâkıb-ı Nasûhî*, vr.13b.

⁹⁵ Tatcı, *Şâbân-ı Velî*, s.142.

⁹⁶ Tatcı, *Seyr u Sülûk Mektupları*, s. 132.

müridi İbrahim Ağa'nın meşrebini; vakar, sekînet, teennî üzere tarif etmektedir.⁹⁷ Ağa, Şeyhinin güftelerini besteleyerek maruf olmuştur. Hüseyin Vassaf "*İbrâhîm Ağa, Hz. Pîr Üsküdarlı Nasûhî'nin ziyâde mazhar-ı teveccühü olanlardandır.*" diye kaydeder.⁹⁸ Üsküdar Doğancılar'da Nasûhî Tekkesi'nin türbenin dışında hazirede medfun olan İbrahim Ağa'nın mezar taşının tarih manzumesi şu şekildedir:⁹⁹

*Fezâ-yı aşkda Mevlâ'ya can ediip teslim
Ümmid-i lutf ile bu câda oldu abd-i mukim
Nisâb-ı mâye-i irşada oldu hâk-i kadem
Ki râh-ı vuslata îsâl ede o zât-ı kerîm
Dua ediip dedi fevtine Nevciyan tarih
Makarrın eyle Rahîmâ makam-ı İbrahim*

1. 13. 2. Abdullah Rüşdî Efendi (ö.1734)

Mudurnu'da Nasûhî Efendi'den sonra meşihat makamına geçen zâttır. Şeyh Sunullah Efendi Dergâhı'nda medfundur.¹⁰⁰ Nasûhî Efendi, *Risâle-i Muhammediyye* adlı eserine kendisine ithafen yazmıştır.

Şeyhin halifelerinden biri de mahdûmu Alaaddîn Efendi'dir. Senâyî Hasan Efendi, Nasûhî Efendi'nin menâkıbını toplayan halifesidir. İki eseri bilinmektedir. Bunlar; Nasûhî Efendi hakkında yazdığı menâkıbnâmesi¹⁰¹ ile Divânçesi¹⁰²dir.

⁹⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 57a.

⁹⁸ Vassâf, *a.g.e.*, s. 71.

⁹⁹ S. Nüzhet Ergun, *Türk Müsiki Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942, c.1, s.156.

¹⁰⁰ Tatçı, *Seyr u Sülûk Mektupları*, s. 19.

¹⁰¹ *Menâkıb-ı Şeyh Nasûhî Üsküdarî*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu: 4573.

¹⁰² *Divân-ı Senâyî ve Silsilenâme-i Tarikat-i Halvetiyye*, Millet-Ali Emiri Ktp. Manzum Eserler, A-77.

2. MUHAMMED NASÛHÎ'NİN ESERLERİ

2. 1. Mevcut Eserleri

1- *Risâle-i rüşdiyye fî-tarîkati'l-Muhammediyye*: Halifelerinden Abdullah Rüşdü için yazılmış, seyr u sülûk, nefis, tevhîd ve tarikat âdabı konularını içeren Arapça bir risâledir. Nüshaları:

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 1071, 19 vr.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 627, vr. 49b-65a.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 484, vr. 150b-172b.

Sadberg Hanım Müzesi Ktp. Yz. Nu: 135, vr. 11b-24b.

Millet Ktp. AE. Şer'iyye Bl., Nu: 1104.

2- *Risâle-i rüşdiyye fî-tarîkati'l-Ahmediyye (Risâle-i Fahriyye)*: Bu eser Nasûhi'nin Beşiktaş'ta medfun bulunan halifesi Fahreddin Efendi'nin sorularına cevap vermek üzere kaleme alınmıştır. Nüshaları:

Tıbyânü'l-Vesâil içinde (Bk. Harîrîzâde Kemâleddin, Tıbyânü Vesâilî'l-Hakayık fî Beyânı Selâsili't-Tarâik, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Bl. Nu: 432, C.III, vr. 180a-195b).

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Ktp. Nüshası, Tasnif Dışı Yz. S. 117-146.

İstanbul Üniversitesi, Merkez Ktp. A.Yz. Nu: 3403.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 1309/2.

Eser '*Hz. Peygamber Yolunda Tasavvuf Eğitimi*' adı ile neşredilmiştir.¹⁰³ Yakın zamanda aynı eser '*Tasavvuf Eğitiminde Nefs-Tevhîd-Zât*' adıyla tekrar yayımlanmıştır.¹⁰⁴

¹⁰³ Üsküdarlı Muhammed Nasûhî, *Hz. Peygamber Yolunda Tasavvuf Eğitimi*, (haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız) Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2006.

¹⁰⁴ Üsküdarlı Muhammed Nasûhî Halvetî, *Tasavvuf Eğitiminde Nefs, Tevhîd, Zât*, (haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız), İstanbul, 2018.

3- *Şerh-i Kasîde-i Mevlanâ*: Eserde Mevlanâ'nın Mesnevî'sindeki bazı beyitler şerh edilmiştir.

-Milli Ktp. Yz. Nu: A/951. Vr. 235b-239b.

4- *Risâle-i Mükâşefât*: Seyâhatnâmesi'nde bu eserden bahsedilmektedir. Nüshası görülememiştir.

5- *Şerh-i Kaside-i Niyâzî*: Niyâzî-i Mısırî'nin Arapça "Yâ câmie'l-esrâr ve'l-fezâil" mısraıyla başlayan gazeline Nasûhî Efendi'nin yaptığı şerhtir. Şeyhin dervişlerinden Enderunlu İbrahim Ağa'nın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Nüshaları:

Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa Bl. Yz. Nu: 421.

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Yz. Nu: 332/2.

İstanbul Üniversitesi Ktp. Ty. Nu: 1577.

Milli Ktp. Yz. Nu: A.951/5.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Ktp. Nüshası, Tasnif Dışı Yz. s. 117-119.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 614/11.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 1780/5.

Eser, Abdullah Çaylıoğlu tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁵

6- *Kastamaonu Seyahatnâmesi*: Nasûhî Efendi'nin 1714-1716 yılları arasında Üsküdar'dan Kastamonu'ya sürgüne gidiş ve gelişindeki notlarından oluşmaktadır.¹⁰⁶

Bir nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri/Şeriyeye Bl. Yz. Nu: 1104, 27b-32b.

7- *Divânçe-i İlâhiyât*: Muhammed Nasûhî'nin 47 tane ilâhîsinin bulunduğu divânçesidir.¹⁰⁷ Nüshaları:

¹⁰⁵ Çaylıoğlu Abdullah, Niyâzî-i Mısırî Şerhleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999. Ayrıca *Seyr u Sülûk Mektupları* eserinin içerisinde şerhin tercümesi verilmiştir.

¹⁰⁶ Bu seyahatnâme Mustafa Tatcı ve Abdülmecit İslamoğlu'nun neşrettiği *Seyr u Sülûk Mektupları* adlı eserin içinde çeviri-metin olarak mevcuttur.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Ktp. Nüshası, Tasnif Dışı yz. s. 61-80.

Süleymaniye Ktp. Haşim Baba Bl. Yz. Nu: 76/4, vr. 51b-56b.

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Yz. Nu: 3826, vr. 1a-14b.

Millet Ktp. Ali Emiri Kit. Nu: 450.

Mecmûa, Ankara Millî Ktp. Yz. Nu: 2327.

İstanbul Belediye Ktp. OE Bl. Yz. Nu: 331, s. 8-17.

Millet Ktp. Ali Emiri Kit. Şer'iyye Bl. Nu: 1104.

8- *Mürâselât/ Mektûbât/ Vâridât-ı Kudsiyye*: Enderûn-ı Hassa'da Hazine-i Âmire Kahyası olan müridi İbrahim Ağa'nın gördüğü rüyalarını mektup olarak şeyhine göndermesi üzerine Şeyh Nasûhî'nin bu rüyalara yaptığı tâbirlerdir. Eserde rüya tâbirlerinin yanı sıra sülûka dair haller de söz konusu olmuştur. Bu mektuplar İbrahim Ağa tarafından bir araya getirilmiştir. Mektuplaşma 1711-1712 senesinde başlamış 1717-1718 senesinde Nasûhî Efendi'nin vefatından önce tertip edilmiştir. Nüshaları:

1- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Ktp. Nüshası, Tasnif Dışı Yz.

2- İstanbul Üniversitesi, Merkez Ktp. Yz. Nu: 1334.

3- İstanbul Üniversitesi, Merkez Ktp. Yz. Nu: 2127, 80 yp.

4- İstanbul Üniversitesi, Merkez Ktp. Yz. Nu: 2162.

5- İstanbul Belediye Ktp. OE. Yz. Nu: 1309, 160 sayfa.

6- İstanbul Belediye Ktp. OE. Yz Nu: 181, 84 sayfa.

7- İstanbul Belediye Ktp. OE. Yz. K/1078. 15b-95a.

8- İstanbul Belediye Ktp. OE. Yz. Nu: 691.

9- Süleymaniye Ktp. HHüsnu Paşa Bl. Yz. Nu: 776, 105 sayfa.

¹⁰⁷ Mustafa Yılmaz, *Mehmet Nasûhî, Hayatı-Eserleri ve Dîvânçesinin Tenkitli Neşri*, MÜ. SBE. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997. ; Tatcı, *Üsküdarlı Mehmed Nasûhî Halvetî, Hayatı ve İlâhileri*, H yay., İstanbul, 2019.

10- Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sul. Bl. Yz. Nu: 269, 123 sayfa.

11- Süleymaniye Ktp. Hz.Nasûhî Der. Bl. Yz. Nu:?

Bu eser Mustafa Tatcı ve Abdülmecit İslamoğlu tarafından *Seyr u Sülûk Mektupları* adıyla neşredilmiştir.¹⁰⁸

2. 2. Kaynaklarda Zikredildiği Halde Mevcut Olmayan Eserler

1- *Sûre Tefsirleri*: Mü'min, Nûr, Furkan, Şuarâ, Nahl, Kasâs, Ankebut, Yâ-Sîn, Saffat, Sâd, Zümer sûrelerinin olduğu bir tefsîr külliyyâtı vardır. Kerameddin Efendi'nin kaydettiğine göre dokuz ciltte toplanan bu tefsirlerinden hariç bir cilt tefsir Doğancılar'da Safvetî Efendi Tekkesi'nde kalmış ve bir süre sonra yanarak yok olmuştur.¹⁰⁹

2- *Risâle-i Velediyye*: Oğlu Ali Alâaddîn adına yazılmıştır. Zekâî Efendi şerhetmiştir.¹¹⁰

3- *Risâle-i cem'ül-ahâdis*: Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin rivayet ettiği hadislerin bir araya getirildiği eserdir. Nüshası görülememiştir.

4- *Risâle-i şu'abü'l-imân*: İmânî meselelerin incelikleri tasavvufî yorumla ele alınan bir eserdir. Nüshası görülememiştir.

5- *Risâle-i Vâkıât*: Mükâşefât ile aynı eser olma ihtimali yüksek bir eserdir.

3. NASÛHIYYE'NİN TARİKAT ADABI

Tarıkatta yeni bir kol oluşturan, yenilik yapan ve kol sahibi olan kurucuya *pîr*, *müçtehid* kavramları karşılık gelir. Pîrin şahsî düşünceleri, meşrebinden ve yaşadığı dönemin siyasî, sosyal şartlarından kaynaklanan yeniliklerdir.

¹⁰⁸ H yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁰⁹ Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹⁰ "Zekâî Efendi'nin soyundan Hafız Dede tarafından Bursa'ya götürülmüş ve îade edilmemiştir." bkz. Kerâmeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 21.

Nasûhî Efendi'ye göre sâlik semâhât, cûd ve kerem sahibi olmalı, kişiye farz olanın dokuzunun iddihâr (biriktirme), onuncusunun ise hibe, i'tâ ve ihsan olduğunu belirtir. Ona göre ihtiyacın haddini aşan sahâvet (cömertlik), tebzîr yani saçıp savurmaktır. Nasûhî Efendi, mürîdine makam ve mevkice terfî ettiğinde, hazine kethüdası olduğu zaman ikrâm eylemesi tavsiyesinde bulunur.¹¹¹

Nasûhî Efendi'nin mektuplarında mürîdine tarikatın esası olarak zikrettiği ilkelerden birisi, iki şeyhe iktidâ olamayacağıdır. Tâbirlerinden sonra hatırlatma ve uyarı kabilinden tek din, tek mezhep, tek meşreb, tek şeyh, tek kible, tek teveccüh üzere olmasını öğütler. Yine şeyhinden başka birisinden istimdâd eylemeyi tarikat âdetine aykırı olan adâblardan biri olarak görür. Ona göre tarikatın şartı, uzlettir. Nasûhî Efendi, tarikatın manevî kiblesini Hz. Ali, sırrını Ali'nin sırrı, ruhunu Ali'nin ruhu, mayasını ise Hz. Fatıma'nın mayası olarak kabul eder.¹¹²

¹¹¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16a.

¹¹² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 51b.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED NASÛHÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1. VARİDÂT GELENEĞİ

1. 1. Vâridâtın Anlamı

Vâridât (واردات) kelimesi, Arapça "verade" (ورد) fiilinden türeyen vârid/e kelimesinin çoğuludur. Lügatte "suya varan, gelen, ulaşan, vâsıl olan, olması mümkün olan" manalarına gelmektedir.¹¹³ İstılâhî anlamda ise vârid, kulun kastı olmaksızın ansızın kalbine gelen (iyi) düşünceler olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten türeyen "vird", "çeşmeye varmak, akan su, suya gelen topluluk" anlamında, vârid kelimesi de "sâkîler/sucular" anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵

Tasavvufun ilk kaynaklarından Kuşeyrî'ye göre vâridât, kulun bir çaba göstermeksizin kalbine gelen hâtırlardır. Havâtır kabilinden olmayan vâridler de vardır. Vâridler bazen Hak bazen ilim kaynaklıdır. Dolayısıyla vâridât havâtıra göre daha genel bir ıstılahtır. Vâridât sürûr vâridi, hüzn vâridi, kabz vâridi, bast vâridi gibi manaları kapsayan bir kavramdır.¹¹⁶ Hücvirî ise: "*Mânaların kalbe hulûl etmesi ve girmesi.*" şeklinde kısa bir tanım vermektedir.¹¹⁷ Serrâc'ın tarifinde ise vârid, bâdî kavramı ile mukâyese edilerek açıklanmaktadır: "*Tecellî/bâdîden sonra kalbe gelen ve onu kaplayan bir hâldir. Bâdîde insanın fiilinin etkisi varsa da vâridde yoktur. Bâdî, vâridin başlangıcı olup kulun hâline göredir.*"¹¹⁸

Nasûhî Efendi'nin çizgisini takip ettiği Ekberî ekolün temsilcisi İbn-i Arabî'ye göre vârid, bir ilâhî isimden kalbe gelen şeydir. Getirdiği şey itibariyle değil, gelmiş olması ile ondan söz edilir. Bazen sahv, sekr bazen kabz ve bast getirebilir. Gelen her

¹¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, 2012, s.374.

¹¹⁴ Semih Ceyhan, "Vârid", *DİA*, c. XLII, s. 519.

¹¹⁵ Yusuf, 12/19, Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, (çev. Yusuf Türker) Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, "vrd" md., s.1554.

¹¹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 179.

¹¹⁷ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (haz. Süleyman Uludağ) Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 536.

¹¹⁸ Serrac, *Lüma'*, (haz. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yayınları, 2012, s.402.

vârid faydalı bir şey getirdiği gibi gelen kişide ilim meydana getirmektedir. Vâridin geliş şekilleri değişebilir. Bu gelişlere göre vârid farklı isimler alır. Kimi zaman ansızın gelirken kimi zaman sâlikin farkına varması ile gerçekleşir.¹¹⁹ Ayrıca İbn Arabî güçlü bir vâridin gelmesi ile kendinden geçme hâli olan "*sekr*" ve bu hâlden kurtulacak vâridin gelmesi ile oluşan "*sahv*" hâli ile irtibatlandırmıştır.¹²⁰

Tasavvuf literatüründe aralarında nüans olmak üzere vârid kavramı ile yakın anlama gelen pek çok kavram mevcuttur. Bunlardan ilki *vâkı*'dır. Bir çeşit rüya olarak tarif edildiği gibi, sâlikin yakaza halinde gördüğü şey olarak da tanımlanır.¹²¹ Bir diğeri sâlikin kalbine melekten, nefisten, şeytandan gelen ses anlamındaki *hâtır* kavramıdır. Yukarıda geçtiği üzere Kuşeyrî'nin de vârid kavramını açıklarken kullandığı bu kavramın vâridten farkı kalbe gelip yerleşmemesidir. Kulun çabasının olmadığı bir vârid ile gelen hâtır, Hak'tan gelir ve ona *doğru düşünce* denir, melek kaynaklı ise *ilham*, nefsten gelirse *hacis*, şeytan kaynaklı ise *vesvese* olarak adlandırılır.¹²²

Hâlden hâle yükselirken parlayan şeyler anlamına gelen "*levâyih*" kavramı, vâridin gelmesi esnasındaki kişide oluşan hâl olarak ortaya çıkabilir. Benzer bir kavram olan "*levâmi*" sâfi kalp sahibinin temiz gözüyle gördüğü nurlar manasında kullanılır. Kalp üzerine marifet nurlarının doğması olarak tanımlanan "*tevâli*" ise bu iki kavramın tamamlayıcısıdır.¹²³ Levâyih- levâmi'- tevâli' üçlüsünün vârid ile ilişkisi tanımlardan da anlaşılacağı üzere daha çok gelen mâna sırasında sâlikin kalbinde oluşan durumu ifade eder.

Vârid kavramına en yakın anlama sahip "*tecellî*", kavramını İsmail Ankaravî "*Gayb nurlarından kalplere zuhûr eden şeyler*" olarak tarif ederken¹²⁴ Kuşeyrî, "*Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhûr etmesi ve sâlikin keşf yoluyla bu zuhûru idrâk etmesi.*"¹²⁵ tanımını yapmaktadır.

¹¹⁹ Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), Kabcacı Yay., İstanbul, 2005, s. 667.

¹²⁰ el-Hakîm, *a.g.e.*, s. 668.

¹²¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., 2004, s.686.

¹²² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., 2004, s. 229.

¹²³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 170.

¹²⁴ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ* (haz. Sâfi Arpaguş), Vefa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 455

¹²⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 168.

Bu başlık altında seyr u sülûk sürecinde sâlikin vârid yönünden yaşadığı pek çok durumu ifade eden tasavvufî kavramların bir kısmına yer verildi. Tüm bu tanımlardan hareketle aralarında benzerliklerin olduğu bu kavramlar, sûfinin hâlden hâle değişiminin bir parçası olan tecellî, vâkıa ve vârid üçlemesine indirgenebilir. Vâridin yukarıda zikrettiğimiz diğer tüm kavramlardan en bâriz ayırıcı vasfı ise kişinin gayretinin olmaması ile ortaya çıkan mânalardır. Vârid/ât kavramı da kişinin yaşamına uygun olarak fakat en ufak bir insan müdahalesinin ve zorlamanın olmadığı gayb âleminden kalbe gelen düşünce, mâna, lütûf, kalbinin genişleme ve açılması (fütuhât) olarak izâh edilebilir. Aksi halde bu kavram hayâl ve aklın kayıtları ile kayıtlanan bir kavram olarak ele alınırsa vârid olmaktan uzaklaşmış olur.

1.2. Tasavvufta Vâridât Literatürü

Vâridlerin yazılı olarak kaydedilmesi ile oluşan vâridât eserleri, tasavvuf tarihinde bu konuda literatür oluştuğunu gösterecek derecede fazladır. Muhammed Nasûhî'nin Vâridât-ı Kudsiyye'sine geçmeden önce bu türde yazılan eserleri zikretmek yerinde olacaktır.

Tasavvufî gelenekte bu isimle kaleme alınan eserlerin en meşhuru hiç şüphesiz Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ıdır. İçerik bakımından mebde ve meâd hakkındaki düşünceleri, insan-Allah-âlem meselesi gibi gaybî konular ve birtakım müşâhedelerden oluşmaktadır.¹²⁶ Tasavvufî telkinlerin yoğunlukta olduğu Sofyalı Bâlî Efendi'nin *Vâridât*'ı, Aziz Ali Girîdî'nin *Vâridât*'ı, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Vâridât*'ı, Üsküdarlı Haşim Baba'nın anâsır-i erbâa ve Allah'a ulaşmanın yolları üzerinde durulan *Vâridât-ı Menşûre*'si, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Vâridâtü'l-Fütûh*'u ve daha pek çok mutasavvıfın bu türdeki eserleridir.¹²⁷

İsmi vâridât olmamakla birlikte, manevî tecrübelerin kaydedildiği birçok tasavvufî eser de mevcuttur. Çalışmamıza konu olan Muhammed Nasûhî'nin *Vâridât-ı Kudsiyye* adlı eserini de -diğer nüshalarda Mürâselât ve Mektûbât adı ile de bilinen-tasavvuf literatürü içerisinde "Vâridât" geleneği bağlamında değerlendirme sebebimiz

¹²⁶ Şeyh Mahmud Bedreddin, *Vâridât-ı Bedreddin* (çev. Musa Kazım Efendi- haz. M.Serhan Tayşi), MVT Yayıncılık, İstanbul, 2010.

¹²⁷ Ceyhan, "Vârid", s.520.

sûfînin kalbine gelen ilâhî mâna veya ilhâmdan ziyade rüya tâbirleridir. Bu eserde zikredilen vâridler diğerk vâridâttan sadece formel bir farklılıktır. Muhtevâ yönünden bakıldığında ise yapılan rüya tâbirlerinde şeyhin gönlüne, kalbine düşen/gelen ve mürîdinin rüyaları neticesinde, sülûk hallerini vâridât olarak adlandırması; eserin nüshalarından birinde Vâridât ismiyle anılması çalışmamızı bu yönden incelemeye gerekli kılmıştır.

2. MEKTÛBÂT GELENEĞİ

Nasûhî Efendi'nin *Vâridât* adlı eseri bazı nüshalarda "*Mektûbât-ı Nasûhî*" adı ile yer aldığı için mektuplaşma geleneğinin bir örneği sayılır. Dolayısıyla tasavvuf literatüründe mektûbât türü hakkında kısa bir izâh vermek gerekecektir.

Yazılı iletişim araçlarından biri olan ve edebiyatımızda münşeât ve mürâselât gibi isimlerle de anılan mektup, sûfilerin irşâd amaçlı kullandığı bir eğitim metodudur. Sûfiler, mektupları bir araya toplayarak tasavvufta bir belge niteliğinde olan "mektûbât" türünü ortaya çıkarmışlardır. Bu mektuplar dönemin yöneticisini uyarmak, kimi zaman şeyhe sorulan soruları cevaplamak, kimi zaman ise sâlikin seyr u sülûkunu şekillendirmek ve rüyâlarını tâbir etmek amacıyla kaleme alınmıştır.¹²⁸

"*Mektuplaşmak, kavuşmanın yarısıdır.*"¹²⁹ Nasûhî Efendi'ye ait olan bu söz aslında sûfiler arasındaki irtibatın kuvvetini ve tesirini yansıtmaktadır. Tasavvufî eğitimde mürîd-mürşid arasındaki görüşmeler çoğu zaman yüz yüze gerçekleşse de - mânen birbirine yakın fakat fiziken- birbirinden uzakta olan sûfilerin mektuplaşarak bu irtibat sağladığı bilinmektedir. Mektuplar müridin ahlakî yolculuğunda karşılaştığı bir takım engelleri, manevî eğitim sürecinin nasıl seyrettiğini, mürşidin bu meselelere olan çözümlerini ve hâline, tavrına göre tavsiye ve uyarıları içermektedir.¹³⁰

¹²⁸ Okay, M. Orhan, "Mektup", *DİA*, c. XXIV, s. 17-18.; Öngören, Reşat, "Mektup (Tasavvufî Yönü)", *DİA*, s. 21-23.

¹²⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 87a.

¹³⁰ Öngören, "Mektup (Tasavvufî Yönü)", s. 21.

Mektûbât geleneğini tasavvuf tarihî açısından temellendirecek olursak karşımıza ilk sûfilerden Hasan-ı Basrî (ö.728)'nin yöneticilere yazdığı mektuplar çıkmaktadır.¹³¹ Daha sonraki dönem seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (ö.909)'nin de mektupları mevcut olup kitaplaştırılmıştır.¹³² Tasavvuf ilminde mektubun ve mektupla irşâdın önemine binâen erken dönem tasavvuf kaynaklarının başında gelen Lümâ'da şu ifadeler yer almaktadır: "*Bizim şeyhlerimizin ifadelerindeki inceliklere vâkıf olmak isteyen onların yazışmalarına, mektuplarına baksın. Çünkü onların sözlerinin esrâr ve incelikleri bu mektuplardadır; yazdıkları kitaplarda değil.*"¹³³

Mektûbât literatürü içerisinde hiç şüphesiz İmam-ı Rabbânî (ö.1624)'nin "*Mektûbât*"ı tasavvufta ilk akla gelen mektuplardan biridir. İçerisindeki mektuplar, bir çoğu devlet ricâline yazılmış olmakla birlikte dönemin siyâsî projelerine karşı mücâdele etme de mühim bir rol oynamıştır.¹³⁴ Nasûhî Efendi'den sonraki Halvetî şeyhlerinde de mektuplaşma örneklerini görmekteyiz. Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö.1846) ve halifesi Tevfik Bosnevî (ö.1866)'nin mektupları üslûb ve rüyâ tâbiri bakımından Nasûhî Efendi ile pek çok yönden benzerlik arz etmektedir.¹³⁵

Tasavvuf geleneğinde mektupların neşredilmemesinin sebebi müritlerin özel sorularının olduğu yazışmaların şeyh tarafından cevaplandıktan sonra müridin mahremiyetini korumak için mektupların imhâ edilmesidir.¹³⁶ Buna bir istisna olarak XVII. yüzyılda Halvetî bir derviş olan Üsküplü Asiye Hatun'un şeyhine yazdığı mektuplar yayımlanmıştır.¹³⁷ Yine yakın zamanda neşredilen Sultan III. Murad'ın Şâbân-ı Velî'nin halifelerinden Şeyh Şüca Dede ile olan mektuplaşmaları *Kitâbu'l-*

¹³¹ Halife ve valilerle görüşmelerinin hâricinde kader konusunda yazmış olduğu bir mektubu da bulunmaktadır. bkz. Yaşar Kutluay, *Hasan Basrî'nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan'a Mektubu*, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.III, 1954, s. 3-4.

¹³² Süleyman Ateş, Cüneyd-i Bağdâdî:hayatı, eserleri ve mektupları, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.

¹³³ Serrâc, *Lümâ'*, s. 271.

¹³⁴ Mektûbât hakkında bk. Ethem Cebecioğlu, "Klasiklerimiz VIII: el-Mektûbat", *Tasavvuf*; Yıl: III, Temmuz-Aralık 2002, s. 9, s. 369-384.

¹³⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kutsal Gönüllü Velî Kuşadalı İbrahim Halvetî: Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Matbaası, 1982.

¹³⁶ *Kitâbu'l-Menâmât (Sultan III.Murad'ın Rüya Mektupları)* Haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 15.

¹³⁷ Cemal Kafadar, *Rüya Mektupları/Asiye Hatun*; Giriş, Çeviriyazı, Sadeşeltirme, Oğlak Yayıncılık, İstanbul,1994. bkz. *Asiye Hatun Rüya Mektupları*,(haz. N. Ahmet Özalp), Büyüyenay Yayınları, İstanbul,2018.

Menâmât adıyla alandaki bir diğer eserdir. XX. yüzyıl sûfilerinden M. Nusret Tura'nın müridine gönderdiği mektupları da bu kategoriye girmektedir.¹³⁸

Tasavvuf tarihinde pek çok mektuplaşma örneği bulunmakla birlikte burada örmek mâhiyetinde konumuzu fazla uzatmamak için bu kadar ile yetinmek istiyoruz.

3. *VÂRIDÂT-I KUDSİYYE*'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Muhammed Nasûhî'nin mektuplarını içeren eserinin on adet nüshası bulunmaktadır. Çalışmamıza kaynaklık eden yazma nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü 776 numaralı eserdir. Zahriye sayfasında eserin adı "*Vâridât-ı Kudsiyye li Nasûhî Efendi*", "*Silsilenâme-i Şeyh Nasûhî k.s.*", "*Mektûbât-ı Nasûhî*" olarak geçmektedir. Eser 106 varaktan oluşmakta ve ta'lik hat ile cetvelenmiş sayfalara yazılmıştır.

Eserde hadis ve ayetin hacmi oldukça fazladır. Nasûhî Efendi, kendinden önceki sûfilerin sözlerine ise yok denecek kadar az yer vermiştir. İktibas olarak sadece bir yerde Keşşâftan Berat Gecesi ile ilgili bir alıntı yapmıştır.¹³⁹ Nasûhî'nin *Vâridât*'ında akış sık sık kesilerek araya tasavvufî remizler ve sırlar girmektedir. Arapça ve Farsça terkiplere sıklıkla başvurulmuş eserde üçlü, dörtlü tamlamalara rastlanmaktadır. "*Âtifetli, mazhar-ı envâr-ı sıfât-ı nâ-mütenâhiyye, nâ'il-i esrâr-ı ferdâniyye, sadâkatli oğlum, pûr-ı pür-nûrum*"¹⁴⁰ örneğinde olduğu gibi mektupların başında dervişine hitap ederken kullandığı ifadeler *Vâridât*'ta son derece fazladır. Lügavî tâbir manasında ise nâdiren bir kelimenin çoğulunu ve tenvinli kelimeyi belirtmiştir.¹⁴¹

Vâridât'ın usûlü ile ilgili bazı malûmâtı İbrahim Ağa, eserin girişinde vermektedir. Eserde yüz seksen adet mektup bulunmaktadır. Her mektubun başında besmele ile başlanmış, besmeleden sonra çoğunlukla konu ile ilgili bir ayet-i kerime yazılmıştır. Mektupta rüya tâbiri var ise kullanılan kelimelerden anlaşılmaktadır. Mektubun sonunda ise "el-Fatiha" yazılmıştır. Yapılan rüyâ tâbirinin enfüsî ya da afâkî

¹³⁸ Mektuplar (haz. M. Erol Kılıç), İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

¹³⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr.40b.

¹⁴⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr.64a.

¹⁴¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr.74a.

olduğu belirtilmiştir. Bazı mektupların sonuna "Tetimme" kısımları ilâve edilerek bu kısımlarda Nasûhî Efendi'nin nasihat ve duâ kabilinden sözleri bulunmaktadır.¹⁴²

Vâridât'ta Nasûhî Efendi'in cevapladığı rüyaların yanı sıra yaklaşan mühim günler, kandil geceleri, gündelik olaylar, şeyhin meşguliyetleri, görüştüğü kimseler, mektup ile birlikte gönderdiği meyve ve hediyeler, hikaye, duâ ve nasihatların olması metni daha da zengin kılmaktadır. Mektuplar, 1717 senesinde İbrahim Ağa tarafından bir mecmua olarak toplanmıştır. Ona göre mektupların her bir lafzı paha biçilemez bitmez, tükenmez bir hazinedir. Mektupları cihanda benzeri görülmeyen defineye benzetir. Bu sebeple mertebeleri gözeterek hepsini bir araya getirdiğini belirtir.¹⁴³

Nasûhî Efendi'nin bir tarikat şeyhi vasfıyla kaleme alınan rüya tâbirlerinde elbette tasavvuf neş'vesi hâkim lâkin bir o kadar da mürîdinin Hazîne Âmiri olması sebebiyle siyâsî hayatın ve dilin rüyalara yansımaları mevcuttur. Mektupların satır aralarında 18.asrın Üsküdar'ının kandillerinden biri olan Nasûhî Efendi'nin şahsî kimliğini ve mizâcını okurken diğer taraftan Halvetî gelenekte ağırlıklı olmak üzere tasavvuf dünyasının rüyalara yaklaşımını incelemeye çalıştık.

4. VÂRİDÂT'TA RÜYA VE RÜYA TABİRLERİ

4. 1. Rüya Kavramı

İslamî gelenekte kişinin manâ aleminin bir ürünü ve tasavvufî hayatın en önemli irşâd vasıtalarında bir olan "rüya" konusu pek çok İslam düşünürünün eserinde yer almıştır. Rüya bahsine mutasavvıfların kitaplarında ağırlık verilmesi tasavvufun rüya ile sıkı bir bağının olduğunu ifade etmek doğru bir çıkarım olmamaktadır. Sûfilerin, gördüğü rüyalar ya da rüya üzerine yazdıkları, diğer kimselerden farklı değildir. Lakin günlük yaşantılarındaki temizlik, saflık, doğruluk halleri metafizik âlemde rüya olarak ortaya çıkmaktadır. Rüya, kişinin bireysel tecrübesi olduğu için bağlayıcılığı da o nispettedir.

Rüya, tasavvuf eğitiminde şeyh-mürîd arasındaki münasebeti belirleyen yollardan biridir. Ayrıca tasavvuf ilminde rüya bir bilgi kaynağı olup seyr u sülûkun bir

¹⁴² Nasûhî, *Vâridât*, vr.5b.

¹⁴³ Nasûhî, *Vâridât*, vr.5a.

parçasıdır. Rüyalar, mürîd tarafından kat edilen manevî mertebeyi göstermektedir. Tâbir edilen rüya, sâlikin hangi mertebeye geldiğini, hangi esmada olduğunu ve hangi zikri çekmesi gerektiğini belirtir. Her mertebede görülen rüya ve yorumu farklıdır. Halvetî tarikatı şeyhlerinde buna daha fazla rastlanılmaktadır.

Müslüman rüya muabbirlerinin başında gelen Nablûsî,(ö. 1731) Hak'tan gelen rüyayı beş kısma ayırır: İlki rüya-yı sâdık-ı zâhiredir. Bu ise nübüvvetten bir haberdir. Rü'ya-yı sâdıkın sıdkına delâlet ve sıhhatine şehadet eden alâmetler vardır ki gören kimse taraf-ı ilâhîden beşâret istişâr eder. Alâmeti mezkûranın biri râînin ve rü'yayı idrak ettiğinde sûrat-ı intibâhıdır. İkincisi Sâlih rüyadır ki Allah Teâlâ'dan büşra ve beşârettir, rüya sahibinin işlediği veya işleyeceği bir şeyi müjdelir. Üçüncüsü; Melek kaynaklı rüya ki siddıkların ismidir. Melek Allah Teâlâ'dan kendisine nüsha-yı Ümmü'l-kitaptan talim edüp bildirdiği ve darb-ı emsâl, hikmet ve abrden ona ilhâm eylediği nesneyi sana menâmda gösterir. Dördüncüsü; remizli rüya ki âlem-i ervâhdandır. Beşincisi; rüyadır ki şahid eylediği rainin kendi nefsini onu gördüğü mekanın delaletiyle sahih olur.¹⁴⁴

Sûfiler ise rüyayı iki çeşit olarak ele almışlar: Sâdık ve kâzib rüya. Hak'tan veya melekten gelen rüyalara sâdık, şeytandan gelenlere ise kâzib rüya demişlerdir. Sâdık rüyalar müjdeleyici, ilham verici iken kâzib rüyalar adgâs u ahlâm yani karışık ve mânasız olan rüyalarlardır. Rüya tâbirnâmelerine göre rüyalar enfüsî ve afâkî olarak yorumlanmaktadır.¹⁴⁵

4. 2. Tâbir Kavramı

Sözlük anlamı itibariyle "nehirin bir kenarından karşı kenara geçmek" manasındaki kavram, ıstılâhî olarak "rüyayı yorumlamak, izahını yapmak" anlamındadır. Rüya tâbirciliği İslam tarihinde eskilere dayanmakla birlikte nadir kimselerin -ehliyetli- yapması gereken bir meslektir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Abdülğani el-Nablûsî, *Ta'tîru'l-enâm fî ta'bîru'l-menâm* (çev. Süleyman Hasbî Efendi), İstanbul, 1306, s.9.

¹⁴⁵ Nablûsî, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Rüya", *DİA*, c. XXXV, s. 309.

Rüyaları yorumlamak için görülen rüyanın misâl âlemindeki şeklinin şehâdet âlemindeki karşılığının bilinmesi gerekir. Mürşitlerin bir görevi de rüya yorumlamaktır, diğer bir ifade ile mürşitler muabbirdirler.

Tasavvufî eserlerde mürşitlerin rüyalarını kayıt altına aldığı, *riyânâme*, *seyirnâme* ya da *tâbirnâme* adıyla bilinen eserlerden meydana gelen bir literatür mevcuttur. Nasûhî Efendi'nin şeyhi Karabâş-ı Velî'nin de risâle hacminde bir rüyâ tâbirnâmesi mevcuttur.¹⁴⁷ Tâbirnâme yoluyla müride kapalı ifadeler açıklanmaya çalışılmış, bu tür eserler ağırlık kazanmıştır. Tâbirnâme geleneğinin dışında dervişin rüyalarını mektupla şeyhine bildirmesi sonucu ortaya çıkan eserler de bulunmaktadır.¹⁴⁸

5. MUHAMMED NASÛHÎ EFENDİ'DE RÜYA

"Rüya, nabz-ı rûhânîdir."¹⁴⁹ diyen Nasûhî Efendi, rüya âdâbı olarak kişinin gördüğü menâmâtı herkese ta'bir ettirmemesini ister. Rüyayı başkasına nakletmeyi ise garaz ve ahmaklık olarak kabul etmektedir. Sâlik, ancak şeyhine anlatmalıdır. Çünkü her rüya biricik olup kişinin mahremidir.¹⁵⁰

Nasûhî Efendi *الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تُرَى لَهُ* [*Sâlih rüyâyı Müslüman kişi görür veya onun için başkası tarafından görülür.*]¹⁵¹ hadis-i şerifi ile sâlih rüyanın mübarek bir vakitte uyku ve yakaza arasında görüleceğini ve bereketlerin müjdecisi olduğunu ifade etmektedir. Hased gösteren rüyalar, adgâs (karışık) olduğu için bunlara itibar edilmez. Sâlikin halleri rüyası ile irtibatlı olduğu için uyku da kâbiliyetin aynasıdır. Bazı rüyalar ise keşfin evvelîdir. 'Bir kimse senin hakkında düş gördüm' derse itibar edilmeyecek bir düştür. Zira bu görenin hâlidir, görülenin değildir.¹⁵²

Vâridât'taki mektuplar bilindiği üzere sadece rüyaların tâbirlerinden meydana gelmektedir. İbrahim Ağa tarafından gönderilen mektuplara erişemediğimiz için ancak rüyalara yapılan tâbirler üzerinden yorum yapmak durumundayız. Nasuhî Efendi, bir

¹⁴⁷ Mustafa Tatcı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.

¹⁴⁸ Uludağ, "Rüya", s. 310.

¹⁴⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 9a.

¹⁵⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 27a.

¹⁵¹ İbn Mace, 2, 1281.

¹⁵² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 30a.

rüyanın hem enfüsî hem afakî yorumunu belirtmiş, bazen mektubun sonuna duâ ve nasihatlerin muhtevasını oluşturduğu Tetimme kısmını da ilave etmiştir.

Rüyalar, sembolik bir anlatıma sahip olduğundan sâlik için hâlin bir göstergesi ise mürşit için de bir işârettir. Nasûhî Efendi'nin eserlerinde şeyhi Karabâş-ı Velî, Niyâzî-i Mısırî ve İbn Arabî etkisi görülmektedir. Bu zamana kadar olan vâridât elinde Hızır a.s. ile karşılaşabilirsin. İtibar etme. Büyük bir sır, yakın bir keşftir.¹⁵³

6. VÂRIDÂT-I KUDSIYYE'DE NEFİS MERTEBELERİNE GÖRE RÜYA TÂBİRLERİ

Nasûhî Efendi'nin Vâridât metninin, müridi İbrahim Ağa'nın rüyalarını yorumlayarak göndermiş olduğu tezkireleri ihtiva eden bir metin olduğunu yukarıda zikretmiştik. Bu tezkirelerin muhtevası mutasavvıfların sistematik olarak kaleme aldığı rüya tâbirlerini barındıran *Tâbirnâme* türü eserler gibi değildir. Metinde bazen bir rüyanın bir kaç farklı yorumu -enfüsî ve afakî- bulunurken bazen görülen rüyanın yorumlanamayacağı ifade edilmiştir. Makamlara göre rüyaları ele almaya çalıştığımız bu başlıkta konular birbirinden kopuk şekilde yer alsın da İbrahim Ağa'nın seyr u sülûkunu takip etme yönünden metnin sıralamasına riâyet etmeye çalışılmıştır. Nasûhî Efendi, vâkîâtın tâbirleri bahsini büyük bir iş olarak görür ve müridine şeyhinden daha faydalı ve iyi bir muabbir bulursa, rüyalarını ona göndermesini ister.¹⁵⁴

Nasûhî Efendi'nin üzerinde çalıştığımız "Vâridât-ı Kudsiyye" metninde geçen konuları dört makama ayırarak her başlık altında izâh edeceğiz:

6.1. Birinci Makam

Nasûhî Efendi, İbrahim Ağa'ya cevap olarak göndermiş olduğu ilk mektubunda üslûbunun rumûz, işâr, kinâye, mecaz ve hakikat içerdiğini belirtmektedir. Müridinden başka bir şeyhe bağlılığı yok ise rüyalarını yazmasını ister. Şayet birine intisabı var ise

¹⁵³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16a.

¹⁵⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 24b.

Nasûhî'ye âşinalığını dillendirmemesi gerektiğini ve bunu sır bilip saklayacağını belirtir.¹⁵⁵

Şeyhin kelimeleri kudsî kelimeler olup, istihâre yönünden ilâhî ilhamlardır. مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ [Resûl'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur.]¹⁵⁶ ayeti muktezâsınca şeyh Rasulullâh'ın nâibi kabul edilir ve şeyhin bu kudsî sözlerini dinleyen kimse de dünya ve ahirette isteğine nâil olur.¹⁵⁷ İnsanın yaratılışı Allah'ın bilgisidir (marifetullah). Marifetullah makamı Allah'a bağlanmak ile olur.¹⁵⁸

Nasûhî Efendi, bundan sonra farklı hâller üzerinden misâller verir:

Felek hâlleri bahsinde hayr (iyi, güzel olanın istenmesi) kavramını ele alır. Ona göre hayr, Allah'ın kulları için seçtiğidir. Allah'a kuldan talim olmaz. Kulun her işinde Hakk'a teslim ve razı olup ve ilâhî lütufları gözleyip Rabbinden göz açıp kapayıncaya kadar kendini nefesine havale etmemesi için duâ etmesi gerekir. Rumûzlu hâllerde ise görülen rüyaların işâret ettiği semboller olduğunu belirterek vücûd hallerini (sıhhati) isteme ve doktorları rüyada görmenin hastalığın uzaklaşmasına delâlet edeceğini ifade eder. Rüya hâlleri başlığında الرؤيا الصالحة جزء من ستة و اربعين جزءا من النبوة [Mü'minin rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.]¹⁵⁹ hadis-i şerifini zikrederek buna inanmama kişiyi Kur'an'ı inkâra götüreceğini söylemektedir. Tâbir konusunda ise Nasûhî Efendi'ye göre rüyayı ehliyet sahibi kimseler tâbir etmelidir. Ayrıca müridine rüyalarını, hakkında iyi düşünce beslediği kâmil bir kimseye yazdırmasını tavsiye buyurur.¹⁶⁰

Nasûhî Efendi'ye göre adam olmak (kâmil) isteğinde olan kişi Allah'a kalbini bağlayıp, rüyâsını ehil olmayana, nâmerd kimseye söylemez. Vefk, cifr, remil¹⁶¹ ve nücûm¹⁶² belirsiz ilimler olup bunlara itibar etmek uğursuzluktur. Nasûhî Efendi,

¹⁵⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 7a.

¹⁵⁶ Nisa, 4/80.

¹⁵⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 7a.

¹⁵⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b.

¹⁵⁹ Buharî, *Tâbir*, 26.

¹⁶⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b.

¹⁶¹ Remil: Gelecekte haber verme ilmi.

¹⁶² Nücûm ilmi: Yıldızların hareketlerinden mâna çıkarma.

bunlara inanan kimselerin kendisinden uzak durmasını, bunlarla yollarının ayrı olduğunu belirtir.¹⁶³

Burada vaktin önemine dikkat çeken Nasûhî Efendi bir tezkiresinde, acele etmenin gecikme sebebi olacağını, vaktin nazik olduğunu, Allah'ın dışında her şeyin bir gün yok olacağını : "*Karîben deli göçer, kuş uçar, İbn-i Sinâ göçer, Fârâbî geçer. Allah kâdir amma zamandan münezzehdir.*"¹⁶⁴ diyerek sembolik bir dil ile anlatmaktadır.

Tenbîhât başlığı altında kaleme alınan Rasulullah'ı rüyada görmek istemek Nasûhî Efendi'ye göre büyük cesarettir. Şeytan, imana ümitsizlik vermek için sâlik ile uğraşır hile eder ve onu saptırır. Bu konuda edepli olmak gerekir. Hakk'ın fazlını ve Rasulullâh'ın lütfunu beklemek vacipdir. Bu işi sevda edinmek ise edepsizliktir. Rasulullâh, eşsiz ve benzersiz sevgilidir. Nasûhî Efendi bu kelimelerinin (müridine yazmış olduğu) kutsal cevherler kabilinden olduğunu söyler ve henüz mübtedî mertebesinde olan müridine bunun doğru olmadığını dile getirir.¹⁶⁵

"*Halvet, kalbin halvetidir.*"¹⁶⁶ diyen Nasûhî Efendi başka bir tezkiresinde insanlar arasında fazla durmamasını, zira onun öldürücü bir zehir olduğunu ifade ederken bu mektubunda yalnız kalmaktan ve insanlardan uzaklaşmaktan kaçınmasını tembihler. Çünkü şeytanın şerrinden sakınmak için sohbet etmek gereklidir. Yalnızlık halindeki düşünceler şeytan için bir vesiledir.¹⁶⁷ Şeyhin ifadelerinde bir tenâkuz var gibi görünmekte ise de nebevî irşâd metodu kişinin hâline göre terbiyeyi öğütlemektedir. Nasûhî Efendi *Vâridât*'ta bazı halifelerin halvette olduğundan yahut halvete giren kişinin hâliinden -mahremiyeti içerdiğinden olsa gerek- çok kısa olmak kaydıyla söz eder. Fakat *Risâle-i Ahmediyye* eserinde halvet hakkında yaptığı izâh şu şekildedir:

Tarikât erkânının ikincisi olan halvette duyu organlarını dışarıya kapatmak ve kalbin sezgilerini açmak gerekir. Uzletin alâmeti vuslattır. Mürid sülûkun başında insanlardan uzak durması gerekir. Bundan dolayı hakikat ehli Avâmın ve havâssın uzleti olarak ikiye ayırmıştır: Avâmın uzleti, insanların şerlerinden korunmak için değil,

¹⁶³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 9a.

¹⁶⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 9b.

¹⁶⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 11a.

¹⁶⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 11a.

¹⁶⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 11b.

kendi şerrinden onları sakınması içindir. Burada nefsi hakîr görme söz konusudur. Havâssın uzleti ise insanlarla beraber olsa bile insânî sıfatlardan melekî sıfatlara intikal etmiş olan kişinin uzletidir.¹⁶⁸

Nasûhî Efendi, İbrahim Ağa'ya şeyhini herkesten en sevgili bilmesinin vacip olduğunu ifade ederken rüyanın bir yorumunda padişahın ikrâmına mazhar olacağını müjdelere, diğer yorumunda ise kişilerle uğraşmayı bırakmasını, kötülük yapana, iyilik ile karşılık vermesini ister.¹⁶⁹ Tasavvufî terbiyenin temeli şeyhe saygı, hürmet ve hizmet göstermektir. Mürid olma yolunda ilerleyen kimse için Nasûhî Efendi'ye göre Allah'ın kullarına hizmet etmekte Hz. Alemdar (önder) gibi olmak için yüce sevdânın kelimesi olan "Lâ ilâhe illallâh"a devam etmek gerekir. Nasûhî Efendi, ayrıca İbrahim Ağa'ya yaptığı hizmetin şeyhine değil, Hz. Peygamber'e olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁷⁰

Yukarıda geçtiği üzere şeyhin bir görevi de hâdimliktir. Nasûhî Efendi, müridi için kaleme aldığı tahrîrâtı ancak hâdim olmakla açıklar ve söz ile gizlice terbiye etmenin muhâl olduğunu ifade eder. Bir işi vaktinde yapmak örneği olarak Nasûhî, Efendi, veciz ifadelerle Andelîb'in vaktinde feryad ettiği gibi gülün de zamanında bûy-feşân (koku saçan) olduğunu misallemektedir. Padişah katından bir çöp kaldıran kâfir, cennete layık olmuştur. Tekkede sakın olan çoktur, sen gönlümüzde sakinsin. Allah seni nasır-ı din ü devlet ede. Lokma-i fukarâ nurdur.¹⁷¹

Nasûhî Efendi, mektuplarda müridine pek çok defa âkil bir kimseye danışmasını öğütler. Ona göre ehem-i umûr olan istihâre ve müşaveredir. Hasan Ağa¹⁷² ile müşavere yapmasını ister. *المُسْتَشَارُ أَمِينٌ* [*İstişâre edilecek kimse güvenilir olmalıdır.*]¹⁷³ hadis-i şerifine mektuplarında ara ara yer vererek müridin henüz tek başına karar vermesinin doğru olmadığını belirtir. Yine bir başka tezkirede Nasûhî Efendi, gönderilen kağıdın ancak akıl mizânı ile ölçüleceğini söyler. Ayete uymayacağını, hadis ile yazılamayacağını, kendi sâlih rüyasına itimât etmeyeceğini, ancak sükût ile cevap

¹⁶⁸ Tatcı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 21.

¹⁶⁹ Nasûhî, *Varidât*, vr. 14b.

¹⁷⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16b.

¹⁷¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 21a.

¹⁷² Hasan Ağa: Nasûhî Efendi'nin Vâridât'ta ismi en çok geçen halifesidir. Kendisinden "muezzin, gayretli, güzel enîs" olarak bahsedilir. bkz. Nasûhî, *Vâridât*, vr. 14b.

¹⁷³ Tirmizi, Sünen, 44.

verileceğini ifade eder. Ne zaman olursa menfaat sağlamak, zarar verenleri def etmek için fukarâ ile hizmetinde olacağını belirtir. Kedere sebep olacak ve fukaranın zevkine mani olacak ise gözyaşı dökmek akilâne değildir. Rüyanın cevabına/işâret ettiğine illa dünyada ve ahirette kâdir olunmayabilir.¹⁷⁴

Nasûhî Efendi'ye göre enbiyâ ve evliyânın yolu sağlam şeriat ve dosdoğru yoldur. Bu yolun hedefi, cennet, cemâlullah, başarı ve kemâldir. Peygamberlerden hiçbiri mecnun olmamıştır. Bu yol kendilerinden akıl ve iradeleri alınmış abdallar ve meczublara yoludur. Taklit kabul etmez. Ona göre Allah'ın iki yolu vardır: Akıl ehline teklif ve cezbe ehli için istediğini yapmak.¹⁷⁵ İkinci yol ile semboller ve gizli hazineler kastedilir. Mesela; "*Eridi kalmadı*" demek ilâhî sembolize eder. Artık müridin mizacında bir soğukluk kalmamıştır. Lakin harekete kâdir olmaması için nefsinin zabt etmesi gerektiğini tembihler. Ayrıca tasarruf sahibinin zuhûruna işâret eder. "*Sandığın kutu kapağı*" ilâ-âhirihi işâret eder. İlâhî bilgilerin sandığı olan müridin kalbi geniş değildir. Nefes darlığına fayda verecek şey şeriat-ı beyzâdan ibarettir. Nasûhî Efendi, müridinin dosdoğru şeriat üzere yürüyüp, eğrilmeden feyz-i inkardan ayrılmamasını ister. "*Kaba kürk giymek*" ilâhî işârdır. Nasûhî Efendi'ye göre gösteriş ve heykel sahibi olan kişi kemâle eremez. İlâhî isimlerin sırlarına vâkıf olmak kemâldir, bu rüya "*Göz gördüğünden şaşmadı*"¹⁷⁶ sürmesiyle sürmelenmek mânasına gelmektedir. "*Acı patlıcan*" ilâ-âhirihi'dir. "*İbtûn*" cezbe makamlarına işâret eder. "*Üzerine*" ilâ-âhirihi, ilim tahsil etmek lazım demektir. İlim ise savm ile elde edilir. "*Buhûr-ı mey/tyb-ı Ruhânî* (Ruhânî koku)" ihlasın nurudur. Macunu sıdk ve yakîndir. Bunlar sâlikî kalb ile murâkabeye yönlendirir. "*Sayırsız altın*" ilâ-âhirihi ebedî zenginliğe vâsıl olmaya, zorluğun bitip, kolaylığın başladığına ve selametın devamına işâr eder. Bu saydıklarımız cezbe yolunun işâretleridir. En faydalı tarik, aklın yoludur. Her çiçekten bal alan arı az ömürlü olur. Bir Allah, bir din, bir mezhep, bir meşrep, bir imam ve bir mahbûb üzere olunmalıdır.¹⁷⁷

Birinci makamın sonlara yaklaştığı bir tezkirede Nasûhî Efendi, müridi ile görüşmek ister, insanlar uykuda iken, gizlice görüşülebileceğini söyler. Görüşme

¹⁷⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 22b-23a.

¹⁷⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 24a.

¹⁷⁶ Necm, 53/17.

¹⁷⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 24b.

olmazsa müridinin çabasının meşkûr, kendisinin hizmetinin de kâmil olmayacağını ifade eder.¹⁷⁸ Buna bir istisna ve misâl olarak Üveysî meşrep irtibâtına değinmek gerekmektedir. *Vâridât*'ta Nasûhî Efendi, seleflerinden sadece Eşrefoğlu Rûmî (ö.1470) ile irtibatından bahseder. Nasûhî Efendi, Eşrefzâde Çelebi'nin gelmesi ile âsitenede yüz yüze bir görüşme gerçekleştiğini İbrahim Ağa'ya "Bir olsunlar, bir ile olsunlar, birlikte olsunlar." şeklinde duâ buyurduğunu aktarır. Hasan Ağa'nın yâr-ı gâr olması için duâ eder.¹⁷⁹

Sûfilerin kendisinden önce irtihâl etmiş veya fiziken uzakta oldukları birinden feyz almasına Veysel Karânî'den mülhemle tasavvufta Üveysîlik metodu denmektedir. Tasavvuf tarihinde pek çok sûfi hiç görmedikleri bir şeyhe intisap etmiş ve bu şekilde seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Nasûhî Efendi'de mektuplarında Eşrefoğlu'nun ismini zikreder. Kendisinden iki asır önce yaşamış olan Eşrefoğlu'nun mektuplarında bizzat görüştüğü kimse gibi bahsedilmesi Üveysî-meşreb kapsamına girmektedir. Onun rûhânî lütufları ile ferahnâk olduğunu dile getirir. Hacıları karşılamak için Eşrefzâde Âsitanesi'ne ziyarete gideceğini belirtir. Bir defasında mektubun tetimme kısmında ise Eşrefzâde Sultan oğlu'nun kendisine misafir olduğunu, Eşrefzâde'nin sâde (astarsız hırka) giydiğini lâkin midelerini şişirmeye düşkün olduğunu yazmaktadır. "*Eşrefzâde sultan oğlu sultan Eşrefiyye'dir.*" Senelik on kese akçe geliri olduğunu, mülk ve köle sahipliğini belirtir. Eşrefzâde'nin mahdumu ise İznik'ten Nasûhî tekkesine ziyarete geldiğini bildirmektedir.¹⁸⁰

Nasûhî Efendi, *إِنَّ أَفْضَلَ الْعِبَادَةِ أَنْتَظَرُ الْفَرَجَ مِنَ اللَّهِ*, [*İbadetlerin en faziletlisi kurtuluşu ummaktır.*]¹⁸¹ hadis-i şerifini zikrederek Allah'ın lutfî rüyaların neticesini ilk halde göstereceğini, sıkıntı sonrası kolaylık için müddet tanıyacağını belirtir. Öyle ki Allah ta da sıkıntı ânında kulun kalbini neşelendirip, sâlikin gönlüne tesir eder.¹⁸²

Enfüsî Tâbir: İlâhi aşkın galibiyeti ile en yüce alem denizinin müşahedesine "*Ölmeden önce ölünüz.*" sırrına erişip bekâ tecellisiyle tüm yokluktan gamsız, tasasız

¹⁷⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 28a.

¹⁷⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 20a.

¹⁸⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 13b, 21b, 24b.

¹⁸¹ Tirmizi, Sünen, 39.

¹⁸² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 25a.

kurtulup, saf şarabı içmeye vâsıl olmaktır. Afâkî Tâbir: Padişahın ihsanına, yüce saltanat tarafından bir lütfuna ulaşarak mutlak zenginliğe erişip ömründe dünyanın tasasını çekmeyeceğine işâret eder. Tetimme: Nasûhî Efendi, bu rüyayı bir risale olarak yazabileceğini lakin Merzifon'a halife tayin edeceğinden vaktinin kısıtlı olduğunu bildirir.¹⁸³

Rüyada görülen "*Mutlak şeyh*", sâfî ruh "*cennette olan tavus kuşu*", marifetullâh olarak yorumlanır. Marifetin kucağının sırrı, irfan noktasıdır. Allah ile olan arifin sırları ise kalptir. Nasûhî Efendi "keşke şeyhin benim olaydı" diyerek İbrahim Ağa'yı ümitsizliğe düştüğü yerden kaldırır ve gıptanın, değerini artırmak için peygamberler, velîler ve meleklerde olacağını belirtir. Ona göre ruhun makamı yücedir. Ruh, kalbin güzelleşmesi için kalbe takviye verir. Bunlar müridin ezelf kabiliyetlerini açıklamak ve liyakât kazanması içindir. Bu rüyanın afâkîsini önceki kâideler üzerine müridinin yorumlamasını uygun görür. Şeyhinin yorumunun İbrahim Ağa'ya hoş gelmeyeceğini söyleyerek tarikte iki yüzlülük olmadığını ifade eder. Diğer Tâbir: Mecâz padişah, â'zâya hükmederken hakîkî padişah, doğruluk ve sebat ister, kalbin sâf olmasını ister. Allah'ın sağlam ipine sarılmasını yani verdiği sözden dönmemesini tembihler.¹⁸⁴

Birinci Sâlih Rüya: "*Tesbih*" bir defa kula tâbir olunur. Kul ve kölelerin düzenine sahip olursunuz. Başlangıcı üç yüz altmış gün hatmindedir. Diğer Tâbir: "*Tesbîh*", övülmüş ve seçilmiş güzel ahlaka işârettir. Nasîhî Efendi'ye göre şu beş şey zemmedilmiş ahlaktan sayılır:

- 1-Aceleci olmak,
- 2-Gazab sahibi olmak,
- 3-Talep edilen şeyde tehâlük sahibi olmak yani ihtirasla isteme,
- 4-Vehme tâbi olmak,
- 5-Hayâle itibar etmek.

¹⁸³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 25b.

¹⁸⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 26a.

Nasûhî Efendi, kötü ahlakî vasıflarla çökmüş kalbin mutmain olmasını, ancak Allah'ın fiilleri ile işâret edilen zuhûrun hikmete havale edilmesi ile olacağını bildirir. Diğer Tâbir: Tarikinde başkanlığınızın başlangıcı üç yüz altmış günün hatmindendir.¹⁸⁵

İkinci Sâlih Rüyâ: Bu rüyanın 'Fîhi mâ fih'¹⁸⁶ hakkında olup yakın zamanda gerçekleşeceği bildirilir. Nasûhî Efendi'ye göre takdir edilen sebepler hazırdır. Gecikme sebebi, kolay anlaşılmayan hikmettir. Onun gerçekleşmesini beklemek güzel, acele etmek mekruh, üzerine konuşmak haram, açığa çıkarmak ise deliliktir.

Üçüncü Sâlih Rüyâ: Pek açık bir rüya olduğunda bir şüphe yoktur. Yaratılışının gâlib gelmesine mübtelâ olmadan bu rüyadan faydalanmasını ister. Müridine kalbini sahibine teslim etmesini öğütler öyle ki kalb, Allah'ın evidir.¹⁸⁷

Ayrıca Nasûhî Efendi, kendisinden duâ isteyen mürîdine, bunun edebli bir davranış olmadığını, şeyhden duâ istemek, mürîdini aklından çıkardığını düşünmek anlamına geldiğini belirterek "*Sen ferâmûş edersin demektir. Leyl ü nehâr hayâlin hem-nişînimdir.*" sözleri ile müridini uyarmaktadır.¹⁸⁸ Bu rüyâ, hayvânî ruhun Nebevî ahlak ile ahlaklanıp tarikatın sırlarına vâsıl olup insan-ı kâmil olmaya işârettir. Tetimme: Âlemin güneşi, en büyük gezegen (uğursuz şey) den kurtulup, tarikatın sırrına sâlik olur. İbrahim Ağa'nın tarikatı inkar eden bazı kimselerle oturması, tarikatın sünnetlerini terk etmiş olması üzerine Nasûhî Efendi Mesnevî'den:

"Çîst dünyâ ez-Hudâ gâfil şoden

*Ne kumaş u nukre vü ferzend ü zen"*¹⁸⁹

beytini misâl vererek mürîdinin tövbe edip ağâh olmasını, arkadaşının Allah zikri, gıdasının ise Allah sevgisi olmasını istemektedir. Nasûhî Efendi'ye göre arkadaşlıkta âlem güneşinin öğüt vereni olmak gerekir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 26b.

¹⁸⁶ Mevlânâ'nın "*Fîhi mâ fih*" eserine bir atf olarak görülmemektedir.

¹⁸⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 26a.

¹⁸⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 26b.

¹⁸⁹ "Dünya nedir? Allah'tan gâfil olmaktır; elbise, gümüş, oğul ve kadın değildir." bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Manevî, İntişârât-ı Dostân*, Tahran, 1384, s. 57 (I.cilt, 983. beyit.)

¹⁹⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 27a.

Enfûsî Tâbir: "*Fânî olunuz, sonra bâkî olunuz.*" Nasûhî Efendi'ye göre bu rüya bir risale olmaya uygundur. Hakk'ın fiillerinin tecellisinden sonra halkın fiillerinin yok olması gelir. Hakk'ın sıfatlarının tecellisinden sonra ise halkın sıfatlarının yok olması takip eder. Sonuç olarak bu rüya ezeli kabiliyetleri bildirmektedir. Diğer Tâbir: Rüyanın halleri cüzî irade ile değildir. Yüce irade fiillerdir, Hak işidir. Rüya, zâhire muhâlif görünse de tâbir ve te'vil ile itibar edilir.¹⁹¹

Mektuplarında tarikat adâbına riâyet etmeyi vurgulayan Nasûhî Efendi, tarikatta noksanlık kabul edilip, kerih görüldüğünden tahrîrâtı Türkçe yazmadığını belirtir. Hakk'ın işine karışmak abestir. Sıkıntıdan sonra gelen kolaylığı beklemek ibadetlerin en faziletlisidir. Amel ve işlerde acele etmek çocukluktur. Her işin bir vakti vardır. Zaman döner, kişi bazı görevler üstlenir, akıl acele eder, vehim fikre dönüşür. Mutluluğun iksiri rıza ve teslimiyettir. Müridinin ibnû'l-vakt olup hiçbir vakti boş geçirmeden âkilâne hareket üzere olmasını öğütler. Ona göre en büyük iksir, fukarânın duasıdır. Eğer mizacında bir sıkıntı hâli olursa yumuşak huyla kayıtlanmasını tavsiye eder.¹⁹²

Kevnî keşifler, düşüncelerin çokluğundan hayâl edilirse mekr (tuzak) ve vehimdir. Rü'yetsiz ve fikirsiz ortaya çıkarsa belâ ve imtihandır. Bu rüyâda ilâhî ilhamlara nâil olup aşk makamına vâsıl olunur. Rüyanın şerhi müridin kalbindedir. Afâkî Tâbir: İbrahim Ağa'nın yakın zamanda çokça altına sahip olacağını bunun şeyh duâsının semeresi anlamına geldiğini ifade eder.¹⁹³

Tarikatın sırrına erip şeyhin sırrının kalpte manevi (gönül) çocuk ile zuhur edip, ilâhî bilgiye ulaşacağına işâret eden bir rüyâdır. Afâkî Tâbir: Has odaya girmek şüpheyi daha çok artırır. Acele mizaçlı olmak ise gecikme sebebidir. Vâridât'ta mektubun nihâyetine bir defa olmak üzere "Hikmetin Beyânı" başlığı ilâve edilmiştir. Bu başlıkta geçmiş ağaların dost olup birbirlerinin sınırını aşmadıklarını dile getirir. Aksi halde böyle yapan kimsenin yüzüne bakmak uğursuzluktur. Enfûsî Tâbir: Fikirlerin gâlib gelip rüyayı adgâs (karışık) eylemesi, Allah'ın takdirine imanın zayıflığına işârettir. Nasûhî Efendi'ye göre kişi, âfâk ve enfûs (iç ve dış) her işini Allah'a bırakırsa, Allah'ın zikri ile birlikte rûhânî zevklere nâil olur. Enfûsî Tâbir: Kalb, sâfi olup kötü ahlaktan

¹⁹¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 27b.

¹⁹² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 28a.

¹⁹³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 28b.

kurtulur ve nefs-i nâtika, ruhun hükmünde Allah' a boyun eğrecesine gibi boyun eğer, peygamberlerin ahlakı ile ahlaklanmaya işârdır. Afâkî Tâbir: Padişahın emrinde tamamlayıcı bir vesile olmanıza işârdır. Heves edip aceleci olmamak gerekir.¹⁹⁴

Afâkî Tâbir: Tarikatın yedi abdâlinin himmeti ile âlemin kandili olmaya delâlettir. Enfüsî Tâbir: Nefsin yedi tavrını tamamlayıp kalbini marifet ile aydınlatmaya delâlettir. Enfüsî Tâbir: Ham kalbi pişirip kendine ve âleme nesil sebebi olmaya tâbir edilir. Afâkî Tâbir: Kesintisiz gelir edinmeyi müjdeler. Enfüsî Tâbir: Bu rüyâ büyük bir sırdır. Zamanı gelince açık olanı gizli, gizliyi açık eder. Akıllılar ve mecnunlar, zenginler ve fakirler, avâm ve havâs beklenen/istenilenlerdir. Enfüsî Tâbir: Rûhânî zamanın önderi olup aktâb zümresine katılma kabiliyetine işârdır. Afâkî Tâbir: Padişahın hükümlerinin başkanı olmaya delâlet vardır. Tetimme: Nasûhî Efendi, yaklaşan Aşure Günü hakkında şunları söylemektedir: O gün, zamanın başlangıcı, vakitlerin kutbudur. On peygamberin muradlarına erdikleri gündür. İbadet, salat, hayır ve hasenât ile geçen muazzam bir gündür. Vahşî hayvanlar bile o gün yemezler. Bu günde on kişiye selam vermek, hâcet namazı kılmak, İmam Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerinin ruhuna okumak, kaza ve belayı defetmek için sadaka vermek gerekir.¹⁹⁵

Afâkî Tâbir: Padişah tarafından bir makama ulaşmaya işârdır. Diğer Enfüsü: Şeriat, tarikat, marifet, hakikat anlamına gelir. Afâkî Tâbir: Dört hükümet başkanlığında örf ve şer hükümlerinin müceddidi olmaya karşılık gelir. Diğer Afâkî: Sonsuz çokça mala erişeceğine işârettir. Hazine kethüdâsı olmaya tâbir edilir. Diğer: "Ve'l-âdiyât" Çokça isteklere ve zümreye sâhib olmaya işârdır. Diğer Enfüsî: İki cihanın şerefi ile aziz olmaktır. Diğer: Çokça mal ile padişahın kandili olmaya delâlet eder. Afâkî: Para, mal, köprüler ve binalar sahibi olmaya işârdır. Tetimme: Nasûhî Efendi, daha önceleri olduğu gibi müridi ile rû-be-rû görüşmek ister ve Hz. Peygamber'in görüşmeden irşad ettiği tek kişinin Veysel Karânî olduğunu belirtir. Öyle ki Hz. Ömer ve Hz. Ali hırkasını göndermiş ve irşadın tamamlanmıştır. Nasûhî Efendi, yazdıklarının cevahir-i kimya kadar kıymetli sözler olduğunu belirterek bu tahrîrât mürid katında ne kadar aziz olursa müridin de o derece aziz olacağını müjdelemektedir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 28b.

¹⁹⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 28b.

¹⁹⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 29a.

Vâridât ve Kanunların Açıklanması: Nasûhî Efendi bu tezkirede İbrahim Ağa hakkında çok işâretler olduğu halde yazmadığını söyler, çünkü her işini zâhiren ve bâtinen Allah'ın kendisine keşfettirmesini duâ buyurur. Sıkıntılarını gidermek için, bir mürşide tâbi olmak gerekir. Ve irşâd olunmak için mürşide boyun eğmek farzdır. Bir kimse senin hakkında rüya gördüğünü söylerse itibar etme. Kişi gördüğünü kendisine biriktirir. Rüyayı nakletmek ya kötü niyet ya da ahmaklıktır. Bilgiyi elde eden ve faziletleri kazanan, kâmil insanın gereklerindedir.¹⁹⁷

Afakî Tâbir: "*Cadde, yol*" nurlu şeriat ve parlak devlet anlamına gelir. "*Atlar*" dünyevî isteklerdir. Enfüsî Tâbir: "*Cadde, yol*" tarikat; "*atlar*" mücâhedât, "*adamlar*" ahlaka işâret eder. "*İhtiyarın âcizliği*", nefs-i zâlimedir. Nasûhî Efendi, İbrahim Ağa'nın vaktini hevâ, mal şehveti, vesvese ile telef ettiğini ancak tevbe etmesi gerektiğini belirtir. Ona göre gafletten tövbe eden, tembellikten pişman olan hiç günah işlememiş gibi olur.¹⁹⁸

Tetimme: Öğüt verici hikaye: Nasûhî Efendi ömründe bir kez bile olsa Ravza-i Mutahhara'nın temizliğine nâil olmayı arzular. Fakat ömrü boyunca hep ertelemiştir. Bu mübarek senede daha önce hiç görmediği birisi şöyle der: "Eyüp Camii'nde halka vaazınızdan dolayı size berat-ı ferâset-i saâdet getirdim." Bunu işiten tüm dervişler vecde gelir. İbrahim Ağa'ya bunu yazma sebebi ise mürîdinin üç defa müsaâde istemesi üzerine Allah'ın, hiç beklemediğin yönden isteğine nâil edeceğini bildirmesidir.¹⁹⁹

Bu rüyâda kirlerden ve günahlardan ruhunu takdîs eyleyip, akl-ı meâd vasıtasıyla Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmaya Rabbânî işâret zuhur etmiş. Diğer Tâbir: Manevî kirlerin temizleyicisi abdest, yaratılışa gelen vehimler ve bâtil hayallerden uzaklaşip ve tüm şedidlerden kurtulmaya işârettir. Tetimme: İnsanların şahısları Allah'ın kudretindedir. Her hayr ve şerrin yaratıcısı Allah'tır. Heves, hırs ve emelden kalbini

¹⁹⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 29a.

¹⁹⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 30a.

¹⁹⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 30b.

temizlemek gerekir. Yaratılmışın düşüncesi yorgunluk verir. Sebeplere bakmak zordur.

200

İmam Hüseyin'in ruhunun sevabına erişmek için güzel/cemîl tamamıyla bağlı kılma ortaya çıkar. İkinci olarak: Yüce tarikatın uygulamaya sebep olacağına işârdır. Bununla Rasûlullah'ın sırrı zuhûr etmeye işârdır. Üçüncü: Muhammedîlik sırrı, Ali'nin yolu, Nebevî nûr, kemâl ve sırlarıyla senin sırrında görünür. Yakın zamanda hakka'l-yakîn mertebesinde erişmeye işârdır. Bu konuda şüphe ve zannıdan uzak durmak gerekir. Nasûhî Efendi'ye göre Allah'ın saf zâtını görmenin değil, sadece uykuda O'nu hayal etmenin bile yetmiş derecesi vardır: Bunların ilki Allah'a sevgili olmak. Sonuncusu ise kâmil bir iman ve hoş bir su ile suya doymak gibidir.²⁰¹

Diğer rüyâ/Enfûsî: Kalb, Allah'ın evidir. Nasûhî Efendi'ye göre yaysız ok atılamayacağı, anasız çocuk doğamayacağı gibi mürid de mürşidinle görüşmesi lazımdır. Tetimme: Tarikat adâbına göre uyku ve yemeği istediğin zaman terk etmek ve kendi kendine şeyhlik yapmak olmaz. Enfûsî: Nefsine sahip ve nefsin hakikatine gereği gibi davranıp nefsin fitne ve şerrinden emin olasin. Afakî: Devlet erkânının en büyüğü olan yetki makamına işârettir. Müridine dünyevî hayâllerini asla içinde saklamamasını öğütler ve Rabbini kendisine vekil edinmesini ister.²⁰²

Dört tâbirli bir rüyanın yorumlarını sırasıyla belirterek Evvel: Namazın kemâle erdiğinde, isteklerinin olmasında ve tarikatte dosdoğru olmaya; iki cihanda isteklerine erişmeye işârettir. Sâniye: Sâfi kalbde gönül çocuğudur. Madeni, sonsuz sıfatlardır. Muhammedî nurun mazharına işârdır. Diğer Tâbir: Bazı kasıtların ortaya çıkmasına medlûdür. Sâlise: İlâhî sırların hazinesi Allah'tan başka her şeyden temizlenip Nebevî ahlak ile birlikteliğine işârettir. Afakî Tâbir: Hazine amirliği ile ilgili sıkıntılardan temizlenip beklenenden üst mertebelere nâil olmaya delâlet eder. Tetimme: Mizâcı muhafaza etmek lazımdır. Perhiz yani yemeden ve içmeden sakınmak gerekir. Sağlıklı olmak zikrullahın meyvesi ve salavat ile olur. Kuruntu, hâtıra itibar etmek hüznün ve

²⁰⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 31a.

²⁰¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 31a.

²⁰² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 31b.

yorgunluk gereğidir. Râbia: Bu vâkı'a sadece afakîdir. Büyük dervişler Halvetiyye'dir. Dervişler Allah'ın evladlarıdır.²⁰³

Nasûhî Efendi, meşrebinde ikiyüzlülüğün haram olduğunu belirterek kişinin isteği, her çiçekten hisse alıp onu budamak ise insanın amacı o olmadığını ifade eder. Enfüsî Tâbir: Yakın zamanda ilâhî inâyetle hidâyet penceresi açılacağına işârettir.²⁰⁴

6. 2. İkinci Makam

İbrahim Ağa'nın ifadelerine göre Nasûhî Efendi tarafından fakîrin maddî manevî terbiyesi için 'makâm-ı evvel'de tertip edilen kâideler üzerine devâm eden 'makâm-ı sâni'de buyurdukları rüyaların yorumlarıdır.²⁰⁵

Nasûhî Efendi, bu tavırda iyi ve kötü hasletlerini yazarak başladığını belirtir. Ona göre müridinde gazab değil, hilm olmalıdır. Müride farz olan Allah'ın zikrine içtenlikle devam etmektir.²⁰⁶

Nasûhî Efendi, ikinci makamın ilk mektubunda Miraç Gecesi'nin önemine ve bu gecenin nasıl geçirilmesi gerektiğine değinir. Ona göre Miraç Gecesi, ehlullâh katında eşsiz, ruhânî bir kimyâdır. Bu gecede yatsı namazından sonra, dünya kelamı etmeksizin şükr abdesti almak, kesintisiz bin bir salavat getirmek gerekir. Allah'ı tahayyül ederek gecenin yarısına dek zikir ile meşgul olunmalı, misafir ağırlayan vasfı ile Allah'ın, Rasul'e olan ziyafetini, Hakk'ın fazlını ve ruhânîyetini sadaka bilip bu gece hakikate erişme sebebi olarak görülmelidir. Gecenin yarısında teheccüdü edâ, sehre oruçlu başlayıp, sabah namazından önce bir miktar uyuyup, müridinden işrâk namazının edasından sonra istirahat edip görülen rüyayı yazmasını ister.²⁰⁷

Müridinin rüyasında gördüğü hareketle Nasûhî Efendi "ruh" hakkındaki görüşlerinde ruhu ikiye ayırarak tarif eder. İlki rûh-ı mücerred, İkincisi ruh-ı seyyâredir. Mücerred ruh, insandaki ruhların en büyüğüne denir. Düş gören ruh ise rûh-ı seyyâredir.

²⁰³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 31b.

²⁰⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 32a.

²⁰⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 36b.

²⁰⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 36b.

²⁰⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 36b.

Rûh-ı mücerred, şems iken rûh-ı seyyâre necmdir. Sâlikin kalbi temiz olsa rûh-ı mücerred ışık saçan olur. Rûh-ı seyyâre onun içinde olur.²⁰⁸

Ruhun afâkî yorumunda ise Nasûhî Efendi'nin ifadeleri şöyledir: Ruhların bir araya toplandığı zaman rûh-ı seyyâre, ruhların makamca en yücesine şu şekilde şikayet eder: "Allahım! Kitab, sünnet, icmâ üzere olan Nasûhî'ye boyun eğen İbrahim kulundan bîzâr oldum."²⁰⁹

Mübarek gecelerden bir diğeri olan Berât Gecesi'nin ihyâsı konusunda Nasûhî Efendi detaylı açıklamalar yapmaktadır. Bu gecede Allah'ın Cemâl'inin bereketi yerden göğe kadar her zerreye ulaşır. Berât gecesi, Allah'ın tüm meleklerinin cennette bir araya toplandığı gecedir. On üçüncü gece yüz rekat namaz kılıp sevabını Hz. Peygamber'e, on dördüncü gece yüz rekat namazı Muhammed ümmetine âsilerine, on beşinci gece yüz rekat namaz kılıp Allah'ın rızasını talep etmek gerekir. Tarikte kemâlin alâmeti bu mübarek geceye ikram eylemektir. On dördüncü gün ikindiden sonra tertîl ile bir Yasin-i şerîf okuyup, sevabını tarikattaki ihvâna hediye etmek lazımdır. Müridine vakit naziktir çabuk cehdedesin, cehdini ve gayretini insanlardan gizleyesin, diyerek tembihte bulunur.²¹⁰

Ramazan-ı Şerîfte yazılan mektuplarda Ramazan ayını, Rahmân'ın misafiri olarak gören Nasûhî Efendi'ye göre iftar vaktinde Cemâl'in tecellisi ve Cemâl'in şühûdu gereklidir. Özellikle iftar vakitleri olmak üzere bu ayın her vaktinde edeb ve huşû üzere olunmasını tavsiye buyurur. Yine Ramazan-ı Şerîf'in her anında yapılan duâlar makbuldür. Adeta bir oruç tutma adâbı tarzındaki ifadeleri ile vâiz yönünü bize hatırlatmaktadır. Doyuncaya kadar yemekten sakınmak gerektiğini hatırlatarak açlığı, hikmet yağmurları yağdıran bir buluta benzetir. Ona göre sahura kalkmadan akşamdan tokluk olmaz. Teheccüdden sonra sahurda fazla yenmesinde ise bir sakınca yoktur.²¹¹

Ramazan-ı Şerîfte kaleme alınan mektuplarda bu ayın önemi ve feyzinden bilâhare bahsedilmiştir. 'Rabbim dünyada padişah kaftanı; ahirette firdevs elbisesi ile

²⁰⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 37b-38a.

²⁰⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 38a.

²¹⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 40b.

²¹¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 41a.

seni bana göstereyim.' duâsı ile ? Maksud, sadâkat ve muhabbetin ortaya çıkmasıdır.²¹² Nasûhî Efendi'ye göre âşıkların en büyük bayram gecesi, Kadir Gecesi'nden efdaldır.²¹³ yorum!

Nasûhî Efendi, bir mektubunda İbrahim Ağa'nın yazdıklarına binâen Farsça ifadelerle onu tanımadığını, bilmediğini, tanıdığı İbrahim'in yazdıkları olmadığını belirtir. Ve İbrahim Ağa'dan bir ricası vardır: '*Nasûhi'ye padişah boyun eğse, Nasûhî'nin nezdinde senin rütbeni bulamaz.*'²¹⁴

Nasûhî Efendi, müridine bu tavrın hayırlı olduğuna dair rûhânî bir işâret vârid olmuş iken niçin gazabı hilme dönüştürmeyip kararsız davrandığını sorar. Halka yardım etmek itikaftan efdâl değil midir? sorusu ile bir bakıma yazdığı bunca mektubun fayda sağlamadığını düşünmektedir. İbrahim Ağa'nın padişaha yaptığı hizmeti Hakk'a hizmet niyeti ile yapıp gizlice zikrine devam etmesini, hareket ve sükûnu Hakk'ın fiileri bilip Hakk'ın lütuflarını gözetmesini, Hakk'a aşk ile zevk-nâk olmasını ister.²¹⁵

Vâridât'ta İbrahim Ağa'nın ifadelerine sadece mürid ile mürşidin karşılıklı üç adet soru - cevap diyalogunda rastlanılmaktadır. Bir müride göre son derece cesaretli ve sitemli olan soruların ilki İbrahim Ağa'nın "Çokça rüyalarımı yazdım cevapları ne oldu?" sorusudur. Nasûhî Efendi cevaben: "İntisâb ettiğinden beri yazılan mektuplardaki tâbirler size yeter. Bu tavırda tâbirâta ihtiyaç yoktur. Aynı kaide ve tarz ile tâbir edebilirsiniz." demektedir.

İkinci soru: "Niçin kendi kaleminiz ile yazmadınız?" şeklindeki soruya Nasûhî Efendi şöyle cevap verir: "Yazılanlar bizim lafzımızdan değil, okumak sizin lisanınızdandır. Her baktığında çeşit çeşit tecellîler bulursun."

Üçüncü ve son soru: "Niçin hâtır sorusunu geciktirdiniz?" Nasûhî Efendi soruya soru ile karşılık vererek cevaplandırır: "Niçin hikmete havâle etmeyip şeytanın adımlarına uyar da şaşırırsın? Göz açıp kapayınca kadar bile İbrahim'in Nasûhî'den ayrılması düşünülemez." Nasûhî, İbn-i Arabî'nin, ahâd noktasının mazharı olduğu için

²¹² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 42a.

²¹³ Kadir Gecesi, sûfilere göre başka bir gecede gerçekleşmeyen tecellînin gerçekleştiği gecedir ve mürşidin kadir gecesi tecellî vakitleri anlamına gelir. bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 476.

²¹⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 42b.

²¹⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 43a.

Sadreddin'i zenbil ile astığı misâlini vererek kendi kalbini İbrahim'e zenbil ettiğini söylemektedir.²¹⁶

Soru-cevap bahsinden sonra Nasûhî Efendi, kader ile ilgili telkinlerine devam etmektedir. Ona göre yolculuk takdîr edilmiş ise sebepler de takdîr edilmiştir. Kadere imanın ne oldu? Halk nedir? Allah'ın vermediğine üzüлüp Allah ile mücadele etme. Gönül tahtında şeyhini şah bil, huzur ile edepli davran ve yakınlaşmayı talep et.

Ne aceb eyledin ferâmûş

Alıp gönlümü kıldın beni hâmûş

Dilerim Allah'tan olasın devlete binagûş

*Hâlimizi fikr edip sözüme tut gûş.*²¹⁷

İbrahim Ağa'nın gördüğü rüyalardan hareketle Nasûhî Efendi, artık müridinden bir netice görmeyi ister ve her kelimesi şifa, faydalı olan ilâhî kelime kendisinde var iken niçin fayda vermediği, bundan sonra yazılanların ne kadar fayda vereceği ise onu şüpheye düşürmektedir. Havâtıra tâbi olup şeyhe bunları yaşatmanın cefâ mı? diyerek sitemini belirtir.²¹⁸

İkinci makamda görülen birçok tâbirin yer aldığı bir rüya mektubu şu şekildedir: Enfüsî Tâbir: İlim, Allah katındadır. "*Kalb*" Allah'ın evidir. "*Nefs-i nâtika*" beytullahı tavaf edendir. "*Deniz*" rahmet denizi, "*gemi*" temiz bir şeriattır. "*Vatana geliş*" yedi â'zânın ilâhî hizmette bulunma uyarısı anlamına gelir. Diğer rüyâ/Afâkî: Nasûhî, yüce toprağın garîb bir köpeğidir. Herkes köpeğinin gayretindedir.²¹⁹

"*Çok taam*" salih ameldir, mücâhededir.²²⁰ "*Derya*", rahmet denizidir. "*Gemiler*" felaketten kurtuluştur. Diğer Tâbir: Düşünceler, hülya getirir. Diğer Tâbir: İyilikleri çoğaltırsın. Diğer Tâbir: Allah katından bir kese akçeye sahip olursun. Diğer Tâbir: Melekût âleminde teveccühler gelir. Diğer Tâbir: Bir sünnete riayet ettiğine işârdır. Sünnet-i seniyyeye dâima özen göstermek gerekir. Diğer Tâbir: Kalbin güzel ahlakın

²¹⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 43b.

²¹⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 46b.

²¹⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 47b.

²¹⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 49b.

²²⁰ Mücâhede, şeriat olarak istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefs-i emmâreye yükleyerek onunla savaşımdır. bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.259.

nurları ile nurlanıp, kemâle erişmeye işârdır. Diğer Tâbir: İhlas, yalnız veya toplulukta aynı davranmaktır. Kötü söz ve fiil müridine yaraşmayacağını söyleyen Nasûhî Efendi'ye göre Allah'tan hayâ etmek kişiye vâcib, hevâyâ uymak ise fenâlıktır.²²¹ Bu rüyanın yarısı keşf gösterir. Rüyâ sahibi yolunda sözü geçen bir önder olur ve padişahın sırlarına vâkif olur. Lakin hasede, kine ve kibre tevbe etmek gerekir.²²²

"Emredân-ı tazeler"²²³ Ruhânî kuvvetlere tâbir olunur. Nasûhî Efendi'ye göre onları hayranlıkla seyretmek ruhun feyzleridir. "Hayvânî nefis" ezeli aşinalığın zuhuruna delalettir. "Türbe", gayb âlemine delâlet eder. "Merdivenler", makamlardır. "Saraylar", kalbî tecellîlerdir. "Adamlar", rûhânîlerdir. Diğer Tâbir: İkiyüzlü kimselerle sohbet etmek kişinin ihlâsında noksanlıklar meydana getirir. Diğer Tâbir: Bu rüyalar hased gösteren rüyalar olup adgâs (karışık) rüyalardandır.²²⁴

Diğer Tâbir: Bu rüya, sâlih bir rüyâ olup faydalı bereketlerin müjdecisidir, Hz. Muhammed'in övülmüş makamının tecellisine kabiliyetini müjdeleyen bir rüyadır. Nasûhî Efendi'ye göre tarikatın manevî kıblesi Hz. Ali'dir. Kendisini kuru bir kafese benzetir. Tetimme: Tüm âlemler Allah'ın fiilleridir ve Allah'ın kudretinde sivrisinek kadar bile değildir. Tekrar ettiğin zikrinin meyvesi/neticesi ortaya çıkıyor. İbrahim Ağa'nın nefis-i nâtıkası levvâme makamına dönmüştür. Bu makamda çok zevk, levâyih, levâmi' ve tecellîye mazhar olunur.²²⁵

İbrahim Ağa rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş olmalı ki Nasûhî Efendi, مَنْ رَأَى [Beni (rüyada) gören hakikaten görmüştür.]²²⁶ hadis-i şerifini zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in hayâlinin hakikat, konuşmasının vahiy olduğunu dile getirir. Nasûhî Efendi, bu rüyadan sonra sâlikin kalbinde levâmi' ve levâyihlerin başlayacağını, hayal derecesinden zuhûra geçileceğini haber vermektedir. Müridine kalbini Allah'ın

²²¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 50b.

²²² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 51a.

²²³ Tasavvuf literatüründe bu kavram "Ahdâs, Emred, Şahit" olarak da kullanılmaktadır. Yeni yetmeler, tüysüz oğlanlar anlamındadır. Sûfiler tüysüzün şahsında Allah'ın güzelliğinin tecellisini görmeyi amaçlamıştır. bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.27-28.

²²⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 51a.

²²⁵ *Vâridât*'ta mektupların hangi tarihte kaleme alındığına dair pek fazla bilgi yoktur. Bu mektubun sonunda "Mübarek ayın beşinci günü duhâ vaktinde yazıldı." ibaresi geçmektedir. Nasûhî, *Vâridât*, vr. 52b.

²²⁶ Buhari, *Tâbir*, 10.

aynasında görmeye çalışmasını öğütler. Diğer Tâbir: Uyku, istidâdın aynasına işârettir. Ahlâklanmak, aynanın gerçekleşmesi, haber vermek ise işârettir. İkinci tavrın kötü ahlaklarını güzel ahlaka dönüştürmeye çalışmasını öğütler. Diğer Tâbir: Müridin sadr makamı ilâhî açılma ile açılmış, geniş ve açık olmuş fakat akl-ı meâş dünya düşüncesinde olup nefesine meyletmiştir.²²⁷

"*Tatlı yemek*" akâidin lezzetleri, "*Et yemek*" ahlakın lezzetleri olarak tâbir edilir. "*Paşa görmek*" akl-ı meâşın, akl-ı meâd üzere gâlib olduğuna işârdır. Bu durumda dünya fikrini terk etmek gerekir. "*Hazine*" kalbe tekâbül ederken "harp aletleri" kutsî cezbelerdir. "*Vezir*" akıl, "*katl*" manevî yok olma, "*ilham*" ise Hak zuhuruna karşılık gelir.²²⁸

"*Uykuda ezân-ı şerîfi dinlemek*", Allah'a nefsi kuvvetler ile davet etmektir. "*Saat beş*" beş duyu organını ömründe sarf etmek anlamına gelir. İbrahim Ağa'ya ikinci tavr henüz tesir etmeye başlamıştır. Nasûhî Efendi, zikrullâha devam etmede tembellik olmayacağını, çok uyumamak gerektiğini ısrarla vurgular. "*Çarşı*" övülmüş ahlakın makamları olup insanın bütün kemâlleridir. "*Efkâr*" kurbağadır. Zikri fikre gâlib etmek gerekir. "*Kendi eşyasını görmek*" kalbin alakalarının meyveleridir, hayaldir. "*Patlıcan yemek*" terbiyeye ihtiyaç demektir. Hamlık mânasına gelir, pişmek gerekir. "*İncir*" kemâle, saflığa işârdır. "*Akl-ı meâd*" marifet bilgisinin sandığıdır. "*Nefse şeftali vermek*", nefsin ameli var, şerî hükümlerle süslenmiş fakat amelin derûnunda noksanlık vardır. Şeftalinin çekirdeğini yememek gerektiğini yoksa içte bir eğrilik, bozukluk ortaya çıkacağını tembihler.²²⁹

Diğer Tâbir: Nasûhî Efendi, meşrep farklılığı üzerinde sıklıkla durmaktadır. Öyle ki herkesin meşrebinin kendine göredir, bu bir kaidedir bunu anlamak kişiye farzdır. farzdır. Diğer Tâbir: "*Yeşil kavuk*" övülmüş ahlakın kemâlatına, "*sarık*" tarikat arzının tamlığına işârettir. Tarikatın şanı ile âlemlerin başı olup dünya ve ahirette nâmın yayılmasına işârettir.²³⁰

²²⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 51b.

²²⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 55a.

²²⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 56a.

²³⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 57b.

Zikir, Salât, Tesbih: Tesbih namazının nasıl kılınacağını izâh eder. Enfüsî Tâbir: "Hünkar" insanın ruhu, "müezzin başı" akl-ı meâd, "kılıç" zikir-i mülakkan, "elmas ile olursa" tam bir olgunluk ile devamlılığa işârdır. Tarikatın sırrı inkişafa başlamış. Afakî: Yüce devlette itibara nail olmaktır.²³¹

"Suffe" sadır, "yatak" ve "beyaz bez" tavrındır. "İki yastık" biri ameline biri şeyhin himmetine işâret eder. "Oğlan" manevî çocuktur. Nasûhî Efendi, müridine tavrı ile ilişkili düş görmesini bu sayede istikamete ereceğini söyler. Afakî: İki yardımcı zuhur eylediğine işârdır. Bu sevinçli bir rütbeye işârettir. Diğer Afakî: Dünya malı derûnuna işlemiş, çok mal, mülk getirecek bir gelire nâil olmaya delâlet eder. Diğer Tâbir: Bu rüya müridi çokça fütûhata götürmektedir. Diğer Tâbir: Müridin ağzından söz almak isteyenlerin olduğunu, her dâim uyanık olmasını öğütler.²³²

Bu rüyada sâdik tevbe ve nefsî şehvetleri kötü görme ile sıdkın burhanı ortaya çıkmış ve sıdkın nuru Rabbin cezbesi ile parlamıştır. Ruhların parlaklığını müşahede edip tevbe makamında hakikat mumunun zâhir olmasına delalettir. Diğer Tâbir: "Hazine" kalbe tâbir olunur. Nasûhî Efendi, müride hiçbir gözün görmediği, kulağın işitmediği, hiç kimsenin hatırına gelmeyen Rabbânî nimetler sunulacağını şöyle dile getirir "Sübhânî lütuflar Vehhab olan Allah tarafından İbrahim'e verildi. Ancak Nasûhî bilir. Tarikatın sırrıdır keşf olunmaz."²³³

6. 3. Üçüncü Makam

Üçüncü makamdan itibaren Edirne'ye gönderilen mektuplardır.

Nasûhî Efendi "Bize uykudaki vakı'alardan bir vakı'a gönderdiniz."²³⁴ diyerek rüya yerine vâkıa kavramını kullanmıştır. Mürşidi Karabâş-ı Velî ise rüya ve vâkıa arasında fark gözetmiş ve rüyanın uykuda görülen bir nesne, vâkıanın ise istiğrak halinde vâkı' olan bir mâna olduğunu ifade etmiştir. Ona göre istiğrâk halinde olan kişi geleni ve gideni fark edemeyecek bir hâldedir.²³⁵

²³¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 58a.

²³² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 60a.

²³³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 60b.

²³⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 61b.

²³⁵ *Halvetî Şâbânî Yolunun Adabı*, (haz. Mustafa Tatcı), H Yay., 2013, s. 71.

Rüyâ Tâbiri: Fiillerin yok olmasının başlangıcıdır. "*Ölmeden önce ölüünüz.*" sırrının keşfinin başıdır. Diğer Tâbir: İbrahim Ağa'nın Hasan Ağa ile olan ilişkisinin keşf ile ilgili olduğu yorumudur. İki kalbin birleşmesi, aynaların aksetmesidir. Nasûhî Efendi, ayna (mir'ât) sembolünü mektuplarında ara ara kullanır. "*Mir'ât-ı Hak*", "*Mir'ât-ı sırr-ı şeyh*"²³⁶ şeklindeki gibi. Makâmının yükselmesine binâen Nasûhî Efendi'nin iltifatlarına mazhâr olan İbrahim Ağa'nın kalbi tecellîlerin kemâli ve feyzlerin çeşitleri ile dopdolu bir hâl almış, sadr makamı ise huzurda makamın kuvvetlerine yönelmiştir.²³⁷

Edirne'den Pazar günü iki namaz arası, Ramazan-ı Şerîf'in yirmi yedisi tarihli mektupta Nasûhî Efendi'nin ifadelerinden anladığımız İbrahim Ağa'nın bazı sıkıntı ve imtihanlar karşısında ye'se kapıldığıdır. Nasûhî Efendi, Allah'ın kulunu sevdiği zaman onu belalara mübtela kılması ile belli olacağını ifade eder ve kulun velîlik makamına erişebilmesi için, tıpkı altının ateşte erimesi gibi kula belalar verildiğini, Hz. Peygamber'in Hak yolunda en şiddetli eziyetler karşısında sabrettiğini, şek ve şüpheyeye düşmediğini söyler. Sabrından dolayı ayet-i kerimede "*O ne güzel bir kuldu. Allah'a çok yönelen bir kimse idi.*"²³⁸ övgüsüne mazhar olan Hz. Eyüp a.s.'ı misal verir.²³⁹

Akabinde Nasûhî Efendi, müridine sert bir üslupla bugüne kadar çokça mektup/tahrirat gönderdiğini belirterek, iki yıl boyunca zamanının çoğunu İbrahim Ağa'ya harcadığını, "*Sâlik niçin hasta olur? Zâkirulah, habibullahtır. Allah habibi niçin bîmâr olur? Meğer esmasına gaflet vere yahut fikrine tâbi' ola. Yahut muhabbet-i mahluku muhabbet-i Hâlik'a tercih ede. Yahut nefes-i şeyhi öldüre.*"²⁴⁰ ifadeleri ile dile getirir.

Nasûhî Efendi'ye göre yoksulluk, yokluk ve yok olmak kibrit-i ahmerden daha kıymetlidir. (Lezzet ü fakr/ adem/inidam)²⁴¹ Bu rüya vehmî hayâller ve nefsî istekler

²³⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 63a.

²³⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 65b.

²³⁸ Sâd, 38/44

²³⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 66a.

²⁴⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 68a.

²⁴¹ Kibrit-i ahmer kavramı tasavvufî bir terki olarak mânevî kemalde en yüksek dereceye yükseldiği için iksir gibi olan nazarıyla insanı kötülükten iyiliğe ve küfürden îmâna çevirebilen, nâdir bulunan ulu velî, bir diğer mana ile marifetullah, ilahî hakikat ve buna aşına olma, bunu yaşama. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 218.

sebebiyle kişi geçici dünya malını elde etmeye sürüklenir. Cemâl'in nurlarının doğum yeri olan kalbin Allah'tan başka şeylerle uğraşmasının edepsizlik olduğunu yaratılış telaşına ve ilâhî itiraza işârettir. Rüyada "*Beyt*" görmek saltanat evidir.²⁴²

Bu mektup 22 Zilka'de 1125/ 1713 senesi Sultan Ahmed Han ile Edirne'den İstanbul'a gelirken Nasûhî Efendi'den vârid olan yazılardır. Ona göre kâmil sûfî, ebû'l-vakt²⁴³ olur. Nasûhî Efendi, mürîdine "*Yüce Allah'a kavuşmak üzere ezeli inayetin cezvelerini ne zaman idrak edecek, kudsî lezzetlerin tatlılığını ne zaman tadacaksın?*" diyerek manevî yolculukta katedilmesi gereken mesafenin geciktiğine işâret eder. Zaman zaman İbrahim Ağa'ya sitem eder hatta sert bir şekilde uyarılarda bulunur. Şöyle ki: "*Niçin şeyhine cefâ edersin? Bu kadar zahmet çekerim, bu kadar niyaz ederim.*" Enfüsî Tâbir: "*Şeyh*" ruh-ı mücerred, hânesi, gönüldür. "*Nefsin has hânesi*" kalptir. Allah'tan gayrı her şeyden kurtulmaya işârettir. Rüyânın gereği Allah'ın zikrine devam etmektir. Afâkî Tâbir: Dünyalık zuhûr eder. Evler pür bereketlenir. En uzun gecenin rüyası: Enfüsî Tâbir: "*Padişahın hazinesi*" vahdaniyet sırlarıdır. Nefs-i nâtika, kalb hanesinde Hakk'ın sıfatlarının nurlarının kaynağı olur. "*Lâ havle vela kuvvete billah*" manasının şuhûdunda dâim olmaya işârdır. Diğer Enfüsî Tâbir: Sadâkatle mücerred ruhu isteyen hakikat denizinde dalgıç olup lâhûtî haber ile yükselen bir kişi olmaya delâlettir. Afâkî: Padişahın yüce hizmetinde nâm sahibi olmaktır.²⁴⁴

Nasûhî Efendi'ye göre Müslüman salih rüya görür. Üçüncü tavırda mektubuna 'Ey mutmain olan nefis!' hitabı ile seslenen Nasûhî Efendi, rüyada görülen "*Develer*" tahtirevân, "*kalbin içi/ bâtını*" gönül, "*sahra*" safa meydanı, "*çadırlar*" tül, "*şehzade*" veled-i manevî / Gönül-kalb-manâ çocuğu²⁴⁵ olarak yorumlamaktadır. İbrahim Ağa'nın şuhûda devam edip Allah'ın zikrine çokça devam ederse kendisine ceberût âleminin

²⁴² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 68a.

²⁴³ Ebu'l-vakt: Vaktin ve hâlin etkisi altında kalmayan sûfîler anlamına gelir. Cebecioğlu, *a.g.e.*, 180.

²⁴⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 69a.

²⁴⁵ Nasûhî, başka bir eserinde "veled-i manevî" tâbirini kudsî olan maneviyattan görmekte ve nefis-i levvâme mertebesinde sâlikin kalbinden doğduğuna işâret etmektedir. Çocuk diye adlandırılması ise nasıl bir çocuk anneden doğup, terbiye edilir ve büyütülürse bu manevî çocuk da kalpten doğar ve aynı şekilde kalp onu terbiye eder. Sâlikin hâline göre o çocuk, insanın hakikati olur. Manevî olgunluğa delâlet ettiğiinden Nasûhî onu kalbin sultanı olarak kabul etmektedir. Ayan-ı sâbite ile ilgilidir. Sâlik bu noktada nur-ı Muhammed sahibi bir kâmilin aynasından veled-i kalbi seyrederek ve fenâya ulaşır. bkz. Tatçı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 38.

açılacağını müjdelere. Afâkî: Yüce vezirlerin iltifatıyla yüksek mertebelere ve bolca nimetlere ulaşmaktır. Diğer Enfüsî: Hakk'ın sıfatlarının denizinde vücûd kayığına yok olup kendinden geçmenin lezzetine işârettir. Diğer: İrfan makamına erişmektir. Afâkî: Kahyâlıkta kalıp tüm hazine işlerinde sorunların giderilmesinde akıllıların önderi olursunuz.²⁴⁶

Tek bir şeyhe tâbi olmak aklın gereği ve alâmeti olduğunu belirten Nasûhî Efendi, müridine kendi aklını kullanamıyorsa bir âkile danışmasını tavsiye eder. Müridinin yabancı kimselerle oturup kalkmasını istemez ve İbrahim Ağa'ya bunca nasihat eylediği halde onun insaf etmediğini, isteğinin Hakkı anlamak olmadığını söyler. Ona göre kendi kendine gayret göstermemek kabahattir. Bunun yanı sıra mürid-mürşid arasındaki güçlü bağı gösteren ifadeler de mevcuttur. Nasûhî zaman zaman müridine sert uyarılarda bulursa da tıpkı bir babanın müşfikliği ile o bir kazaya uğrasa kendisinden gayrı elem çeken olmayacağını söyler.²⁴⁷

İbrahim Ağa'nın rüyalarının kalbin kuvvetine muhtaç olduğu belirtilir. Enfüsî Tâbir: Kalp, Hakk'ın nimetgâhı olmuş. Bazı düşüncelerden uzaklaşıp, vehimlere mâni' olmak ve ilallâha yönelmek gerekir. Nasûhî Efendi'ye göre sâlik, zikri inkitaya uğratırsa tembellik etmiş olur. Vücudun yok olmasına sebep sonsuzluktur. Güzel ameller, levâmi' ve tecellîler (nefs-i) mülheme gereğince. Nefs-i nâtika bağışlama gösterir. Afâkî Tâbir: Aynıyla iyiliklerin yayılmasına karşılık gelir. Diğer Enfüsî: Nasuhî Efendi'nin ricası mânada²⁴⁸ gelmiş. İlahî sıfatların keşfi, Rabbânî tecellîler, ceberûta²⁴⁹ ait sırlar tam bir inkişaf ile ilâhi göstergeler olmuş. Afâkî Tâbir: Sonsuz makamlara erişip, insanların başvurduğu birisi olmaya delâlettir. Makam sevgisinin kalbe girmemesi için dikkat etmek gerekir. Enfüsî Tâbir: Dünya mülklerinden şark tarafı "*Buhara ve benzerleri*" mutlak velâyet makamına tâbir olunur. Velâyetin hissesine işârettir. Afâkî Tâbir: Mukayyed velâyetin makamlarıdır. Enfüsî Tâbir: Ledün ilmin²⁵⁰ şehrine Hakk ile vasıl olup Rasül'e ve Muhammedî sırlara ermektir. Tetimme: Noksan vasıflarınızı yok

²⁴⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 72b.

²⁴⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 73a.

²⁴⁸ Bu kelime uyku yerine kullanılmış metin de bir defa geçmektedir. Nasûhî, *Vâridât*, vr. 76a.

²⁴⁹ Ceberût âlemi, maddî ve manevî, şehadet ve gayb âlemlerinin ortasında bulunur. İlâhî isim ve sıfatlar âlemi demektir. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁰ Nasûhî'ye göre ledün ilmi, irfânî bigi olup, tevhîddir. Bu ilim Rablîğin sırrıdır. Hakikatte Rablîk ancak Hak'la olur. bkz. Tatçı, *Nefis, Tevhîd, Zât*, s. 41.

ediniz. İlki gazap, ikincisi acele, üçüncüsü dargınlık, dördüncüsü Allah'tan gayrı varlıkları düşünmektir. Bunlar Allah katından gelen ilham²⁵¹lardır. Ya âlim ol, ya kalbine doğanları öğren ya da Rabbânî ilhamları dinleyen ol. Fânî olanı isteyen olma. İnsan isen bu ifadeler sana yeter.²⁵² Ruhânî Tâbir²⁵³: *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* [Allah göklerin ve yerin nurudur.]²⁵⁴ Onun nurunun temsili ise şu şekildedir: Duvarda bir hücre, içinde bir kandil, kandil de bir cam fânus içinde. Fânus sanki inci gibi parlayan bir yıldız.²⁵⁵

Nasûhî Efendi'ye göre sâlike gerekli olan insanlarla bedenlen birlikte olmaktır, kalp ile değil. Kendi kusurlarına bakıp başkalarının ayıpları aranmaz. Enfüsî Tâbir: "*Kutsal kuş*" inâyetin ruhudur. Allah onu sadece seni yüce emrinin altına vermiştir. Allah'ın inayeti gelip İbrahim Ağa'dan bazı perdeleri kaldırmıştır. Allah'ın kudret elinde sen, sağlam bir güce ulaşırsın. Bu kuş Sidretü'l-Münteha²⁵⁶dan bir kuştur. Afâkî Tâbir: Güç, hikmet ve gönül zenginliğine nâil olmaya işârdır. Diğer Enfüsî: "*Ateş*" aşk ateşidir. İştîyak isimlerin harareti ile ortaya çıkar. O çıkınca Ahmedî nur ortaya çıkar. Afâkî Tâbir: Âşıkların vasıfları, melekût aleminde yazılıdır. Rüyada "*Yürüyen askerler*" görmek, ervâh-ı tayyibe olarak tâbir edilir. Enfüsî Tâbir: "*Saâdethâne*" kalb, "*tesbih*" sıfat-ı ilahiyye, "*salavat-ı şerife ile meşgul olmak* " derûnun Muhammedî hakikate intisap etmek demektir. "*Güzel yemekler yemek*" Nebevi ahlakın semeresidir.²⁵⁷

Nasûhî Efendi'ye göre peygamberlerin ve velîlerin hicreti Kibriyâ'nın hükmüdür. Hz. Peygamber hicret ettiği zaman Ka'be'de kalan sahabe, buldukları yerde kendi makamlarına erişmişti. Müridinin de zikrinden ayrılmamasını ister. Bugüne kadar tâbirlerin kaidelerini müridine yazdığını, bundan böyle duhâ vaktinden sonra rüyasını görünce şeyhine kalbi ile yönelip şeyhini görür gibi kalbinden fetva istemesini izâh eder. Kalbine doğan her şey ilhâm ile olur. Eğer bir şeye muttali' değil ise acele

²⁵¹ İlhâm yerine "Vuridet" kullanılmıştır.

²⁵² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 77a.

²⁵³ Tüm metin içerisinde ilk ve son defa bu tâbir çeşidi kullanılmıştır. bkz. Nasûhî, *Vâridât*, 77b.

²⁵⁴ Nûr, 24/35.

²⁵⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr.78a.

²⁵⁶ Sidretü'l-müntehâ; tüm sâliklerin seyirlerinin, amellerinin ve ilimlerinin sona erdiği nokta ki büyük berzah adını alır. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 572.

²⁵⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 78b.

etmemesini söyler. Nasûhî Efendi, ilhâmın ortaya çıkmadan önceki âlâmetini, kalp ve bedeninin sessiz kalması, a'zâların huşû içinde olması şeklinde açıklar.²⁵⁸

İbrahim Ağa'nın isteğinin gerçekleşmemesi üzerine Nasûhî Efendi, on sekiz bin âlemi yaratmaya kâdir Allah'ın, elbette ki kulun isteğini vermeye güç yetireceğini belirtir. Ona göre Allah'ın dışındaki her şey arzu ve hevestir. Fakr hâli kemâle erince Allah'tan başka hiçbir varlık kalmaz. Kalpler sıfatların ortaya çıktığı yerlerdir. Kalp masivâdan selamete erdiğinde Allah'ın zâtı için ayna olur. Halkın ne dediğini bırakıp istikâmet üzere olmak lazımdır. Enfüsî Tâbir: Hz. Alemdar, Rahmânî sırrın önderi, sultanî nurun parıltısıdır. "Zât"ın nefs-i nâtika, "hurka" nebevî ahlak, "tâc" marifet sırrı, "kemer" takvânın rabîta kuvveti mânasındadır. Afâkî Tâbir: Sözü etkili bir kimse olup tarikatı yücelten ve yükselten olmaya işârdır. Tetimme: Sebebi belirtilmeksizin altı ay mektuplaşma olmuyor. Nasûhî Efendi başka diyârlarda olduğunu sonrasında ise sekiz aydır sûreten bir haber gelmediği ifade ediyor.²⁵⁹

Bir an kalbe unutkanlık gelse Hak yolunun sâliklerinden bir kere gerçek "Allah" diyenin çıkmadığını söyler Nasûhî Efendi. Otuz altı yıl halife yedi yıl sûfî olan zât tarafından sevindirilemediğini, ismini zikretmeden Mudurnu halifesinden (Abdullah Rüşdi) başka bir ferdin insaniyyetini görmediğini anlatır.²⁶⁰ Nasûhî Efendi sadece bir yerde olmak üzere müridine İbrahim Dede hitabıyla seslenmektedir. Hz. Peygamber'in Receb-i şerîfin ortasında âlem-i aslâbdan âlem-i erhâma geldiği gibi müridinin de kalp makamından gönül makamına gelmesini ister. Yüce huzurda gözyaşları içinde eli bağlı olmak, âleme sultan olmaktan daha evlâdır.²⁶¹

Nasûhî Efendi'ye göre insan için en zararlı şey sözdür. Hayâlî şekillendirme hayvanlara hastır. Varlık, keyfiyetsiz, akledilemez mutlak varlıktır. Varlık salt düşünce ve zihin ile kavranamaz, basîretle müşâhede edilebilir. Gözle görülen varlık hayâl ve gölgeden ibarettir. Vâsıl olan sekrân, ârif ise hayrândır. Şeriat ağaçtır, tarikat dalları, marifet çiçekleri, hakikat meyveleridir. Kötü ağaç, beşerin nefsî arzularının vasıflarını taşır. Dalları, yiyecek ve içecek, çiçekleri şehvânî lezzetler, meyveleri kötü ahlak,

²⁵⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 79a.

²⁵⁹ Büyük ihtimal ile Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'da olduğu aylardır.

²⁶⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 88a.

²⁶¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 90b.

alaycı sözlerdir. Bu vasfı taşıyanlar Allah'ı inkar edenlerdir. Tarikat, nefse elinden gelenin en fazlasını yapmaktır.²⁶²

6. 4. Dördüncü Makam

Etvâr-ı seb'a'nın dördüncü, Nasûhî Efendi'nin *Vâridât*'ına göre son makam olan ve nefs-i mutmainne mertebesine karşılık gelen bu kısımda rüya tâbirleri neredeyse yok denecek kadar az sayıdadır. Mektuplaşmayı neticelendirme aşaması olan bu makamda İbrahim Ağa başta olmak üzere diğer halifelere nasihat, tavsiye, duâ kabilinden yazılar mevcuttur.

İbrahim Ağa, 6 Muharrem/Pazar 1129 / 21 Aralık 1718 günü İstanbul'a gelip şeyhine yüz sürdüğünde şeyhinin ikrâmen sabah namazından iki saat önce kendisini dördüncü esmâna geçirdiğini ifade etmektedir.²⁶³ Şeyh, müridine nefsin dördüncü mertebesi olan mutmainne makamına geçtiğini belirtmiş ve bu makamın vasıflarını izâh etmiştir. Ayrıca bu mertebe *Vâridât*'taki son mertebedir. Mutmainne mertebesi sâlikin seyr u sülûk içinde belli bir kemâle erdiğini gösteren basamaktır.

Nasûhî Efendi'nin, mürşidi Karabâş-ı Velî çizgisi ile izini sürdüğü vahdet-i vücûd geleneğinde bir sûfî olduğunu şu ifadeleri desteklemektedir: "*Eşyanın hakikatine yönelerek ona murâkabe edin. Varlıklara kesret gözüyle bakmayınız; görülen, görülmeyen her şey birdir. Çokluklar sayılar itibariyledir.*"²⁶⁴

Nasûhî Efendi, İbrahim Ağa'nın hâlini, aralarında geçeni kimseye anlatmasını istemez ve bu konuda sıkça uyarılarını şu şekilde yapar: "*Eğer Rubûbiyyetin sırları ortaya çıksaydı, kulluk kalmazdı. Hâl, kâle gelmez. Bir ferdin bir ferde tecellisi benzemez.*"²⁶⁵ İbrahim Ağa yazışmada ihmâlkâr davranış sergiler, mürşidinin temkinli ve titiz tutumu müridi uyarma ile sonuçlanır. İbrahim Ağa'nın mektupları göndermedeki ihmâli, rûhânî makâmının eğrilmesine sebep olacağını belirtir. Nasûhî Efendi'ye göre vuslat namazının şartlarının beyânı altıdır:

1- Kirlerden bedeni temizleme,

²⁶² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 94b.

²⁶³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 95b.

²⁶⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 96a.

²⁶⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 96b.

- 2- Yabancı kimselerden kalbi temizleme,
- 3- Aşk çeşmesinden abdest,
- 4- Başkalarından hallerin gizlenmesi,
- 5- Âşıkların Ka'be'sine yönelmek ki o mürşidin kalbidir.
- 6- Sevgilinin vicdanı ve vücudunda kaybolmadır.²⁶⁶

Vuslat, sevgiliye kavuşma, ona ermeye denir. Nasûhî Efendi, Hakk'a ermenin ilk şartını günahların kirlerinden arınmak olarak görür. Bu maddî temizliktir. Zira beden temizliği gönül temizliğini beraberinde getirir. Kalbin temizliği ise sûfi olmayan kimselerden uzak durmakla olur. Kişinin beraber olduğu kimseler, manevî durumuna tesir etmektedir. Sâlik yabancı kimselerden hâllerini gizli tutmalıdır. Nitekim Nasûhî Efendi bir tezkiresinde "*Nâ-ehle göstermezsiniz.*" diyerek mürîdini uyarmaktadır. Yine bir mektubunda "*Kötülerle sohbet etmekten ve alaycı sözler söyleyenlerle bir araya gelmekten sakın.*" demektedir.²⁶⁷

Nasûhî Efendi, bu makamın son rüya tâbirinde müridine kalbî hâlin sahibinin huzuruna rûhânî selam iletip hâtırını sormak ve mizacını araştırmak yorumunu yapar. Cezbelerin sahîh, vâridlerin selîm bir kimse olasin, diye duâ buyurur. Rasul'ün eşiğine, arz-ı hulûs yani içten gelen sevgiyi göstermek, seher vaktinde kalbin saflaştığı zaman gönlün penceresinden irşâd mihrâbına, ondan zât mihrâbına, sıfatların sırlarının aynasına ruhun lisânı ile cisimsiz ve ruyetsiz, Ahmedî'nin hayalini müşâhede ile olacağını müjdeler. İbrahim Ağa'nın rüyasında padişaktan rütbesini yükseltme talebinde bulunduğunu, cansız bedenini yok edecek rütbeyi sonsuz âlemin sultanından istemenin doğru olmadığını ifade eder.²⁶⁸

Nasûhî Efendi'ye göre mütekellim Allah, muhatab, Hz. Peygamber'dir. İtaatsizlik günahların affi için şefaât eden (Hz. Muhammed) den doğar. Hz. Aişe'ye ifk hâdisesinde gerçek ortaya çıkıncaya kadar ayrılık on beş gün sürmüştür. İki âlemin saâdetinin düzeni Kur'ân'ın hükümlerinin düzenine bağlıdır. Diğer: İbrahim Ağa'nın

²⁶⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 97b.

²⁶⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 96a.

²⁶⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 99a.

rüyası hayalden kurtulmamıştır. Sebep olarak mektupları göndermekte ihmal ile ilişkilendirmektedir. Bu durumda Nasûhî Efendi kendisinin göz yaşı döktüğünü belirtir.²⁶⁹ Ona göre Vâhidiyye makâmında seyyidü't-tâife Hz. Muhammed (s.a.v)' dir. Velâye kapısı: Hz. Ali, İzhar kapısı: İmam Cüneyd, Marifet kapısı: Ebu Sad el-Harraz. Her sâlikin seyyidi şeyhidir. Mürşide muhafaza şarttır.²⁷⁰

Bu mektup, İbrahim Ağa'nın Asitâne'ye /İstanbul'a varınca şeyhin yüce ihsanları olan tebriknâmedir. Nasûhî Efendi'ye göre müridin bedeni bize Hakk'ın rahmetidir. Kader hakkında kesin kararlaştırılmış sağlam olduktan sonra fiillere uymakta mürid ve mürşide de zararı çoktur.²⁷¹

Âsitâne'den Edirne'ye giderken vürûd eden mektupta "Sevgilinin hayâli kuş olup uçunca ne yapsın bedenler? Candan geçmeyen cânâna ermez." edebî ifadeleri ile özlemine dile getiren Nasûhî Efendi son mektubunda veciz sözler barındıran bir üslûb kullanır. Ona göre şeytandan uzak olmayan Rahman'a yakın olmaz. Racîm olan şeytanın kalbinden gâfil olma, kalbi katıdır, sırrı açıktır. Kalbin kalesine sahip olmayanı beden kalesine alırlar. İtaât etmede düzene uymayan ruh, düşmanına gâlib olamaz. Mümin ibtiladan hâli olmaz. Her kap içinde ne varsa onu sızdırır. Bilgi ancak azim olan Allah katındadır. Arzular, hayâl, düşünceler şeytanın adımlarıdır.²⁷²

Mektubâtın sonuna yaklaşırken şeyhin duası "Allah, sâdıkların gönüllerini sağlam bir söz üzere sâbit kılsın." olmuştur. O sözden kastı kulluk sûretinde ortaya çıkan tevâhidir. Nasûhî Efendi'ye göre sonsuzluğun sırrına erenler Allah için yaşayıp Allah'ın kendisiyle birlikte olduğu kimseler ve elinden geleni kemâlât için harcayanlardır. Allah sürekli kötülük yapan kimselerin kalplerini kör eder ve onları hayvanların konak yerlerine sevk eder. Boş düşüncelere dalmamak gerekir. Tûl-i emel kalbi kirletir. Hakikî aşk ile aşkın nefesi duman duman ciğerinden çıkar. Nasûhî Efendi için ömür akıp giden bir su, vakit ise keskin bir kılıç gibidir. *"Kalbinizi yoklasam kutsî levâyıhlar ile parıldar mı? Yoksa Allah'a buğzedip dünya düşüncesiyle mi konuşur? Allah'ın nuruyla aydınlanan bedenleriniz kulluk lütufları ile süslenmiş midir? Ya da*

²⁶⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 99b.

²⁷⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 100a.

²⁷¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 100b.

²⁷² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 102a.

yaratılmışların kalplerinin güzellikleri ile kirlenmiş midir?" soruları ile tezkiresini nihayete erdirir. Diğer Tâbir: Himmette şeyhinden başkasından medet beklemek tarikat âdetine uygun değildir.²⁷³

7. SEYR U SÜLÛK

"Yol" anlamına gelen "sülûk" ve tarikatların oluşmasından sonra daha çok beraber kullanılan "yolculuk" anlamındaki "seyr" kavramları (seyr u sülûk) literatürde tasavvufî yola giren kişinin yaptığı manevî yolculuk anlamına gelmektedir.²⁷⁴ Sülûku "*Ahlâk-ı zemîmeden ahlâk-ı hamîdeye, kendi vücûdundan vücûd-ı Hakk'a hareket etmektir.*" şeklinde tarif eden Mustafa Râsim Efendi, yolcunun bir menzilden başka bir menzile vardığı gibi hakikat yolcusunun (sâlik) da bir ilimden başka bir ilme intikal ettiğini ifade eder. Ona göre sâlikin ilk olarak yapması gereken meşrû bir amelden başka bir amele geçmek, ikinci olarak bir isimden başka bir isme geçmektir ki ikincisi marifetindeki kemâlâtını gösterir. Son olarak ise tecellîden tecellîye geçerek hâl ve makâmı değişen kişinin sâlik olacağını dile getirir.²⁷⁵ Bu yolun başında olana mübtedî, bu yolda olana sâlik, yolu nihayete erdirene ise müntehâ denir. Sâlik, bu yolculukta ahvaline, tavrına göre daima mürşidi tarafından murâkabe altındadır.²⁷⁶

Halvetiyye gibi nefsânî temelli tarikatların seyr u sülûk usûlünde nefsin yedi mertebesine (*emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile*) karşılık gelen yedi tavrı (etvâr-ı seb'a) bulunmaktadır. Ayrıca her tavrın kendine ait zikri (lâ ilâhe illallâh, Allah, hû, hak, hay, kayyum, kahhar), seyri (ilallâh, alellah, billah, anillâh, fillâh, maallah, lillâh), âlemi (şehâdet, misâl, ervâh, ceberût, lâhût, nâsut, hakikat), hâlî (zevk, şevk, aşk, vasıl, hayret, fenâ fi'l-fenâ, bekâ bi'l-bekâ), mahalli (sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır, hafî, ahfâ), vâridi (şeriat, tarikat, hakikat, marifet, velâyet, sıddıkiyet, kurbet), şâhidi (tevhîd-i efâl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât, hazretü'l-cem, cem'u'l-cem, ahadiyyetü'l-cem) ve rengi (mavi, sarı, kırmızı, siyah, yeşil, beyaz, renksizlik) vardır.²⁷⁷

²⁷³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 103b.

²⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA*, c. XXXVIII, s. 127.

²⁷⁵ M.Râsim Efendi, *Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İnsan Yayınları, 2008, s. 634.

²⁷⁶ Uludağ, "Sülûk", s. 130.

²⁷⁷ Süleyman Uludağ, "Nefis", *DİA*, c. XXXII, s. 526.

Etvâr-ı seb'a erkânının uygulandığı tarikata müntesip şeyhlerden Üsküdarlı Muhammed Nasûhî'nin *Vâridât-ı Kudsiyye* adlı eserinde mürîdinin rüyalarını tâbir etme amacıyla ele alınan mektuplarda nefsin mertebelerinden ilk dört makam üzerinde durulmuştur. Dördüncü makamdan sonraki vâkıalar sâlik ile Hak arasında olduğu için mektuplara alınmamıştır. Mutmainne mertebesi, sâlikin velîliğe ilk adım attığı mertebedir.

Sâlik bundan sonra yükselmeye devam eder. Zira bu mertebede kalbin nuru ile nefis nurlanır, kötü sıfatlardan övülmüş sıfatlara, güzel ahlâka yönelir. Nasûhî Efendi de sâlikin dördüncü makamdan sonra göreceği rüyalarının tâbirlerini kendi keşf ve gayreti ile devam ettirmesi gerektiğini ifade eder. Bir mektubunda Nasûhî Aziz "*Şu kadar zaman, sarf-ı evkât eyledim. Kavâid-i ta'birâtı sana tahrir eyledim.*"²⁷⁸ diyerek İbrahim Ağa'ya telkin ettiği kural, tavsiyeler ışığında sürdürmesini söylemektedir.

7. 1. Etvâr-ı Seb'a (Yedi Tavr)

Arapça "durum, hal, sınır, davranış" anlamlarına gelen "tavr" kelimesi çoğunlukla cem'i "etvâr" şeklinde kullanılır. İnsanın yaratılış aşamasına uygun olarak tasavvufta nefsin yedi mertebesine göre değişen hallere "etvâr-ı seb'a" denir.²⁷⁹ Bu kavram yerine "etvâr-ı dil" ve Nakşibendiyye tarikatına has olan "letâif-i hamse" tâbirleri de kullanılmaktadır.²⁸⁰

Nasûhî Efendi'nin *Vâridât*'ı nefis mertebeleri hakkında kaleme alınan "etvâr-ı seb'a" literatürü bağlamında değerlendirilebilecek bir eser olduğu için tasavvuf tarihinde kaleme alınan etvâr-ı seb'a risâlelerini zikretmekte fayda vardır. Bunların en meşhurları Halvetî gelenekten Sofyalı Bâlî Efendi, Yiğitbaşı Ahmet Marmaravî, Niyâzî-i Mısırî, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'dir.²⁸¹

Üzerinde çalıştığımız metinde rüyaların yorumlarına yer verilmesi sebebiyle yukarıda zikrettiğimiz şekilde bir mertebenin esmâsı, hâli, âlemi, rengi vb. özellikleri düzenli olarak ele alınmamıştır. *Vâridât*'ın ilk mertebesinde rüyanın enfüsî tâbirinde

²⁷⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 76a.

²⁷⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 198

²⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 51-52.; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 67.

²⁸¹ Ceyhan, "*Vârid*", s. 520.

olmak kaydıyla "etvâr-ı seb'a" kavramı bir defa geçmektedir. Şöyle ki: "*Etvâr-ı seb'a tekâmîli ile kalbinizi misbâh-ı ma'rifet kılıp "Allahu nuru's-semâvât" sırrına vâkıf olursuz.*"²⁸² diyerek Nasûhî Efendi duâ buyurmaktadır. Tasavvufta nefsin yedi mertebesine karşılık gelen etvâr-ı seb'a'yı Nasûhî Efendi'nin *Vâridât*'ında ilk dört makam ile sınırlı görmekteyiz. Mektuplar buradan sonra devam etmiş olabileceği gibi mutmainne mertebesi müridin katettiği belli bir aşamayı gösterdiği için buradan sonra nihayete ermiş olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla biz de çalışmamızda Nasûhî Efendi'nin metnine mutabık kalarak ilk dört makamı ele almış bulunmaktayız.

7. 2. Nefs Kavramı

Sözlükte "ruh, beden, ceset, zât, hevâ, heves, bir şeyin hakikati, cevheri" gibi manalarına gelen nefis²⁸³, tasavvufta ise kulun kötü vasıfları ve kötü huyların mahalli olarak genelde menfî anlamda kullanılmıştır.²⁸⁴

Nasûhî Efendi ise nefsin aslını "*Hayatın, hissin ve iradeli yapılan hareketin gücüyle oluşan yumuşak buharımsı cevher.*"²⁸⁵ olarak tanımlar.

Maddeden soyut olan fakat maddeyle birlikte faaliyette bulunan nefis olarak tanımlanan nefis-i nâtıka ise sûfilere göre insandaki kötülüğün kaynağı olan nefstir.²⁸⁶ Nasûhî Efendi, nefis-i nâtıka dediğimiz şeyi kalp ile beden arasında bir vesile olarak görmektedir.²⁸⁷ Ona göre nefis-i nâtıkanın kalb makamında ismi ise İbrahim'dir.²⁸⁸ Hemdemi ise hakikatte nefis, akıl, ruh, kalbdır.²⁸⁹

Nasûhî Efendi, nefsi bir çocuğa benzeterek sâlikin nefsinin Allah'a itaat dışındaki bir şeyle kayıt altına almaması gerektiğini vurgular. Zira nefis, süflî arzularla kişiyi tahakkümü altına almak ister. Nefsin arzuladığı şey gerçekleşmediğinde ise gönlünü

²⁸² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 54b.

²⁸³ Pakalın, *Osmanlı Sözlüğü*, c.II, 672.; Isfehânî, *Müfredât*, "nfs" md., s. 1472.

²⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274.

²⁸⁵ Tatcı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 33.

²⁸⁶ Uludağ, "Nefis", s. 527.

²⁸⁷ Tatcı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 33.

²⁸⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 26a.

²⁸⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 58a.

daraltmamasını tavsiye eder. Çünkü nefsin hilesi hırs ve hevestir. Nefse uyan pişman olur. Nefsinin isteklerine boyun eğmemek gerekir.²⁹⁰

7. 2. 1. Nefs-i Emmâre

Nefsin ilk mertebesi olan "emmâre" mertebesi Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ [Muhakkak ki nefis, dâima kötülüğü emredicidir.]²⁹¹ şeklinde geçmektedir.

Nefs-i emmâre sözlükte bedenî tabiata meyl eden, lezzet ve şehvetleri emreden ve kalbi süflî arzulara çeken bir nefis türü olarak tarif edilir. Bu nedenle nefs-i emmârenin sûreti cehenneme benzetilmiştir. Yani bu minvâl üzere olanların cehenneme karîb olacağı bildirilmiştir.²⁹²

Nasûhî Efendi'ye göre nefs-i emmâre süflî tarafa meyleder. Şerrin sığınağı, çirkinliklerin kaynağıdır. Bu nefis Hak'la yakınlık kurmadığından bazen kâfirdir. Bazen münafıktır, çünkü sözünde durmaz. Bazen de mürâdir. İnsanlar görsün diye bir iş yapar. Bu nefsin ahlakınının kötü sıfatları vardır ki yedi tanedir. Bunlar; şehvet, öfke, kibir, haset, cimrilik, hırs ve riyâdır. Şehvet, yeme-içmede aşırılığı kesmekle olur. Öfke, yumuşak mizaçlı olmakla giderilir. Kibir, tevazu sahibi olarak yok edilir. Hased, mal ve mülkün sahibinin sadece Allah'ın olduğuna inanarak kesilir. Cimrilik ve hırs, kanaâtkar olmakla yok olur. Riyâ ise ihlas ile ortadan kalkar.²⁹³ Nasûhî Efendi'nin kaydettiğine göre, bu makâm Allah'a sınıksız bağlanmak ile geçilir. Nefsü'l-emrde kalbde metânet, akılda salâbet bulup doğru yola gidilirse bir üst mertebeye erişilir.²⁹⁴

7. 2. 2. Nefs-i Levvâme

²⁹⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 46a, 97b.

²⁹¹ Yusuf, 12/53.

²⁹² M. Râsim Efendi, *a.g.e.*, s. 1131.

²⁹³ Tatçı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 34.

²⁹⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16a.

لَا أُفْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ [Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim.]²⁹⁵ şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen levvâme mertebesi, bazı faziletleri kazanıp kerih görülen bir iş yaptığında nefsin kendini ayıpladığı, kınadığı aşamadır.

Nefs, kalbin nuru ile nurlanır, uyanıklığın ardından hâlin ıslahı başlamıştır. Bu mertebede sâlik yaptığı her kusurdan pişmanlık duymaya ve nefsinin kınamaya başlar.²⁹⁶ Nasûhî Efendi'ye göre bu mertebeye gafletten sıyrılıp kalbin nuruyla aydınlandığı nefsin mertebesidir. Sâlik bu makamda, hayvânî, dünyevî sıfatların karanlığından kurtulur ve mücâhedenin lezzetini almaya başlar.²⁹⁷

Mektuplarda ikinci tavrın sonlarına gelirken tavrın müridine henüz tesir ettiğini ifade eden Nasûhî Efendi, kalbinin uyanık, agâh kalması için zikrullahı devam etmesini, bu tavidan sonra kötü ahlaklarını güzel ahlaka dönüştürmeye çalışmasını öğütler.²⁹⁸

7. 2. 3. Nefs-i Mülhime

Nefsin üçüncü mertebesi olan mülhime "ilham olunan nefis" mânasına gelir. Bu mertebedeki nefis artık yaptığı zikir ve ibadetlerden zevk duymaya başlar.²⁹⁹

Nasûhî Efendi, ilhamı dörde ayırır. İlki nefsin ilham ettiği kuruntulardır. Anlamı, başlangıcı, kaynağı ne olursa olsun bedenî-dünyevî hazlardır. İkincisi şeytanın vesveseleridir. Kişiyi sapkınlığa, tembelliğe, gaflete sürükleyerek yoldan çıkarır. Üçüncü çeşidi, meleklerin verdiği ilhamdır. Huşû, alçak gönüllülük, gizlice yalvarış, devamlı ibadet, el açıklığı bu ilhamın gerektirdikleridir. Sonuncusu ise Allah'tan gelen ve her türlü keyfiyet, kemiyetten münezze olan ilhamdır. Kalpte doğar ve kul hissetmeden Allah'ın iradesi ile kalbine gelir.³⁰⁰

Nasûhî Efendi'ye göre üçüncü tavrın seyri, hakikatte seyr-i alallâhtır. Allah'ın zâtî isimlerinden olan Mütekellim isminin tecellîsi, nefs-i mülhimeye mazhariyettir. Bu

²⁹⁵ Kıyâmet, 75/ 2.

²⁹⁶ M. Râsim Efendi, *a.g.e.*, s. 1123.

²⁹⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 55a.

²⁹⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 64b.

²⁹⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 267.

³⁰⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 62a.

makamın nuru, görülmesinde ve oluşumunda saf kırmızı rengindedir. Onun madeni saf altındır. Bu makâmın meyvesi, kulun fiillerini Allah'ın fiillerinde fenâyâ erdimesidir. Kul, hissedilen olsun veya akledilen olsun, varlıkları ancak Allah'tan bilir, Allah'la görür ve Allah için görür. Bu, Allah'ın sana bir hidayetidir. Keşf bu tavırda olur.³⁰¹

7. 2. 4. Nefs-i Mutmainne

Allah mutmain olmuş bu nefse Kur'ân-ı Kerîm'de: يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ [Ey tatmin olmuş nefis]³⁰² şeklinde hitap etmektedir. Lügatte kötü sıfatlardan temizlenmiş ve güzel ahlak ile ahlaklanıp Hakk'a yakın olmaktan tatmin olan, huzur duyan irade olarak tanımlanmış.³⁰³ Sühreverdî nefs-i mutmainneyi şöyle izâh eder: Kalp sekînet hâlinde, manevi huzur ile dolduğu zaman, nefse mutmainne elbisesi giydirilir, sekînet imânı artırdığı için bu mertebede ruhun makamı irtifâ ettiğini belirtir.³⁰⁴

Nasûhî Efendi'ye göre dördüncü tavır, mansur makamıdır. Bu nefis, kötü ahlaklardan arınmış ve ilahî sıfatlar taşıyan güzel, övülmüş ahlak ile ahlaklanmıştır. Bu nefis, mukaddes sıfatların nurlarıyla nurlanmıştır. Bu makamda kulun iradesi yok olur, mutlak ve yüce bir irâde ortaya çıkar. Bu gerçekten çok kıymetli bir makamdır. Bu makamın tavrı, rubûbiyete nisbeti yönüyle ilâhî sıfatlara mazhar olan insânî ruhtur. Bunun için onu kavramak isteyen kimse onu kavrayamaz, ona ulaşmak isteyen kimse ona ulaşamaz. Onu kühünü, aslını Allah'tan başkası bilemez ve bu arzuya ondan başkası nâil olamaz. Bu makam keşf olduğunda, öncelikle bazı zamanlarda daha sonra da bütün vakitlerde irade dışı cezbeler ortaya çıkar. Tevhîd-i ef'âl ve bu tavrın mazhariyeti, Alîm ismine mazhar olmaktır. Burada ledün ilmi ortaya çıkar. Bu ilim ilâhî bir lütuftur ve Rabb-i Mutlak'ın katından doğar. Çalışmaksızın kendiliğinden tecellî eder. Vicdânîdir ve bu ilmin ortaya çıkmasının alâmeti, nefsin utanılacak alçakça işlerden sakınılarak süslenmesi, tezkiyesi, faziletler kazanarak tezyîn edilmesidir. Bu tavrın nuru, beyaz bir incidir. Bu nurun madeni denizle kara arasındadır. Tavrın ilk hâli, her iki dünyanın amellerini eşit gören ve mâsivâyı terk eden Rahmâni cezbedir ve

³⁰¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 62b.

³⁰² Fecr, 89/27.

³⁰³ Pakalın, *Osmanlı Sözlüğü*, s. 674.

³⁰⁴ Ebu Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârîfü'l-Maârif*, (çev. Dilaver Selvî), Semerkand, İstanbul, 2016, s. 88.

düşünceleri terk etmektir. Çünkü bu düşünceler öldürücü zehirlerdir. Nasûhî Efendi, mürîdine bu tavrı kimseye göstermemesini tembihlemektedir.³⁰⁵

8. NÂSÛHÎ EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCELERİ

Nasûhî Efendi'nin eserleri ekseriyetle tasavvuf konulu olması sebebiyle bu bölümde tasavvufî fikirlerine ağırlık verilecektir. Eserlerinde tasavvuf dışı irade, kader gibi kelâmî meseleler de ele alınmıştır. Nasûhî Efendi'ye göre tasavvuf tanımı şöyledir: "*Tasavvuf, davayı (benliği) terk, manâyı ketm, rubûbiyyet sırrını ifşâdır.*"³⁰⁶

Nasûhî Efendi'nin eserlerini incelediğimiz de üzerinde sıklıkla durduğu tasavvufî kavramlardan bazılarını ele şöyledir:

8. 1. Şeyh

Sözlükte "ihtiyar, pîr, hoca, rehber, seçilmiş kimse" mânalara gelen şeyh kavramı, terim olarak dervişin tasavvufî terbiyesi ile ilgili olan, dervişlere doğru yolu gösteren kimsedir.³⁰⁷ Tasavvuf tarihinde şeyh ve mürid ilişkileri bağlamında başvurulmuş kaynakların önde gelenlerinden biri olan *Avârifü'l-Maârif* müellifi Sühreverdî (ö.632/1234) üç çeşit şeyhten söz eder: İlki; bilgi bakımından şeyhlik yapan kimseler. İkincisi; bilginin yanı sıra sohbeti ve hâliyle şeyh olanlar. Üçüncüsü ise mürîd ve müntesiplerini terbiye edip yetiştiren şeyhlerdir.³⁰⁸

Nasûhî Efendi, şeyh kavramı hakkında müstakil bir tanım yapmaz fakat şeyhin vasıflarından söz ederek bize bir şeyhin nasıl olması veya olmaması gerektiğine dair ipuçları sunmaktadır. Bir mektubunda mürîdinin göndermiş olduğu tezkirenin kendisine ulaştığını bildirir ve "*Emin olmayan şeyh olmaz, ser gider sır çıkmaz. Sizin için ve mezbûr için gâibâne bilmez.*"³⁰⁹ diyerek güvenilir olmanın, sır vermemenin şeyhin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyler. Nasûhî Efendi, rûh-ı mücerred olarak tasvir ettiği şeyhi "*Elestü bi-Rabbiküm.*" meclisinin bir işâreti ve Hakk'ın zâtının feyzine götüren

³⁰⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 95b.

³⁰⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 96a.

³⁰⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 334.

³⁰⁸ Sühreverdî, *Avârif*, s. 119.

³⁰⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 6b.

bir vâsıta olarak değerlendirir. Şeyhe vâcib olan Kitap ve sünnet ile amel etmesidir. Zira bu iki kaynaktan beslenmeyen bir kimse şeyhlik iddiasında bulunursa ona itibar edilmez.³¹⁰

Nasûhî Efendi'ye göre şeyh, bir kimseye güvenmez bilhassa müridâna darılmaz, gönül koymaz. İncinmek olamayacağı gibi şeyhte incitmek de olmaz. Sûfiler incitmemenin yanında incinmemek gerektiğine de vurgu yapmış hatta zor ve mühim olanın ikincisi olduğu ifade etmişlerdir. Müridinden gelen çokça tezkire karşısında şeyhin vefâsız, gâfil olamayacağı ve kayıtsız kalamayacağını bildirir. Şeyhin gerekirse bir konuda özür de dileyeceğini ifade ederek onun en mühim işlerinden birini hizmet olarak gören Nasûhî Efendi, fukarânın kaba davranışlarına karşı sabretmesi, onları yumuşak bir üslûpla uyarması gerektiğini ifade eder.³¹¹

Nasûhî Efendi'ye göre şeyh hâdim, sâlik ise mahdûmdur. İrşâd sürecinin başında sâlik, sultan olarak tanımlanırken şeyhi abddir. Seyr u sülûkun nihayetine gelindiğinde ise şeyh sultan olurken, sâlik abd olur. Şeyh, iyiliği emreden, kötülüğü nefyeden, fukarâyı koruyandır. Şeyhin müridini terbiye etmesi, babanın oğlunu terbiye etmesi gibidir. İçinden merhamet eder lakin dıştan bunu belli etmez.³¹²

Tasavvufî terbiyede kimi zaman fizikî mekânın uzaklığı sebebiyle şeyh-mürid ilişkisi Üveysî meşreb olarak devam etmiştir. Lâkin Hz. Nasûhî, mektuplaşmaların bir yerinde şeyh ve sâlik arasında görüşme yapmaları gerektiğini aksi halde müridin sa'yinin meşkûr sayılamayacağı gibi, şeyhin de himmetinin tam olamayacağını bildirmektedir.³¹³

Bir şeyh sâlikten ne talep eder? Bu suâlin cevabını Vâridât'ta kimi zaman hüsn-i itikadda sebât, kimi zaman zikrullâha devam etmek, kimi zaman da düşüncelerden arınıp zikrin şevkine varmak olarak bulmaktayız.³¹⁴ Yaşlıların arasında seçkin olmak

³¹⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 10b.

³¹¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 52b.

³¹² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 76a.

³¹³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 45a.

³¹⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 55a.

için şeyhlik istemek çocukluktur. Şeyh olmak Allah'a yakın olmak, rızasını kazanmak ve sırların kemâlîne ermek içindir.³¹⁵

8. 2. Sâlik

Sözlük anlamı "giren, katılan, yolda yürüyen" demektir. Tasavvufta manevî olgunluğa erişmek için tasavvuf yoluna giren kimseye denir.³¹⁶

Nasûhî Efendi'ye göre sâlik, şeyhine de yola da sâdık olan kimsedir. Sâlike bir mizân üzere talim, takdir olunmuştur. Sâlik, kemâlâta ermek için çıktığı manevî yolculuk esnasında pek çok mâni' ile karşılaşır, şeyhine dili ile anlatmasa bile şeyh bunları ferâsetiyle anlar, bilir. Bu yüzden her dâim gözetimi altında olduğu bir şeyhi olduğunu unutmadan kendi kendine şeyh olmaya kalkmamalıdır.³¹⁷

Sâlik için bu yolun ayrılmaz mütemmimi mürşididir ve şeyhi hayal etmek gönül sevincinin gereğidir. Müridine "*Şeyhini bilmek istersen seni sende ara.*"³¹⁸ tavsiyesini veren Nasûhî Efendi, "*Kalb-i şeyhte mevcûd olan vücûda sihr te'sir etmez.*"³¹⁹ diyerek de sâlik ve şeyhin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini belirtmektedir.

Nasûhî Efendi, gerçek sâlik olmak için dünya süsüne tâlip olmamak gerektiğini düşünür. Dünyevî arzular peşinde koşan, bu düşüncelerle zihnini meşgul eden sâlikin bilhassa bu konuda şeyhinden ne kadar uyarı vs. vâkıa olursa nasihat bilmesini ister. Zira şeyh her daim sâlikin hizmetinde olup onun duâcısı olmalıdır.³²⁰

Mürîd-mürşîd arasındaki ilişkideki bağlılığı ve muhabbeti, Hz. Peygamber'in "*Sizden biriniz, ben kendisine çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça kâmil manada iman etmiş olmaz.*"³²¹ hadis-i şerifine binâen Nasûhî de sâlike gerekli olan durumlardan birinin, şeyhini en yakınlarından önce bilmesi ve sayması olarak görür. Malumdur ki kişi sevdiği, muhabbet beslediği kişinin isteklerine karşı koyamaz, itiraz edemez. Şeyhi kendisine en sevgili olmadıkça sâlikin imanı kâmil

³¹⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 19a.

³¹⁶ Uludağ, "Sülûk", s. 127.

³¹⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 35a.

³¹⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 19a, 47a,

³¹⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16a.

³²⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 33b.

³²¹ Buharî, *Sahîh*, İman 8 (I/9)

olmayacağını ifade eden Nasuhî Efendi, mürid şeyhinin kendisine annesinden daha merhametli, babasından daha şefkatli ve kardeşlerinden daha sevgili olduğunu bilmesini vâcip görmektedir.³²²

8. 3. İnsan

Arapça "unutmak, alışmak, cana yakın olmak" anlamlarına karşılık gelen insan kelimesi, tasavvuf ilminde insan-ı kâmil vasfıyla ön plana çıkmaktadır.³²³

Mahlûkâtın en şerefli olan insan, Nasûhî Efendi'ye göre "*Âlem-i ekberdir.*"³²⁴ Hüsn ve kubh sahibi, zorluk ve kolaylıkların bütünüdür. Tasavvufi halleri tamamlayan "insan-ı kâmil" in vasfını bize şekûr, sabûr ve selîmü'l-kalp olmakla tarif eder.³²⁵ Nasûhî Efendi insanın mücerred bir varlık olduğunu düşünür, onu hiçbir kayıt ile mukayyet kılmaz. Ona göre insan, ne doğuya ne de batıya nispet edilir. Çünkü manevî makamının yüksek olması gerekir. Her ikisinin bileşimidir. İnsanın kemali Kur'ân'ın vasıfları ile vasıflandığı zamandır.³²⁶ İnsanın Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanan vasıflarından biri acûl olmasıdır. Nasûhî Efendi'de "acele etmek, sabırsızlanmak" anlamlarına karşılı gelen isti'câl kavramını *Vâridât*'ta sıkça kullanmaktadır. Ona göre acele ve gazab haramdır. Sâlike gerekli olan teennî ve sabırdır. Keramet teennî ile istidrac aceleden olur.³²⁷

Nasûhî Efendi'nin İbrahim Ağa'ya gönderdiği mektupların birçoğunda nasihat kabilinden ifadelere rastlanmaktadır. Bunlardan çocukluk alâmeti olarak gördüğü bir durum kişinin yaratılışına/mizâcına aldanmasıdır.³²⁸ Mektuplarında mürîdinin zahmet çekmeden isteklerinin gerçekleşmeyeceğine, her peygamberin menzile ermek için zillet çektiğini, zahmet ve zorluk çekmenin sâliki adeta olgunlaştırdığını ifade eder. Misal olarak Hz. İbrahim (a.s)'ın Halilullâh olması Nemrud'un azabını gördükten sonra olduğunu söyler. "*Bir peygamber ezâ ve cefâdan hâlî olmamıştır. Bu harekât-ı felek*

³²² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 88b

³²³ İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, c. XXII, s. 320.

³²⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 35a.

³²⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 38b.

³²⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 98b.

³²⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 13b.

³²⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 14a.

terbiye-i ilâhîdir."³²⁹diyerek, kemâlât noktasına gelmek için bir takım cefâlara razı gelmenin uygun olacağını dile getirmektedir. Nasûhî Efendi, insandaki manevî kuvveye akl-ı meâd denir. İnsanın yaratılış gayesi, gurur yurdundan sığınıp sevinç yurduna yöneliştir. Kalbine maddî âlemlerin hüznünü galebe edip bekâ yurduna olan bağının meyvesi, Hakk'a tevekkül ve sâlih amelleri elde etme ile ve insânî faziletleri kazanma ile olur.³³⁰

8. 4. Sır

Sır kelimesi Arapça "gizli şey, kıymetli, hâlis" gibi anlamları ihtiva eder. İstilahta ise Allah'ın bilgisinde olan ya da nâdir sayıda insanın bildiği özel bilgi anlamına gelir.³³¹

Nefis mertebelerinden mutmainne mertebesinin mahallidir. Sûfilere göre sır insanın vakıf olduğu şeydir. Sırrın sırrına ise sadece Hak muttali olur. Hakk'ın kuldan ayrılıp kendine mahsus olmasına denir. Ayrıca sır insanın kalbindeki Rabbânî bir latîfe anlamında kullanılmıştır. Sır mertebesini rûhun üzerinde kabul edenler olduğu gibi, kalb ve rûh arasında olduğunu savunanlar da vardır. Müşahede hâlinin mahalli olarak görülür.³³²

"İfşâ-yı sır hâlin ifsâdıdır."³³³ ifadeleri ile Nasûhî Efendi, sırrı ortaya dökmenin, açıklamanın kişinin ahlâkî ve manevî hâlinin bozulmasının müsebbibi olarak görmektedir. Ona göre ikiden fazla kişinin bildiği şey sır değildir.³³⁴ Nasûhî'ye göre Allah için *sırr-ı meknûn*³³⁵ vardır. Keşfi caiz değildir. Marifetin sırrı, irfanın noktasıdır. Allah ile olan ârifin sırrları kalptir. Allah ile beraber olma sırrına (meallah) doğru yol üzere nail olmak sana gerekli olandır. Bir tezkirede rüyanın enfüsü tâbirini büyük bir sır olarak yorumlar öyle ki ayânı nihân, nihânı ayân edecek kadardır.³³⁶

³²⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 18a.

³³⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 36a.

³³¹ İsfehânî, *Müfredât*, "srr" md., s. 709.

³³² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 569.

³³³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 7a.

³³⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 46b.

³³⁵ Mekkûn: Bir nesnenin içinde muhafaza edildiği şey anlamına gelir. Sırr-ı meknûn: Allah'ın yanında mahfûz olduğuna işârettir. İsfehânî, *Müfredât*, "knn"md. 1306.

³³⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 77a.

8. 5. Zikir

"Zikr ü fikrin dâimâ efkâr-ı Hak olsun senin

Zevk-i vicdânî olur elbette hâsıl ey gönül" ³³⁷

dizelerinin sahibi Nasûhî Efendi'nin eserlerinde en fazla üzerinde durduğu kavramlardan biri olan Arapça "anmak, hatırlamak, unutmama halinde olmamak" gibi sözlük anlamlarına karşılık gelirken tasavvuf ilminde gafletten kurtulmak için dil veya kalb ile yapılan Allah'ı anmak, unutmamaktır.³³⁸

Sûfiler zikri çeşitlere ayırarak tarif etmişlerdir. İlk dönem sûfilerinden Kelâbâzî *Taarruf*'ta "*Hakiki zikir, zikir esnasında mezkûrdan başkasını unutmaktır.*"³³⁹ tanımı yapar. "*Zikrin özelliklerinden biri belli bir vaktinin olmayışıdır biri de zikre zikirle mukabele edilmiş olmasıdır.*" diyen Kuşeyrî, Hocası Ebu Ali Dekkak'tan "*Zikir velîliğinin menşûrudur.*" sözünü nakleder.³⁴⁰ *Menâzil* sahibi zikrin üç derecesi olduğunu belirtir. Bunlar: Övgü ve duâlardan ibaret olan zâhirî zikir. İkincisi şuhûda engel olan perdelerden kurtulmak ile yapılan gizli zikir. Üçüncüsü ise, hakîkî zikir yani Hakk'ın seni zikrettiğinin farkına varmaktır.³⁴¹

Halvetiyye tarikatında nefsin kötülüklerden arındırılması esastır. Bu nefis tezkiyesi de dil, kalb, sır ile yapılan zikirdir. Halvetiyye tarikatı bütün kol ve şubeleri zikir usûlü olarak "cehrî zikir" denilen açık ve sesli zikri benimsemişlerdir.³⁴² Zikir usûlü hakkında mektuplarda sadece bir yerde Nasûhî Efendi, "*Diliniz ile zikretmeye devam edin. Zira dil, kalbin tercümanıdır.*"³⁴³ buyurmuştur. Günlük yaşantımızda olduğu gibi kalp neyi düşünürse dil de onu söylemektedir. Fakat anlamadan sadece dilin tekrarlamasını da hoş görmeyen Şeyh, sır ile zikir arasında bağlantı kurarak

³³⁷ Nasûhî, *Divânçe*, vr.199.; *Vâridât*, vr.54a.

³³⁸ M. Râsim Efendi, *a.g.e.*, s. 530.; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 728.

³³⁹ Kelâbâzî, *Taarruf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s.157.

³⁴⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s.303.

³⁴¹ Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzili's-Sâirîn*, (haz. Abdurrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa, 2008, s.110.

³⁴² Ceyhan, *ag.e.*, s. 702.

³⁴³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 96a.

söylediklerini bilmeden zikretmenin neticesi olarak bu durumda kişinin sırrı ifşâ edeceğini bildirmektedir.³⁴⁴

Zikri tarikat erkânının ilk esası³⁴⁵ gören Nasûhî Efendi, sâlikin zikirden uzaklaştığında nefsin kalbi istilâ etmesi, kalbin, nefsin askerlerinden olan hevâ, şehvet ve şeytanın vesveselerine mağlub olacağını belirterek "*La ilâhe illallâh*" kelimesini söyleyen kimsenin nefsin tüm bu kötü sıfatlarından kurtulacağını ifade eder.³⁴⁶ Nasûhî Efendi için zikir bir nurdur. Zikir kalbi kaplarsa onu nurlandırır. Kalp daha önce görmediği şeyleri görür. Zikre ara vermek ahmaklıktır. Zikri unutmak ise kalbi katılaştırır.³⁴⁷ Tasavvufî olarak kalbin işlevini Allah'ın tecelligâhı, ilâhî latifelerin geldiği mahal olarak gördüğümüzde zikrin veya zıddı olan kavram gafletin, pek tabii kalbin müspet ve menfî yöne meyletmesinde etkisi büyüktür.

Vâridât'ta sâlikin iki cihan saâdetine ermesi, kalbinin mutmain olması, Allah'a teslim olması, cezbelere tecellî etmesi için; zikrullâha devam etmesi, kesintiye uğratmaması gerektiği- zikre ara vermeyi çocukluk ve ahmaklık olarak görmektedir- aksi halde rüyalarının adgâs (karmakarışık) olacağı, Nasûhî Efendi'nin mürîdine hemen hemen her mektubunda nasihat etmiş olduğu bir tavsiyedir. Sâlikin zikretmediğinde Allah'tan ayrı durmuş olacağını, zikreden kimsenin Allah'ın sevgilisi olacağını yine bir ifadesinde zikre çokça devam etmenin âlem-i ceberûta keşf olunacağını bildirir.³⁴⁸

Yazışmaların kimi yerinde fikir ve zikir kavramlarının birlikte ele alındığını görmekteyiz. Fikir burada mahlûkâtın düşünceleri anlamına gelip sâliki zikirden alıkoyan menfî anlama gelmektedir. Zikrin şevkine varmak için tüm düşüncelerden sâlikin kendisini tecrîd etmesi gerekmektedir.³⁴⁹

Nasûhî' Efendi'ye göre zikir adâbı on beş tanedir: Birincisi; helalinden ve güzel kokulu olarak temiz giyinmek, ikincisi; melekler ve cinler için güzel kokuyla zikir meclislerini güzelleştirmek, üçüncüsü; kibleye yönelerek diz çökerek oturmak,

³⁴⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 58a.

³⁴⁵ Risale-i Muhammediyye'de riyazetin beşincisi olarak sayar fakat Ahmediyye'de birinci esastır. bkz. Tatçı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 20.

³⁴⁶ Tatçı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 30.

³⁴⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 54b.

³⁴⁸ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 54b.

³⁴⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 58a.

dördüncüsü; ellerini dizlerinin üstüne koymak, beşincisi; şeyhin huzurunda imiş gibi gözleri yumarak onun kaşları arasına bakmak, altıncısı; iki kaş arasında üstadını hayâl etmek, yedincisi; zikre başlamadan önce üstadından kalben himmet istemek, sekizincisi; şeyhinin yardımının peygamberden geldiğini bilmek. Çünkü o peygamberin vekilidir. Dokuzuncusu; sükût ederek kalbi tefekkürle meşgul etmek. Onuncusu; sadece Allah'ın rızasını gözeterek ihlaslı olmak, on birincisi; tam bir tazimle zikretmek, on ikincisi; kalbinden her seferinde zikrin anlamını hissetmesi, on üçüncüsü; "Lâ ilâhe" ile Allah dışında her şeyi kalpten söküp atmak, on dördüncüsü; sükût edildiğinde kalbin huzur bulması için tekrar zikir yapılmasını beklemek, on beşincisi; engel olmadıkça zikre ara vermemektir.³⁵⁰

Nasûhî Efendi, zikri sülûk ehline farz-ı ayn olarak görür. Ona göre kişi zikrederse mükâşefe ve istikamet sahibi olur. Kalb ve dilden zikri ayırmamak lazım. Öyle ki bir mektubunda bunca yazdıklarının fayda vermediğini düşünüp müridini ikâz eden Nasûhî Efendi, "*Yoksa Zikrullâha devam etmiyor musunuz?*" sorusu ile seyr u sülûkun mühim bir parçası olan zikrin tasavvufî terbiyedeki önemine değinir.³⁵¹

Vâridât'ta "zikr-i dâim" ifadesi çokça kullanılmaktadır. Mustafa Râsim Efendi, "*Sâlikin devam üzere zikri, şerbet-i müşhile gibidir ki mevâdd-i fâside-i nefsâniyye ve tabîyyenin cümlesini izâle ve ihrâc eder.*"³⁵² tarifi ile zikr-i dâimi nefsî kötülükleri yok eden bir ilâca benzetir ve zikrin işlevini en iyi şekilde izâh etmektedir.

8. 6. Takvâ

Takvâ sözlükte "korkma, sakınma, dikkatli davranma" anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta kişinin Allah'a boyun eğerek kendisini O'ndan uzaklaştıran her şeyden uzak durması, sakınma, günaha girmeye neden olacak şeylerden nefsi korumaktır.³⁵³ Takvâ ile ilişkili bir kavram olan verâ' ise harama bulaşma korkusu ile haramdan uzaklaşmaktır. Verâ', takvânın bir üst mertebesidir. Allah katındaki mertebe takvâ ile olur.³⁵⁴

³⁵⁰ Tatcı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 35-37.

³⁵¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 47b.

³⁵² M. Râsim Efendi, *a.g.e.*, s. 328.

³⁵³ Isfehânî, *Müfredât*, "vky" md., s. 1584.

³⁵⁴ Süleyman Uludağ, "Takvâ", *DİA*, c. XXXIV, s. 484.

Nasûhî Efendi, iki cihan saâdetinin alâmetini Allah'tan başkasından sakınmak, gaflet ve günahlardan kaçınma da takvâdır. Ona göre bu takvâyaya erişemeyen padişah bile olursa kerâmet, afiyet değil, cezâdır.³⁵⁵

Takvânın alâmeti namazda huşû olarak değerlendiren Nasûhî Efendi, namazda huşûnun alâmetini ise ta'dîl-i erkâna riâyet olarak belirtir. Allah katında namazın kabul olduğuna ve kalbin Allah'a yöneldiğine işâret; aşk, şevk, niyaz ve boyun eğmektir.³⁵⁶

8. 7. Velî

"Dost, sevgili, yardım edilen, işi üzerine alan" anlamlarına gelen velî kavramı, terim olarak Allah'ın sevgili kuluna, manevî yakınlık ile Allah'a yakın olana denir.³⁵⁷ Hücvirî'ye göre "*O salih kulları tevelli eder.*" ayet-i kerimesi gereğince fiillerinden ve vasıflarından dolayı Allah kulunu terk etmez. Kendi katındaki himayesinde bulundurur. Kul, O'nun taatını tevelli eder, O'ndan başka her şeyden yüz çevirir.³⁵⁸

Nasûhî Efendi, *Risâle-i Ahmediyye*'sinde tasavvufta mühim bir tartışma olan velî-nebî konusunda, peygamberlerin hem avâma hem havâsa; velîlerin ise sadece havâssa gönderildiğini belirtir.³⁵⁹ Velî kavramını ise Allah'ı ve sıfatlarını bilen, O'na her dâim itaat eden, yasakladıklarından ve şehvî lezzetlere dalmaktan sakınan kimse olarak tanımlamaktadır.³⁶⁰

Evliyânın masumlğu bahsi tasavvufta tartışıla gelen mevzulardan biridir. Nasûhî Efendi'ye göre velî, belâdan korunmuş değildir. İlâhî mekrden, şeytanın tuzağından emin olmak peygamberlik derecesidir. Yani ismet, günahlardan masum olmak peygamberlere aittir. Velî sâliklerin rehberi olmasa affedilir. Sefih ve câhil kimseden velî olamayacağını ifade eden Nasûhî Efendi, velîlerin önderi olmak için cimri olmamak gerektiğini öğütler.³⁶¹ Velîliğin kemâlini ise, Hakk'ın aynasına

³⁵⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 15a.

³⁵⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b

³⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf, Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

³⁵⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 230.

³⁵⁹ Tıccı, *Nefs, Tevhîd, Zât*, s. 18.

³⁶⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 33a.

³⁶¹ Eserde "evtâd" kavramı kullanılmıştır. Evtâd, âlemin dört tarafına görevlendiriliş dört velîdir. Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, c. XXXV, s. 81-82

uymaktan geçtiğini ifade ederek kötülöklere karşı sabretmeyi velîlerin sünneti sayar. Velî olmanın bir diğör vasfı da şühûd sahibi olmaktır. İki yüzlölük ile velî olunmaz.³⁶²

8. 8. Rıza

Sözlükte "yakınmama, memnun ve hoşnut olma" hâline karşılık gelen kelime, Allah'tan gelene de gelmeyene de boyun eğmek ve sükûnet hâlinde bulunmaktır.³⁶³

Nasûhî Efendi'ye göre rıza kavramı, dâim belaya kâil olup Allah Teâlâ'dan bilmek ve Allah'ın takdirine itiraz etmemek demektir.³⁶⁴ Nasûhî Efendi mektupların birinde Allah'ın iradesine uymayı kemâlâtın bir gereğı saymakta ve İbrahim Ağa'ya şöyle ifade etmektedir: "*Bir emre şurû' edersiz. Ba'dehu zuhûr-ı irâdetullâha müterakkıb ve muntazır olursuz. Kendi murâdınıza i'tibâr etmezsiniz. ...Murâdullâh ne ise râzı olursuz. Benim gönlüm şöyle istedi demek tufûlettir. Kemâl, rızada bulunmaktır.*"

³⁶⁵ Ona göre kul, başka bir kula vermeye kâdir değildir. Halk ve takdir Allah elindedir. Bir şeyi vermek ve men' etmek sadece Allah'ın elindedir. Kulun bir müdâhelesi olamaz. Kişi kendine nasip olana tâlib olur. İstenilen şey gerçekleşirse sevinmek, gerçekleşmezse yerinmek çocuk işidir. İsteğın olmadığında üzölmek, Allah'a razı olmamaktır. Vesvese ile değil, isteyerek bir kimse Allah'a darılsa onda küfr kokusu vardır. Kıyas etmek gerekirse; Hakk'ın rızâsının zerresinde bulunmak âleme padişah olmaktan üstündür.³⁶⁶ Yaratılışın eğilimi cüz'î irâdeden ibarettir. O hayr ve şerde harcanmıştır. Dünya yönünden vermek ve men' etmek kudret elindedir. Kulun bir müdahalesi yoktur. Kula münasip olan ne ise kul ona talip olur. Tarikat gereğı Hakk'ın zuhuruna razı olmak gerekir. Allah bir şeyi dilediğı zaman onun sebeplerini hazırlar. Hakikat acıdır, bâtil tatlıdır.³⁶⁷

³⁶² Nasûhî, *Vâridât*, vr. 65a.

³⁶³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 517.

³⁶⁴ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 22a.

³⁶⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 16b.

³⁶⁶ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 39a.

³⁶⁷ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 23a.

8. 9. Duâ

Sözlükte "yakarış, niyaz, dilek, hâlini arz etme" anlamlarına gelen duâ kelimesi, kulun Hakk'a yakarışını ifade etmektedir.³⁶⁸

Fukarânın duâsını büyük bir iksir olarak gören Nasûhî Efendi, şeyh-mürîd arasında geçen bu mektuplarının her birinin sonunda duâ ile nihayetlenir. Bu duâlar kimi zaman genel mânada olurken kimi zaman da mürîdin seyrine, içinde bulunduğu hâle ve tavra göre olmuştur. İlk mektuplarının birinde kulun Allah Teâlâ'yı ta'lim edemeyeceğini ifade ederek akıllı bir kimsenin her duâsında eklemesini istediği şu duâyı zikretmektedir: "*Allahım sevdiğin ve razı olduğun hususlarda beni muvaffak kıl. Beni sabredenlerden, şükredenlerden eyle. Beni kendi gözümde küçük; insanların gözünde ise büyük kıl.*"³⁶⁹.

Nasûhî Efendi'ye göre iyilik, duâ etmektir. Duâ istemek ise sünnettir. Şeyhin müride ettiği duâsı kimya ve iksir bilinmelidir. Ayrıca sâlik duâsını kalbinde yoklamalıdır.³⁷⁰

8. 10. Dünya

Ahret hayatının karşılığı olarak kabul edilen dünya "yakın olan" anlamındaki ednâ kelimesinin müennes hâlidir.³⁷¹

Kur'ân-ı Kerîm'de *وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى* [Ahret dünyadan daha hayırlıdır.]³⁷²

buyurulmuş ve dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğu vurgulanmıştır. Dünya, insanı sadece mal, mülk, evlâd ve sâir eşya ile oyalayan bir yer değil, Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şeydir. Allah katında bir sineğin kanadı kadar bile değerli değildir. Onun bekâsı şimşek gibidir. Varlığı yokluktur ve yokluğu hayâldir. Dünya ve içindekiler değersizdir. Seriü'z-zevâldir.³⁷³

³⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 111.

³⁶⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 8b.

³⁷⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr.18a.

³⁷¹ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 310.

³⁷² Duhâ, 93/4

³⁷³ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 41b.

Nasûhî Efendi'ye göre dünyevî mertebeler, takdir edilmiştir. Dünya rütbelerinden bir rütbeyi elde etmek istemek ise deliliktir. Dünyayı belâ yurdu olarak gören Nasûhî Efendi, bir kimseye belâ zuhur ettiğinde nefesine mağlub olmayı çocukluk alâmeti kabul etmektedir. Aynı şekilde kalbin dönüşmesi³⁷⁴ çocukluktur. Tüm kainat Allah katında sivrisinek kadar değildir. Dünyadan nefret, zühdü ortaya çıkarır. Talebi terk etmek ise Allah'ın rızasını gerekli kılar. Tarikat yolunda bir harf öğrenmek, dünya ve içindeki her şeyden daha hayırlıdır.³⁷⁵

Nasûhî Efendi'nin *Risâle-i Muhammediyye* eserinde dünya hakkındaki izâhatı şu şekildedir: Dünyaya zerre miktarı meyli olmayı köpeklik olarak addeder. Hızlıca giden ve çabucak yol alan bir şey gördüğünde o dünyadandır. Hür olarak gördüğün şey ise Allah'ın dünyaya bağışladığı bir şeydir. Emniyet ve rahatlık istersen dünyayı terk et. Halifesine Lokman as. oğluna verdiği nasihatı misâl verir. "*Dünya bir bahr-i amîktir. İnsanların çoğu onda boğulur.*"³⁷⁶

8. 11. Akıl

Lügatte "düşünme, anlama ve kavrama melekesi" anlamlarına gelen akıl kavramı hakkında gerek pozitif ilimler gerek İslamî ilimlerde pek çok tanımlama yapılmıştır.³⁷⁷ Tasavvuf ilmi ise bu kavramı öncelikle "Akıl ilâhî hitabı anlamak için bir araçtır" görüşünü benimseyen ehl-i sünnet kelâmcılarının tarifine katılarak aklın işlevini izâh etmiştir.³⁷⁸

Nasûhî Efendi'ye göre akıl, kalbin nurudur. Aklın iki şubesi vardır. Bunlardan ilki melekût âlemine ikincisi ise kevn ve fesat âlemine uzanır. Birincisi meleklerle, diğeri yeryüzü ehline nisbet edilir. İlki ahiret hayatını, diğeri dünya hayatını iyileştirir. İlk akıl, his âleminden fenâyâ ererek, kudsî âlemde bekâ bulmuş ve böylece ikincisini yenmiştir. Yani şaşılacak şeylerin yer aldığı ulvî âlem müşahede olunarak keşf olur. Allah'ın ancak istediği kullara has kıldığı bir fazilettir.³⁷⁹

³⁷⁴ Buradaki kastedilen hâl anlamında değil, müspetten menfi bir dönüşüm anlamındadır.

³⁷⁵ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 46b.

³⁷⁶ Nasûhî, *Risâle-i Muhammediyye*, vr. 53b.

³⁷⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 55.

³⁷⁸ Süleyman Uludağ, "Akıl (Tasavvufî Yönü)", *DİA*, c. II, s. 246.

³⁷⁹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 70a.

Nasûhî Efendi'ye göre şeriatın esasları insanın aklına uygun vaz' edilmiştir. İlâhî hükümler aklın sıhhatine bağlıdır. Aklın alâmeti; din, iman, mezheb, meşreb ve şeyh konusunda bir yol üzere olmaktır.³⁸⁰ Teklîf-i ilâhî akladır. Din ve dünya akılla ikâme edilir. Tek bir kâmil şeyhe hüsn-i itikad eylemek aklın hükmüdür.³⁸¹

³⁸⁰ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 73a.

³⁸¹ Nasûhî, *Vâridât*, vr. 15a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSÂLE-İ RÜŞDİYYE FÎ TARİKİ'L-MUHAMMEDİYYE

Çeviri-Metin

Bismillahirrahmanirrahim.

[49b] İman nuruyla kalplerimizi süsleyen, iman-ı yakîn ile bizi taklîd karanlığından çıkartan, kıskançlık örtüsünden gözlerimizi aydınlatan Allah'a hamd olsun. Salât bizi Kur'ân'ın yolunu gösteren kimseye ve gözlerin görmesiyle varlık örtüsünden bize doğru yolu gösteren kimseye olsun. Ve sonra, Allah'a sığınan fakîr Muhammed Nasûhî el-Halvetî der ki: Ben buluş yaşını aştığımda Allah'ın fazileti ile kalbime Allah'ın muhabbeti, marifeti ve O'na itaat etme isteği doğdu. Batinî ve zahirî ilim ehline baktım. Aklî ve nakli ilimlerle uğraşanların çoğunu, münakaşa ilimlerini, övünmeyi, akranlarını geçmeyi, insanların kendisine yönelmesini ve tüm dünyayı istediklerini buldum. Onlar dinlerini yıkıp nefislerini helâka uğratmaya çabalyorlar. Faydalı ilimleri isteyen ehl-i tarîki ise ubûdiyyeti, rubûbiyyeti ve Allah'ın her şeye gücünün yeteceği kemâlini bilmeyi ister buldum. Onlar fakirlikle övünüyorlar, zillet ve kin ile lezzet duyuyorlar. Yakinen bildim ki Hak onların elindedir. Onların yoluna bağlanmayı istedim. Ve Allah'a beni tam kâmil bir mürşide ulaştırması için dua ettim. Allah duamı kabul etti ve beni kâmil, ârif, âlim el-Hac Ali el-Halveti'ye bağladı. Allah iki dünyada da derecesini âli kılsın. Tâlim ve terbiyeden sonra tam teslim oldum. Beni Hakk'ın işâreti ile Mudurnu'ya gönderdi. Emrini kabul ettim, tevâzu ve

[50a] Allah'a tevekkül ederek orada kaldım. Ve yanıma bir genç aldım. Zâhirî ve bâtinî ilimleri şeyhimden gördüğüm gibi ona öğrettim. Ve ona şeyhliği, şeyhimin bana izin ve işâretle belirttiği gibi izin verdim. İşte o zaman kalbimde nasihat verme ve kalp temizliği için muhtasar nasihatler yazma düşüncesi doğdu. Ve ona da *Risaletü'r-rüşdiyye fi tarikatil- Muhammediyye* ismini verdim. Ya Hâdî! Bizi doğru yola ilet. Ya velîyyüt-tevfik ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'r-rafik. Ey irşadı talep eden! Bil ki şüphesiz irşad

Hak'tan, Hakk'a, Hak'ta, Hak ile Hak için olur. Bunların dışında bir şey ile olmaz. İstikametten ayırmaz. İstikamet, şeriate salih amelleri farz, vacib, sünnetler, müstehab, nafil ve mendubları işitme ile itaâtle, tat almayla ve muhabbet duyarak yerine getirme ile olur. Lisânen ve kalben zorlama ile olmaz. Evladım! Vehimlerden kurtularak hâlis bir fikirle Aişe (r.a)'ın Atâ hakkında söylediğine bak. Rasûlullah'ın durumunu kendisine Atâ sorduğunda, O'nun bir gecesini şöyle anlattı: "Hz. Peygamber kalktı, abdest aldı, namaz kıldı, gözyaşları göğsüne akıncaya kadar ağladı. Sonra namaz kıldı, yine ağladı. Sonra başını kaldırdı yine ağladı. Bu durum Bilâl namaz için ezan okuyana kadar devam etti. Dedim ki: "Ya Rasulallah Geçmiş ve gelecek günahların bağışlandığı halde seni ağlatan nedir?" Rasûlullah da: "*Şükreden bir kul olmayayım mı?*" dedi.³⁸² Doğru söyledi. Tembellik ve ihmâl ile bir namaz kaçırırsan Hz. Peygamber'in "Tembellikten Allah'a sığınırım." duasıyla Allah'a sığın. Amelin olması ve olmaması eşittir, diyen kimseye aldırma. Bu bâtıldır.

[50b] Şüphesiz ki Allah Teâlâ'nın *وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى* [*Kişiyeye ancak çalıştığı vardır.*]³⁸³ ayetini bâtıl sayan kimse küfre düşmüştür. Hâsılı kemâli istersen, hakkı gözeterek şeriate uy çünkü şeriat her şeyin aslıdır. Tarikat ve marifet onun yapısı gibidirler. Bilinmelidir ki aslın zayıflaması yakında binanın yıkılmasıdır. Gücü yettiğinde buna özen gösteren kimse temennî ettiği şeye mutlaka ulaşır. Tarikatte istikamet, şartları tamamlamakla ve orta yolu takip etmekle mümkündür. O da beştir: İlki az konuşmak. Efendimiz: "*Çok konuşan çok tökezler, çok tökezleyen, çok günah işler, çok günah işleyen cehennemdedir.*"³⁸⁴ buyurmuştur. Yine Efendimiz buyurur ki: "*Cesette sadece şikayet eden lisan vardır.*" Ehl-i hakikat dedi ki: "Sükût selamettir ve aslıdır. Konuşmak arizîdir." Bişr el-Hâfî dedi ki: "Konuşmak hoşuna gittiğinde sükût et, sükût etmek hoşuna gittiğinde konuş." Denildi ki Hz. Ebubekir (r.a) kelâmı az olsun diye ağzına şöyle taş bağladı. Evladım! Basiret sahibi olmak istiyorsan sağır, dilsiz ve kör ol. Yoksa basiret sahibi olamazsın. İkincisi az uyumak. Uyku zemmedilmiştir. Çünkü o ölümün kardeşidir. Rivayet olundu ki Allah Teâlâ Dâvud (a.s.)'a vahyettiğine göre: "Bana muhabbeti olduğunu iddia eden kimse uyumuş ve yalan söylemiştir. Gece,

³⁸² Buhâri, Teheccüt, 6.

³⁸³ Necm, 53/ 39.

³⁸⁴ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâdîh el-Hanzalî, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, (thk. Habiburrahman el-A'zami) Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, s. 289, Hadis no: 842.

onu örttüğünde Şiblî dedi ki: "Bana Hak muttali' oldu ve dedi ki: "Uyuyan kimse gaflete düştü, kim ki gaflete düşerse perdelenmiştir. Bundan sonra Şiblî tuz ile yetinmiş, uyumamıştır. Evladım! Hâzır ol, gâib olma. Huzurda uyku sû-i edebdir ve müşahedede kusurdur. Çünkü müşahede, kemâle erdiğin zaman uykuyu engeller ki uyku, gafletin özüdür. Huzurdayken ruh uçtuğu zaman, uyku zarar vermez. Denildiği gibi

[51a] "Abdest üzere uyuyan her kimse ruhuna arşı tavaf etmesi ve Allah'ı secde etmesi için izin vermiştir." Uyumak istediğin zaman abdest al, abdestsiz uyuma. Üçüncüsü az yemektir. Bil ki açlık, mücâhede erkânının başıdır. Hikmet kaynaklarının fışkırmasına sebeptir. Hakikat ehlinin sıfatlarındandır. Açlık; ilim, zeka ve fesahât yağmurunu yağdıran buluttur. Tokluk; cehalet, kin, ve rezillik yağmurlarını yağdıran buluttur. Bunu böylece bil. Bil ki fitratta itidalli olan midede ağırlık hissetmeyecek kadar yemektir. Aynı zamanda açlıktan acı hissi duymamaktır. Bilakis karnını unutur ancak bu durum riyazet çeşitleri ile fitratın itidalinden sonraki durumdur. Âsi nefisler şehvette aşırılığa meyillidir. İtidal fayda vermez. Ancak açlıkla dizginlenebilir. Gururlu kimse nefisini arkadaşının te'dib etmesine gerek görmez, helâk olur. Hüccetü'l-İslam İmam Gazzâli'nin de dediği gibi : "Şeyhin müridini açlık gayesine çağırması gereklidir ki onun için itidal kolay olsun. Onun için riyazetin gerekli olmadığı kâmil, arif denilmez. Çünkü şeytan onun kalbine her saat 'Sen ârifsın, kâmilsin, senin marifetten ve kemâlattan eksiğin yok.' diye fısıldar." Evladım! İlâhî vâridâtlarla ve rahmânî zevklerle çok yemekten müstağni ol. Çünkü çok yemek hayvânî şehvetlerin ve fitrat derekelerinin başıdır ve gaflet, unutkanlık, isyanın kaynağı ve kıskançlık ve mevcûdât karanlığının menbaıdır. Mevcûdât benzerlik, şek, şüphe ve dalâletin kaynağıdır. Tok olmaktan uzak durasın.

[51b] Dördüncüsü uzlettir. O vuslat emârelerindedir. Şerden kurtulmayı isteyerek hased eden insanlardan uzak kalmaktır. Onların şerrinden uzak kalmak için değil. Mürşid için ünsiyet kurmak için uzlet gereklidir. Çünkü uzlet, muttakilerin vasfıdır. Aynı zamanda uzlette gıybetten, riyâdan, nifaktan kurtulma gibi faydalar vardır. Yine dünya ziyneti ile meşgul olmak, dünyada oyalanmak, düşman tuzağını setr eylemek, alay etmeden uzaklık, arkadaşlık ve hikmet istinbat etme gibi faydaları vardır. Evladım! Uzleti istersen sana şeytanın vesveseleri ile seni oyalamaması için müşahedeye dalman gereklidir. Allah'ı anmaktan başka her şeyi anman, her şeyi istemekten vazgeçmen,

sadece Rabbini anarak ve Rabbini isteyerek uzlete çekilmen gereklidir. Sonra nefsinin uzlette güzel ahlakla, güzel adetler ve ibadetlerle güzelleştirerek te'dib etmen gereklidir. Hâsılı uzletten muradın yerilmiş sıfatlardan kurtulmandır. İnsanların arasında iken konuşmaktan sakın. Onlara muhabbetle muâmele et. İnsanlara muâmelende dünya ve ahiret cezası vardır. Bu konu ile ilgili Hücetü'l-İslam İmam Gazzâli: "Zaman sükût zamanıdır. Bu zamanda evlere gerekli olan sükûttur." Beşincisi Allah'ı zikre devam etmek. Sülûk ehline farz-ı ayndır. Tarikatte Allah'ı sürekli anmaktan başka hiçbir şekilde ulaşılmayan bir umdedir. Ebu Ali ed-Dekkâk dedi ki: "Zikir, velayetin buyruğudur. Her kim ki tam manası ile zikrederse ona buyruk verilir. Kim zikirten hâli olursa o azledilir."³⁸⁵ Zünnûn dedi ki: "Ârifin cezası zikri inkitaâ uğratmaktır." Evladım!

[52a] Herhalde daima emrolunduğun şeyin ismini an. Gizli ve açık olarak gaflette olma ve sen Allah'ı an. Kalbinde üzüntü, keder, darlık, pas bulduğunda bil ki Allah'ı anmaktan gaflettesin. Nitekim Allah Teâlâ: وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيَضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

[Her kim yaşarsa yani Allah'ı anmaktan imtina ederse yani ona şeytanı musallat ederiz.]³⁸⁶ Efendimiz de şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki şeytan Ademoğlunun kalbine hortumunu koyar. Allah'ı zikrettiği zaman dostluğunu geciktirir. Eğer ki kul lisan ile Allah'ı anarsa ve kalbinde bir semeresi olmazsa münafık, eğer ki kalb ile anarsa mümin, eğer ki ruh ile anarsa aşık, eğer ki gizlice anarsa keşf ehli olur."³⁸⁷ Zikrettiklerini anla, söylediklerini bil. Söylediklerini bilmezsen söyleme. Anlamadan zikretme. Eğer ki bu halde zikredersen sen kalbi gafil, anlayışı olmayan, sırrı fâş eden olursun. Zâkir olmazsın. Allah Teâlâ'nın: "Allah'a karşı yapmadıklarınızı niçin söylüyorsunuz? Bu çok büyük bir iştir."³⁸⁸ ayetini anla. Buğuz ve gazap Allah katında yapmadığınız şeyleri söylemektir. Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Kalbinde Allah'tan başkası olup Allah diyen kimsenin hasmı Allah olur. Allah'ı zikretmeye seni meşgul eden her nimet doğrudur. Diğerleri nikmettir." Allah Teâlâ'nın وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُم

³⁸⁵ Kuşeyri, *Risâle*, s.301.

³⁸⁶ Zuhuf, 43/36.

³⁸⁷ Ebu Davud Süleyman b. el-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *ez-Zühhd Ebî Dâvud*, (thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed Ebû Bilal Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym), Daru'l-Mişkat, 1993, s. 293, Hadis no: 337.

³⁸⁸ Sâf, 61/2-3.

الْفَاسِقُونَ [Allah'ı unutan ve bu sebeple Allah'ın kendilerine unutturdukları fasıklardır.]³⁸⁹

ayetine bak. Çünkü zikri unutmak kalbi katılaştırır, dünyaya meylettirir. Allah Teâlâ'nın katı kalpli kimseler için dediği gibi قَوْلًا لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ [Allah'ı zikretmemekten kalpleri katılaştıran kimselere yazıklara olsun.]³⁹⁰ Gafillerden olmaktan sakın, zâkirlerden olmak için çokça çabala.

[52b] İmkan ölçüsünde Allah'ı zikretmeye devam edersen marifette mükâşefe ve istikamet üzere olursun. Bu da yakîn nuruyla kalpleri güzelleştirmektir. Hakikat ehli katında yakîn, kendisine gelen belirti derecesinde gözlerin görmesidir. Delil ve burhan ile görmek değildir. Cüneyd dedi ki: "Yakîn değiştirilemez ve tahvil edilemez bir ilimdir. Çünkü o şüphelerin ve karmaşıklıkların kendisinde yok olduğu şeydir." Evladım! Marifette istikamet kemali istersen, Allah'tan başkasından nefsini fânî kıl. Tâ ki zâhir ve bâtından bir şey hissetmeyesin. Bunların hepsinden Allah'a git, Allah'ta ol, Allah ile ol. Bu esnasında sana bir hâtır gelirse tamamıyla nefsinde fânî oldun. Bu karmaşıklık ve bulanıklıktır. Bilakis kemâl nefsinde fenâdan fâni olmandır. Şüphesiz ki fenâdan fâni olmak muteber zenginlik gayesidir. Ancak bu kendinden geçme hâli parlayan şimşek gibidir. Bu hâl devam ederse köklü bir adet olur. İstikameti isteyen ol, kerâmeti isteyen değil. Şüphesiz ki nefsin kerameti isteyen müteharriktir. Ancak Rabbin senden istikameti istemektedir. Öyle ki Hz. Peygamber'e فَاسْتَقِيمْ كَمَا أُمِرْتُ [Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.]³⁹¹ demiştir. Bu ayet sebebiyle de Hz. Peygamber: "Hûd suresi beni yaşlandırdı."³⁹² demiştir. Eğer sen irfan miracına yükselmek istersen, vasıl olmak ve müşahede ehli olmak istersen olayların sırrı ile ve arizî durumlarla iştigal etme. Ne zaman sâlike hadisâta dair havâtır ilkâ olursa ben onu zuhûra dair nur olarak görürüm. Aynı şekilde Şeyh Muhyiddin Arabî de Futuhât-ı Mekkiyye'de müşahedeyi muâyene olarak görür. Ey irşâd isteyen! Hakikat ve mecâze sâdık ol. Hak ehlinin sözüne göre sır ve alâniyeti bir görmek havasın helakındandır. Hakk'ın dışındaki her şey sâkıttır.

³⁸⁹ Haşr, 59/19.

³⁹⁰ Zümer, 39/22.

³⁹¹ Hûd, 11/112.

³⁹² Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût) Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, VI, s. 152, Hadis no: 30268.

[53a] Cüneyd (r.a.) dedi ki: "Her yerde doğruyu söylemek hakikattir. Yalan hiçbir şeyden kurtarmaz." Nitekim Hz. Peygamber: *"Doğruluk iyiliğe iyilik cennete götürür. Yalan ise fucûra, fucûr ise cehenneme götürür."*³⁹³ Rivayet edildiğine göre Lokman Habeşîdi. Bir adam kendisine bu menzile nasıl ulaştığını sordu. O da: "Doğru söz ve malâyaniyi terk." dedi. Evladım! Eğer ki basiretin güçlü olursa bu sana yeter. Nitekim Lokman (a.s.)'dan rivayet edildiğine göre O şöyle söylemiştir: "Doğruluk, sâlik için bir umde, bir nizamdır. O nübüvvet derecesinin ikincisidir. Kalbin istikametinin ana kaynağı, dünyevî ihtiyaçlarının gereğidir. Buna sahip olman sana yeter." Her kim ki yalan, şaka, latife ile müteşâbih konuşursa kendisinden yalan söz işitilmeyen kimseye bazı durumlarda yalan söylemesi caizdir. Şu üç kişi için yalan caizdir. İki kişinin arasını düzeltmek için söylenen söz, savaşta söylenen söz, kocası ile karısını barıştırmak için söylenen söz. Ancak sulûk erbâbı için mümkün olduğunca bunlardan da kaçınılması muhsindir. Ey irşad olunmak isteyen! Fakir ve fakirlere munis ve muhabbetli ol. Oturduğun zaman fakirlerle birlikte otur. Çünkü fakirlerle oturmak kalbi temizler ve aydınlatır. Yediğin zaman fakirlerle ye. Fakir bulamadığın zaman kalbini ona hazır tut. Fakirlikle övünen, zenginlikle üzülen ol. Fakirlikten korkmaya devam edersen, münafık olursun. Kalbine bak, eğer ki kalbin fakirlik sevgisi ile doluysa sen mürşidsin ve rüşd için talipsin. Ancak böyle değil isen sen sûret hırsızısın. Ey irfan tâlibi! Eğer ki dünyaya zerre mikdarınca meyl varsa

[53b] sen bir köpeksin, bu söylediklerimi düşün. Marifet hayvana değil, insana arzedilmiş. Denildi ki İsa (a.s.) bir gence uğradı, genç ağlıyordu. Dedi ki: "Ya Rabbi! Bu genç ne hissetti? Korkudan nasıl ağlıyor?" Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Ey İsa! Eğer ki onun gözyaşının akıtan başında az bir akıl olsaydı, ona acımazdın. Çünkü onun meyli dünyayadır. Dünya sevgisi onda ortaya çıkmıştır. Her hatanın başı dünya sevgisi, her faziletinin başı dünyayı terk etmektir. Hızlıca giden ve çabucak yok olan bir şey gördüğünde ömürden ve dünyadandır. Hür olarak gördüğün şey ancak Allah'ın dünyaya bağışladığı şeydir. Ölümünden ve ahiretten daha yakın olan şey nedir? Haris olarak gördüğün şey boş çabalamadır. Dünyayı istemek olarak gördüğün şey üzüntülerdir. Dünya ve ahiretin şerrini gördüğün şey açgözlülüktür. Evlad sahibi olarak gördüğün ancak boğulmuştur. Mal sahibi gördüğün şey ancak miskindir.*

³⁹³ Buhâri, Edeb, 69.

Zillet ve kuruntu olarak mahlukatın hizmetindedir. İzzet ve şeref olarak gördüğün şey Hâlik'in hizmetindedir. Kalbin canlılığı veliler içindir. Eğer ki emniyet ve rahatlık istersen ancak dünyayı terk ile olur. Allah'a ünsiyet kurmak istersen ancak insanlardan soyutlanmak ile olur. Şeytana muhalefet, nefse muhalefet ve nefse düşmanlıkla olur. Ve sen işittin ki ekmeven biçemez. Merhamet etmeyen merhamet olunmaz. Bunları böylece bil. Gururlu olmaktan ve ahmaklarla oturmaktan sakın. Çünkü bunlar kalpleri katılaştırır ve öldürür. Aynı zamanda ahireti unutturur. Nurların ve tecelliyâtın doğmasını engeller. Eğer ki bunlardan nefsinde varsa gizlice zikrederek kalbine kan sağla. Müşahedeye devam et, kalbini koruyarak müttaki ol. Mülâhidenin dediğini söyleme ve onları işitme. Çünkü Efendimiz "*Ölülerle oturma*." demektedir. Aynı zamanda

[54a] zenginlik soruldu. Sülûk erbâbına Rasûl'ü zikrederek ve ümmeti isteyerek fakirlerle birlikte oturmak farzdır. Bu hadisin zımında Allah Teâlâ'nın "Sabret." Yani nefsini koru. Yani fakirlerle birlikte, yani Rablerine dua edenlerle, yani sabah akşam kulluk edenlerle, yani her vakitte ibadetlerinde Allah'ın rızasını isteyenlerle, dünya işlerinden en ufak bir şeyi istemeyenlerle. Cüsselerinin bozukluğundan, elbiselerinin düzensizliğinden dünya ziynetine meyl ederek, dünya hayatının ziynetini isteyerek, güzelliği isteyerek, onlar zenginlerdir. Onlara uyma. Zikrimizden kalbi gâfil olan kimseleri kovma. Küfürde hevâsına uyan, şehvetlerine meyl eden kimselere uymak aşırılıktır. Yani israf olup haddi aşmaktır. Evladım! Bil ki şüphesiz fakirliğin hakikati ancak zâhirî ve bâtinî olarak fakirlikte ortaya çıkar. Fakrın alameti kalpte bulunur. Nice fakir vardır ki zenginden daha kötüdür. Nice de zengin vardır ki fakirden daha iyidir. Bunlara devam ettiğin sürece faydasının mutluluğunu ve zararın hüznünü bulursun. Eğer ki sen zenginlerden olursan Hz. Peygamber bunu koruduğun ve muâmelene bakmak suretiyle ölü kimse olarak isimlendirmiştir. Ey irşad olunmak isteyen! Sana edep ve haya gereklidir. Dünya ehli için edep fesâhat, belâgat ve ilimleri ezberlemektir. Din için edep, takvâ riyâzeti, âzâların edebi, hudûdu korumak ve şehveti terk etmektir. Marifet ehlinin edebi, kalpleri temizlemek, sırları gözetmek, ahde vefâ, ibnû'l-vakt olmak, havâtıra az yönelmek, tâlip konumunda hüsn-i edebli olmak, kurbiyyet makamlarında vakitleri gözlemek. Şüphesiz ki kul, cennete Allah'a edebiyle itaat etmekle varır.

[54b] Evladım! Bil ki şeriat âdâbına kemâl ile uymazsan tarikatın tadını bulamazsın. Tarikatın tadını bulamazsan da marifet ehlinden olmazsın. Marifet ehlinden olmazsan sen neredesin hakikat nerede? Şüphesiz şeriat, ubûdiyyete tam manasıyla uymakla olur. Hakikat, rubûbiyeti müşahede ile olur. Her şeriat hakikatle te'kidlenmez. Hakikatle te'kidlenmeyen her şeriat makbul değildir. Şeriatle kayıtlanan her hakikat makbul değildir. Eğer ki sen cem' makamında isen sen mahv oldun. O kendisinden vazgeçilendir. Edebiyyet senin bunda yok olmandır. Yokluğu mülahaza etmeksizin varlığın yok olması ve ispatı gözetmeksizin hakikatinde senin hakikatinin ispatı edebî bizzat kendisidir. Sen uyanıklık halin devam ettiği sürece farkın mahv olduğunu iddia etmezsin. Fark, şeriat ve tarikat adabını gözetmendir, bunu böyle bil. Edebe riayet etmezsen, mahv halinde olmazsan muvaffak olamazsın. Ahadiyyet ve vâhidîyyetin arasını engellersin. Âdâbına riayet edersen kurbîyyete nâil olursun. Hayâ, nimetleri görmekten ve şükürde kusurlu olduğunu bilmekten ortaya çıkan bir hâldir. Hayâ, insanın vasıflarının ve ahlakının başıdır. Nitekim Efendimiz de "*Hayâ imandandır.*"³⁹⁴ buyurmuştur. Evladım! Sözlerinde, fiillerinde ve amellerinde sekînet ve vakar üzere ol. Fudayl dedi ki: "Kalpteki katılığın, gözdeki donukluğun alâmeti dünyaya râğbet, tûl-i emel ve hayânın azlığıdır." Özellikle vaazlarda yapacağın ve amel edeceğin şeyleri söyle. Çünkü Allah İsa (a.s.)'a nefesine va'z et diye vahyetti. Eğer nefesine va'z edersen insanlara da va'z edersin. Böyle yapmadığın zaman Hz. Peygamber'den ve Allah'tan hayâ et. Çünkü O seni görüyor. İnsanlara va'z etmek istediğinde naklettiğin şeylerin lafzını, mânasını ve irabını bil. Lafzında ve diğerlerinde senin için müşkil olan şeylerde sana açılıncaya kadar bekle. Hiçbir zaman lafzı kavâid yönünden istihrâc etmeksizin mânanın yeteceğini iddia etme. Bir şeye muttali' olduğun zaman önce

[55a] Allah'ın isimlerini zikret. Nefsin şerrinden, şeytanın mekrinden, kibirden, enâniyet karanlığından, benlikten, riyâdan ve meşhur olmaktan Allah'a sığın. İnsanlara sertlikle değil, yumuşaklıkla söz söyle. Onları vaazda emr-i bi'l-maruf neyh-i ani'l-münker üzere havf ve reca, rahmet ve gazab üzere topla. Adl-i latîf, va'z-i kasîr üzere ol. Tüm bunları güzel ve leziz bir vaaz için Allah katında makbul olmak için yap. Vaazlarını Hak nazarıyla, Hak için yap. Şüphesiz ki vaaz, Hak'tan sapanları Hak ile hidayete erdirmekle olur. Halktan sapmışları halkla doğru yola erdirmek için değil. Kalbinde mahlûkata dair

³⁹⁴ Buhârî, İman, 16.

bir mülâhâza bulursan nefsinin bunun şeytanın vesveselerinin en şerlilerinden olduğunu va'z et. Eğer müşahede edersen, vaaz ve sem' Allah'ın vasıflarından, O'nun sıfatlarında, O'nun sıfatlarıyladır. Bil ki melekler ayaklarının altında kanatlarını açar ve balinalar, senin için istiğfar eder. Va'z ettikten sonra kalbinde bir şey olursa bu sana gelen vesvesedir. Eğer böyle ise va'z ettiğin zaman mahlûkâtın şöhreti için yaptın. Halk der ki "Bu gerçekten büyük bir vaizdir! Şeyh ne güzel bir vaizdir." Sen, sen, sen. Bil ki sen nefsini ve dinini helâk ettin. Bundan sakın. Eğer ki aklın varsa bu sana gelen vesveselerdendir. Ey irşâd olunmak isteyen! Sana takvâ ve verâ gerekir. Takvâ, Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak olmak, sakınmak, Allah'a itaat etmekle O'nun cezalandırmasından uzak olmaktır. Kul, azmederek Allah'tan başkasından uzaklaşır, görünmekten sakınır, takvâ ve vera' sahibi olur. Verâ', şüpheli şeylerden harama bulaşmaktan korkarak uzaklaşmaktır. Hiçbir te'vil yapmaksızın ve her şüpheyi terk ederek, şeriatın zâhirine vukûfiyettir. Her an nefsi muhâsebe etmek ve Allah'tan başka her şeyi terk etmektir. Evladım! Takvâ üzere ol, takvânı artır, takvâda huzura er ve Rabbine seni müttakilerden ve temizlerden kılması için çokça dua et. Takvâ, verâyâ riayet ister.

[55b] Verâ ise dünya ve ahiret saâdetini getirir. Kulun Allah katındaki rütbesi takvâ ölçüsüyle olur. Nitekim Hz. Peygamber: *"Kim ki Allah katındaki konumunu, yerini bilmek isterse Allah'ın kendisindeki yerine baksın."*³⁹⁵ Şüphesiz ki Allah, kulun nefsinde nerede ise kul da Allah katında oradadır. Bu ancak takvâ ve verâ' ile mümkündür. Hiç bir zaman irfânı cem' etmeyi şeriatın hükmünü kaldırdığını iddia etme, Haşâ. Şeriatın hükümlerinde intizamsız olan her cem' kesinliktir, bâtıldır. Özellikle takvâ, bu iddiaya sahip olan kimseye farzdır. Çünkü şeriatı nefyeden kişi Rasulullah'ın inandığı şeye karşı gelmiştir. Bil ki kemâlât kulun Rasulullah'ın inandığı gibi inanması ile, amel ettiği gibi amel etmesi ile olur. Zındıkların, mülhidlerin iddia ettikleri gibi değil, bundan sakın. Rasulullah'ın imanı, ameli, kavli ve fiiline muhalefet eden kimse olmaktan da sakın. Bunları yapan kimse yaptığı ölçüde takvâ sahibi olur. Ey irşâd olunmak isteyen! Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker üzere ol. Ma'ruf, Hz. Peygamber'e uyarak şeriate güzel olan her şeyi yapmaktır. Bunlar ise Kitab, sünnet ve akla muvafıktır. Münker,

³⁹⁵ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdi el-Horasani, Ebû Bekir Beyhâki, *Şuâbu'l-İman*, (Thk. Dr. Abdu'l-Ali Abdulhamîd Hâmid) Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, II, s. 65, Hadis No: 525.

amelde şeriata muhalif olan aynı zamanda Kitab, sünnet ve akla da aykırı olandır. Emr-i bi'l-maruf, emrolunan şeye tâbi' olmaktır. Vâcib ise vâcibe uymak, mendub ise menduba uymaktır. Nehy-i ani'l-münkere gelince hepsi vâcibdir. Çünkü münkerin hepsini terk etmek vâciptir. Marufu ve münkeri bilmek gereklidir. Aynı zamanda emrin tertib keyfiyetini bilmek gereklidir. Çünkü câhil genellikle emrin aksini yapar veya büyük günah işleyerek hafife alır. Çoğunlukla münkerin inkarını artıran şeylerle inkar eder. Böylelikle şerri çoğaltır. Şer yolunu bilir, o yolun dışındaki yollara uymaz, inkar eder. Bu da abestir. Anlattığımız bahis umerânın eliyle, ulemânın

[56a] diliyle, avâmın kalbiyle bir şeyi yaptırmasına da hamledilebilir. Yine bunların hepsi insanların kafasını karıştırmakla masiyeti çoğaltmaya da hamledilebilir. Kişi nefsinde muttakî olursa iki yüzlülüğü terk eder, kınayanın kınamasından Allah'a dair bir şey almaz. Güzel işlerle meşgul olur. Men' kişiden vücûbiyeti iki şekilde düşer: Birincisi, münker olduğunu bilir. Ona iltifat etmez. Yani münkeri terk etmez. Ancak münker ve marufun vacipliğini bilir. İkincisi, münkerden nehyi bilir, yaptığı münker veya mekruhtan nehy olduğunu bilir. O zaman vücûbiyet düşer. Burada vâize gereken şefkat ve yumuşaklıkla va'z etmek üslûbunda katı olmamaktır. Eğer sert olursa münkeri işleyen kimsenin isyanını artırmış olur. Eğer durum böyle olursa vâiz (kadı) karşısındakine eziyet etmiş olur. Va'z ve uyarıda büyük bir hasar meydana gelir. Şayet sen Allah'ın hükmüyle rızasını, ehl-i küfürden bazısının rızasını nasıl cem' edersin? diye sorarsan ve şerî olarak onlar ibadet edip bunun Allah'ın muradı olduğu iddialarını nasıl cem' edersin. (İman) olarak kimselerden bir grup emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkeri terk etmeyi kendi hükümleri ile rıza zannediyorlar. Bunu da güzel ahlak olarak isimlendirip irfânın kemâli olarak sayıyorlar. Şüphesiz ki bu apaçık bir cehalet olup Hz. Peygamber'in sözüne ve fiiline muhalefettir. Bilakis sen kerih gördüğün şeylere de rıza göstermiş oluyorsun. Rıza ve kerâhiyyet, her ne kadar bir konuda peş peşe gelseler de iki zıt kavramdır. İki farklı şekilde olduklarında zıt olmazlar. Susuz kimse için soğuk suya elini uzatarak susuzluğunu gidermesi rıza değildir. Her ne kadar kendisi susuzluğunu gidermek suretiyle rıza göstermiş olsa da bu Allah Teâlâ'nın kazasıdır. Su ile susuzluğun giderilmesi onun muhabbetinden ve kazasındandır. Kazası yönüyle rızası olduğu anlamına gelmez. Allah Teâlâ şerî sınırdan ve sünnete riayetden çıkmayı asla vâcib kılmaz. Bilakis bunun mânası zâhiren ve bâtinen tüm cehdini sarfederek O'nun

muhabbetine vâsıl olmak için itirazı terk etmektir. Bu da emir ve nehiyelerini korumak ile mümkündür. Sen bu kimselerden olmaktan

[56b] sakın. İki yüzlü kimselerden olunursa riâyat ettiğin şeylerle talep ettiğin şeye nâil olursun. Ey irşâd olunmak isteyen! Bil ki ilim ikidir: Ubûdiyyet ilmi ki buna lisân ilmi denir. Ledünnî ilim ki buna da kalp ilmi denir. Geriye kalanlar nefistendir. Evladım! İbadet için bildiğin şeyler sana yeter. Bilmediğini bulana kadar bildiğin ile amel et.

Allah Teâlâ'nın: وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا [Takvâ sahibi olanlara Allah bir çıkış yolu verir.

O hesapsız rızık verendir.]³⁹⁶ Yani Allah, işgallerden ve şüphelerden onun için çıkış kapısı verir. Ta'lim etmeden ilimle rızıklandırır. Tecrübe etmeden onu elde eder. Bu meyanda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bildiği şey ile amel eden kimseye Allah bilmediği şeye vâris kılar."³⁹⁷ Bildiği şeye muvaffak olursa cenneti kazanır. Bildiği şeyle amel etmezse Allah o bildiği şeylerle ona ateşi vacip kılar. Doğrula. Ledünnî ilme gelince o, dışâridan herhangi bir vesile olmaksızın kalbin sırrının açılmasıdır. Kalbin iki kapısı vardır. Birinci kapı Hak'tan sır ilmini alıp dışâriya açılan kapıdır. Diğer kapı içeriye açılan ilham ile ilim alan kapıdır. Kalbin misali kendisine beş nehir akan havuz gibidir. Beş nehirden suyun kendisine akması sebebiyle havuzun suyu kirlerden hâlî değildir. Ancak suyu kendisinden kaynadığı zaman o su en saf ve en temiz olur. Aynı şekilde kalp de, ilmi havâss-ı hamse yoluyla elde ettiği zaman şek ve şüphe bulanıklığından hâlî olmaz. Ancak kalbin içinden feyz yoluyla zuhûr eden bilgi böyle değildir, en saf ve en yücedir. Ebu Yezid el-Bistâmî dedi ki: "Rabbânî âlim ilmi Allah'tan alır, İsteddiği zamanda ezberlenmeksizin ve talim görülmeksizin. İlmi ezberleyen kimse Rabbânî âlim olarak isimlendirilmez." Şeyh Zeynüddin el-Hâfî: "Ucub,

[57a] bu yollarla hakikate ulaşmayı isteyen ve ıstılahlarla Allah'ın kelâmından ve Hz. Peygamber'in hadislerinden birtakım mânalar istihrâc eden ve Allah'ın zikri ile O'nu murakabe etmeyen kimsede olur." Ledünnî ilimden kalbine akanları reddeden kimsede de olur. Bu kişi bin sene ıstılahları öğrenme ve onları tasnif etme ile yaşasa herhangi bir koku alamaz. Onun izlerini müşâhede edemez ve nurlarından bir ışık elde edemez. Ve

³⁹⁶ Talak 65/2.

³⁹⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran el-İsfehani, *Hilyetü'l-Evliya Tabakatu'l-Asfiya*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1974, X, s. 15.

sen tahkik etmişsindir ki marifet hakikatine giden yol, zâhirî havâss-ı hamse yoluyla elde edilmeye kapatılmıştır. Çünkü bunlar farklı farklı şeylerdir. Hâsıl edilenler de farklı olacaktır. Müşâhede erbâbına herhangi bir ihtilaf câiz değildir. İhtilaf kalbi katılaştırır, müşahede de kalbi katılarda bulunmaz. Evladım! Vahdet ve rubûbiyyet sırlarını elde etmek istersen kapılarını aç. Bunlara gerekli olan şey, muhabbet, ihlas, sıdk, düşmanlıktan yüz çevirme, emirlere uyma, nehiylerden uzak durmadır. Aynı şekilde Allah'ın razı olduğu şeye sa'y etmek, yolun şartları ile mücâhede etmek, himmetin künhünü kabul etmektir. Sayılanların hepsinin esası herhangi bir şüphe olmadan tam bir teslimiyetle sâdik himmettir. Enes b. Mâlik dedi ki: "Bidatlerden sakın. Ehl-i bidat Allah'ın isimleri, sıfatları ve kelâmı hakkında herhangi bir müşâhede olmaksızın konuşurlar. Sahabe ve tâbiûnun sustuğu gibi susmazlar." Bil ki seni bugün masiyetten uzaklaştırmayan ilim, yarın cehennem ateşinden uzaklaştırmaz. Kelâm, hilaf, tıp, şiir, yıldızlar, aruz, mantık gibi tahsil ettiğin şeylerle ömrün zâyi olmaz. Cehâletle âlim ol, ilimle câhil ol. Şüphesiz ilim varlığı, cehalet noksanlığı gerektirir. Bu ikisi marifet ashâbı için gerekmez. Bundan sakın. İddia sahiplerinden şüphe sahiplerinden de sakın.

[57b] Bildiklerinle amel edersen bilmediklerine nail olursun. Ey irşad olunmak isteyen! İrşad eden ol, isteyen olma. Çünkü kemâlât, irşad istemekle değil, irşad etmekle olur. İnsanları Hakk'a Hak ile Hak'ta olmaya irşad etmek için çabala. Kendi kemâlini ortaya çıkarmak için değil, esmâ-i hüsnânın kemâlâtını ortaya çıkarmak için çabala. Hiçbir zaman irşâda kâdir olduğunu iddiâ etme. Bu Hakk'tan saptıran bir vesvesedir. Evet, sen nefsinde böyle bir vesvese bulacak olursan Allah'a sığın. Sen Hak'ta Hak ile olsan da "Allahım! Hakk'ı Hak olarak bana göster diye duâ et." Şüphesiz gerçek mürşid Allah Teâlâ'dır. Sen kimsin?! Ancak senin üç sünnete uyman gereklidir. Birincisi, Allah'ın sünneti. O da gördüğün ve işittiğin insanların tümünün ayıplarını örtmektir. Allah ayıpları örtendir. Malumdur ki Allah'ın sıfatlarının tamamıyla vasıflanmayan kimse kemâlât için örnek olamaz. Özellikle Hz. Peygamber'in dediği "*Kardeşini bir günahı sebebiyle ayıplayan kimse, o günahı işlemedikçe ölmez.*"³⁹⁸ İnsanların ayıplarını ifşâ etmek, arkadaşlık ve dostluk hakkı sebebiyle onda eziyet verme ve hafife alma bulunduğundan nehy olunmuştur. Sırrı ifşa etmek hıyânettir. Onda zarar verme ve kınama bulunduğundan haramdır. Onda zarar verme olmadığı zaman ayıplayan,

³⁹⁸ Tirmizi, Kıyamet, 53.

ayıplanır. Setreden, setredilir. Koruyan korunur. İkincisi, Allah'ın Rasûlünün sünnetidir. O bir nezakettir. Bu nezaket övülmüştür. İki yüzlülük, yerilmiştir. İkisi arasındaki fark, muhafaza etmeyi doğuran amaçlarından dolayıdır. Sen dinini selâmete erdirmek istersen, kardeşinin de selâmete erdiğini görürsün. İşte o zaman sen övülmüş olursun. Nefsini, şehvetini, konumunu korumak istersen sen zemmedilirsin.

[58a] Eğer ki böyle olursan başarılı da olsan, affetsen de, şeriat sana bir şey söylemez. Affetmeye, müsâfaa etmeyi çabalarsan, affedenlerden bağışlayanlardan olursun. Ecrini Allah verir. Öç almayı istemekten sakın. Şüphesiz ki Allah kötülüğü kötülüğün karşılığı olarak "seyyie" olarak isimlendirdi. Şeriatında bunun yeri vardır. Korursan, korunursun. Korumazsan, övülmüş yaratıklardan olmazsın. Allah için korumak, güzel ahlaka bürünmektir. Evladım! Sana kötülük yapana iyilik et. İyilik edene iyilikte bulunmak köpeklerin sıfatıdır. Sana gerekli olan ise övülmüş ahlakla vasıflanmandır. Bunlar ise senin ailenden birisi olsun ya da olmasın iyilikte bulunmandır. Efendimiz s.a.v şöyle bulunmuştur: *"Ailenden olan kimseye iyilik yap. Ailenden olmasa da sen onun ailesindensin."*³⁹⁹ Yine Hz. Peygamber: *"Aklın başı dinden sonra insanlara muhabbet beslemektir. Her iyi ve kötü kimseye iyilik yapmaktır."* Hükemânın bazısı dedi ki: *"Kardeşler arasında nefsinin kudretinin üstünde tutan günah işler ve günah işletir. Kardeşler arasında nefsinin kudretinin altında gören kimse, iyilik yapar ve iyilik yaptırır."* Başka mahlûkâtın kötülüğünden şikayet eden kimseye hiçbir ihtimal olmaksızın yaratılışının kötü olduğuna delildir. İnsanların gözünde yükselmek isteyen kimse onlara ikram etsin. Velew ki bu mertebe dünyada olsun. Efendimiz (s.a.v.) bazıları için ridâsını yaydı ve dedi ki: *"Size cömert bir topluluk gelirse onlara ikram edin."* Töhmetsizlik durumundan sakının. İnsanların kalbine sû-izan bırakmamak ve onların dillerini gıybetten korumak için. Hz. Peygamber: *"Töhmetsizlik durumundan sakının."* dedi ve şöyle devam etti: *"Hanımlarından birisi ile (dışarıda iken) bir adama uğradı dedi ki: "Ey falan! zevcem Safiyye'dir. Bunun üzerine adam, Ya Rasûlallâh! Niçin böyle bir açıklama gereği duyarsın? Hz. Peygamber: "Şüphesiz ki şeytan ademoğlunda kanın aktığı gibi akıp durur."*

³⁹⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Abdeveyh el-Bağdadi eş-Şafiî, *Kitabu'l-Fevaid*, (thk. Hilmi Kamil Esad Abdulhadi) Dâru İbn Cevzi, Riyad 1997, I, s. 120, Hadis no: 78.

[58b] Şefaât ile de olsa müslümanların ihtiyacını gidermek için çabalaman bundandır. Hz. Peygamber dedi ki: *"Gece yahud gündüz kardeşinin ihtiyacını gidermek için bir saat yürüyen kimse o ihtiyacı gidersen ya da gidermesin, iki ay itikaf etmesinden daha hayırlıdır."* Evladım! Bil ki zâhirin rütbesi irşattır. Zâhirini ve bâtınını irşâd yolunda harca. Zâhiren irşâda başlamak için her müslümanın selâmlaşması ve musâfahalaşması gerekir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İki müslüman karşılaşır musafahalaştığında ikisi arasında yetmiş mağfiret taksim edilir. Bunun altmış dokuzunu onlardan en fazla güler yüzlülük gösterene verilir."* Enes (r.a) dedi ki: "Selam anında bazımız bazınıza eğilebilir mi? Peygamber Efendimiz: "Hayır." dedi. Enes tekrar: "Bazımız bazımızı öpsün mü?" Peygamberimiz: "Hayır" dedi. Enes dedi ki: "Musafahalaşsın mı?" Hz. Peygamber: "Evet." dedi. "Şer ehlinin selam vermesi nâdirâtandır." Aişe (r.a.) dedi ki: "Bir adam Rasulullah'tan selâm vermesi için izin istedi. Rasulullah ona izin verdi. Senin yanına uğradığında sözünden iyi bir konumu olduğunu zannettiği fakat ayrıldığında öyle olmadığını anladığın kişi ne kötü kimsedir." Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah katındaki insanların en şerli olanı kötülüklerinden sakınmak için insanlara ikram eden kimsedir."* Ebu'd-Derdâ dedi ki: Bazı kavimlere karşı yüzlerimiz çok güler kalplerimiz onlara lanet eder. Yine de din konusunda bir faydası olmayanlarla veya fayda sağlamayanlarla oturmak da Allah katında insanların şerlilerindendir. Gaflet ehline gelince onlardan sakın. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Yalnız olmak, kötü arkadaştan hayırlıdır. Sâlih arkadaşlık da yalnızlıktan hayırlıdır."*⁴⁰⁰ Şayet gaflet ehli ile oturup kalkmayı çoğaltırsan, her oturup kalkman da senin halâvetin azalır. Bu kimselerden de sakınman evlâdır. Hasta ziyareti yapman, cenazeye katılman, kabir ziyareti yapman, insanlara gıyabında dua etmen, aksırana elhamdülillah demen. Nefsini bunlara ayır.

[59a] Nasihat isteyenlere de nasihat eder. Evladım! Kısıtlamaya sebep olan haberlerin çokluğundan, fikirlerin zâhiri ve bâtınııyla meşgul olmamaya sakın. İnsanlara söz, fiil ve amelle sebep olmaktan sakın. Özellikle komşundan sakın. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Cebraîl öyle bir tavsiye etti ki ta ki onu mirasçı kılacak zannettim."* Dedi ki: *"Üç türlü komşu vardır. Bir hakkı olan komşu. O gayrimüslimdir. İki hakkı olan komşu; o da komşuluk ve müslümanlık hakkıdır Üç hakkı olan komşu, komşuluk hakkı,*

⁴⁰⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 256/4993

müslümanlık hakkı ve akrabalık."⁴⁰¹ Kapısı en yakın olan komşu kendisine iyilikte bulunmaya en yakındır. Nefsin komşusu kalptir. Onun hakkını koruman, havâtırdan gâfil etmemen, onu beslememen hatadır. Sonra ruhun komşusu, o senin sırrındır. Onun hakkını gözetmen ve Allah Teâlâ'nın "*Nerede olursanız o sizinle beraberdir.*"⁴⁰² sözünden gâfil etmemen gerekir. Üçüncüsü de üç sünnettir. Velîlerin sünneti. O kötülöklere karşı sabretmektir. Tefsir-i kebir'de havâssın sabrı için şöyle söyler: "Bu sabır hayvanlarda ve meleklerde tasavvur olunmaz. Hayvanlarda şehavât onlara musallat olur. Akılları musallat olmaz. Bu da sebât olarak isimlendirilir. Şehvetin karşılığı olarak sabır kuvvesi görülmez. Meleklerle gelince onlar, rubûbiyyet şevkinden mücerrettirler. Onlara şehvet musallat olmaz. İnsana gelince şehvet ona musallat olur. Şehvet de ona karşı koyma özelliği de musallattır. Kötü amelleri işlemek gibi ve onları terk etmek nefsin şehvetlerinin ve fitratın isteklerinin engellenmesi ile olur." Kaffâl dedi ki: "Sabır, insanın acısının olmaması değildir, çünkü bu mümkün değildir. Sabır nefsin katlanmak duygusunu terk etmektir. Her ne kadar gözden yaş olarak ve rengin değişmesi olarak ortaya çıksa da sabredilen şeylerin hepsi Hak Teâlâ'nın sıfatları cümlesindedir. Sabır, elem-i belvâyı şikayeti terk,

[59b] rıza ile imtihanı kabul ve sebatır. Onun alâmeti nimet ve nikmeti Hakk katında eşit tutmaktır." Hz. Ali şöyle buyurdu: "*İmanda sabrın yeri, bedendeki baş menzilindedir.*" Denildi ki sabrın yudumlanması ile gerçekleşen ölüm; şehitlik mertebesi, dirilme ile gerçekleşen ölüm; azizlik mertebesine ulaşır. Evladım! Kötülüğün tamamına sabra devam et. Bil ki imtihan üç kısımdır: Onlardan birincisi ihlaslı olanların imtihanıdır. O da nikmet ve ukûbettir. İkincisi muttakîlerin imtihanıdır. O da günahları yok etmektir. Üçüncüsü de siddîk ve enbiyânın imtihanıdır. O da imtihandır. İmtihan, gâfillere mihnet, âriflere muhabbettir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah mümin kullarını musibetle imtihan eder.*" Bu da aynen babanın oğlu ile öğle yemeği için taahhütlemesi gibi. Özellikle insanlara eziyet vermekten sakın. Onlara şer ile bedduadan sakın. Şüphesiz Hz. Peygamber şer ile beddua etmedi. Sabır ile zirve noktaya çıktı. Sen de sabredersen dâreyn saâdetine nâil olursun. Böyle olamazsan saâdete erişemezsin. Çünkü sabır, her şeyin esasıdır. Ey irşâd olunmayı isteyen! Sana

⁴⁰¹ Buhâri, Edeb, 28.

⁴⁰² Hadîd, 57/4.

gerekli olan bir diğere huy da tevekkül etmektir. Tevekkül övülmüş ahlâkın başı, Hz. Peygamber'in sözleri ile üzerimize farz ve ümmetin murad ettiği şeydir. Allah Teâlâ: **وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ** [Sen asla ölmeyen ve diri olan Allah'a tevekkül et.]⁴⁰³ [buyurmuştur]. İnsanların şerhlerinden onların servetlerinden sana tevekkül yeter. Çünkü o, kendisine tevekkül edilen hakikattir. Hükmî tevekkül, adamın işini o işin gerçek sahibine havâle etmesidir. O, faydaya ve zarara kâdir olandır. Dediler ki: "Tevekkül eden (mütevekkil), nefsinde Allah'a mâsiyet etme vehmini üzerinden atamayandır." Durum böyle olunca insanda bir mihnet olur. Sonra başkasından bir yardım istediğinde tevekkül etmiş olmaz. Çünkü o nefsinde gelen şeyde Allah'ın mâsiyeti ile mücadele etmemiştir.

[60a] Keşşaf'ta Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Peygamberi! Devemi bağlayayım mı yoksa serbest bırakıp mı Allah'a tevekkül edeyim?" Hz. Peygamber de: "*Deveni bağla, sonra tevekkül et. O zaman doğru yapmış olursun.*"⁴⁰⁴ Tevekkülün manası işini Allah'a havale etmek, kalbinle O'na güvenmek, işini O'na havale etme ile mutmain olman, asla Allah'tan başkasına yönelmemendir. Böyle yapmanın misali bir husûmette kadı meclisine tevekkül eden kimse gibidir. Böyle kimse insanlara en şefkatli olanın ve onların en güçlüsünün o olduğunu bilir. Aynı zamanda o evinde kalbi mutmain bir şekilde husûmetin inceliklerini düşünmeden ve insanların hiç birinden yardım istemeden oturur. O bilir ki onun vekili ona yeter. Talebine kâfidir. Ve O'ndan başka kimse buna güç yetiremez. Mişkât'te Hz. Peygamber'den rivayet olduğuna göre yakînin alâmeti üçtür. Her şeyde Allah'a bakmak, her işte O'na yönelmek, her hâlde O'ndan yardım dilemek. Tevekkül, Allah katında güven, insanların elinde ise ye's demektir. İnsanların katında çokluk ve azlık eşit ise Allah'a yakînen tevekkül edilmiş olur. Çünkü Allah'a yakînî olarak tevekkül etmek ancak hüsn-i zann ile O'nun rızaktan vaad ettiği şeylere güvenmek ile kazasına ve kaderine rıza göstermek ile tamam olur. Yakînî olarak Allah'a güvenme tevekkül olarak isimlendirilir. Lokman a.s. oğluna şöyle söyledi: "Oğulcuğum! Dünya bir bahr-i amîktir. İnsanların çoğu ondan boğulur. Sen gemini Allah'ın takvâsı kıl. Hızını Allah'a tevekkül eyle. Umulur ki kurtulursun."

⁴⁰³ Furkan 25/58.

⁴⁰⁴ Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyame, 60.

Evladım! Allah Teâlâ'nın **وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ** [Allah'a güvenen kimseye O yeter.]⁴⁰⁵ ayetini işitip nazar edersen, bu nazm-ı şerif akıl sahibi olursan sana nasihat olarak yeter. Lakin derim ki Allah Teâlâ, fazlı ve keremi ile tam bir mütevekkildir. Yol göstericiliği ile tam bir hidayet sahibidir. Allah seni, Hz. Peygamber'in ümmetinin kötü itikathılarından muhafaza eylesin.

[60b] Bil ki Allah'ın yardımını geldiği zaman gayb perdeleri kalkar ve müşküller hallolur. İşkâl vehimlerden, fehimler, tahayyülâtta, tasavvurâtta, tefekkürâtta, tederrükâtta soyutlanma gerektirir. Bunların hepsi küllde külliyyen mahviyetle küllü ve cüzü mülâhaza etmeksizin mümkündür. Fenâdan sonra bekâda olursan, kalbin nurların ve vâridâtların zuhûr etmesi ile aydınlandığında her hâlde Allah'a dayan. Tüm ihtiyaçlarını hiçbir şek ve şüphe olmaksızın kalbini O'na yönlendirerek tam bir teveccühle O'ndan iste, şek (lisan) ile konuşma. Çünkü o kalbidir. Şek karanlığı geldiğinde fâsid havâtırı yok etmek için çokça zikre devam et. O fâsid vesvesedir. Devamlı müşâhede üzere ol. Tâ ki vesvesen Allah'ın mevhibesine dönüşsün. Basiret sahibi olduğun miktarda, yöneldiğin şey ile muradına nâil olursun. (İtikad) Ey irşad olunan! Bil ki Allah Teâlâ mevcûdâtı ortaya çıkardı, insan için onları yarattı ve insan elinde hepsini musahhar eyledi. Onların hepsi O'na hizmet eder. Kudsî hadiste Ey ademoğlu! Seni kendim için eşyayı senin için yarattım. İnsanı en güzel şekilde yarattı. Esmasının büyükleri ile olmuştur. İlim, hayat, kudret, sem', basar, irade, kelam. Lakin bu esma, zât için hakikatte kadî ezeli sıfattır. Değişmez ve tagayyür eylemez. Buna göre bizim sıfatlarımız onlardan tezâhür etmesinden dolayı hâdistir. Çünkü o ilim, değişir ve tegayyür eder. İnsan ancak tevhîd sırrının marifeti için bir suret üzere yaratılmıştır. Tevhîd lügâtte hüküm demektir. Çünkü şey bir tektir. İlim onunla tektir. Istılahta hakikat ehline göre fehimlerden tasavvur olunan her şeyden ilâhî zâtın tecrîd edilmesidir.

[61a] Aynı şekilde vehimlerde ve zihinlerde bulunan tahayyülâtta tecrîd edilmesidir. Allah'ın tek olmasının manası zâtta parçalanmanın nefyi, şebihliğin nefyi, zâtında ve sıfatlarında şerikliğin nefyi. Cüneyd-i Bağdadî dedi ki: Akıllıların akli tevhîde ulaşırsa hayret biter." Yine dedi ki: "Tevhîd, kendisinde resimlerin yok olduğu ve ilimlerin

⁴⁰⁵ Talâk, 65/3.

idrâkinin erişemediği Allah'ın ezelf olarak kalmasıdır." Aynı şekilde Cüneyd bu konuda demiştir ki: "Tevhîd konusunda söylenen en şerefli söz Hz. Ebu Bekir'in 'Kendisini tanımaktan aciz olma dışında, yarattıklarının kendisini tanımaları için bütün yolları kapatan noksan sıfatlardan münezzehtir." İmam Kuşeyrî bu konuda şunları söylemiştir: "Hz. Ebubekir'in kasdı 'O tanınmaz.' demek değildir. Aksine kul onu kendisinin bir marifeti olmaksızın tanır."⁴⁰⁶ Mesela, kötürüm oturmaktan acizdir; çünkü oturmak yapabileceği bir iş ve çalışarak elde edeceği bir şey değildir. Halbuki oturma fiili kendisinde mevcuttur. Aynı şekilde ârif Allah'ın bilgisinden âcizdir. Ancak marifet onda mevcuttur. Çünkü bilgi, nihayetinde kul için zarûrîdir. Denildi ki tevhîd, "ben"liğin düşürülmesidir. Yani bunun manası da benim içindir, bendendir, benimdir sözlerinin kullanılmamasıdır. Şiblî dedi ki: "Tevhîdin râiahasının koklanması tevhîd tasavvurundan kaynaklanmaktadır. Ebubekir et-Tamesânî'ye: "Tevhîd nedir?" diye sorulduğunda, O dedi ki: "Tevhîd, Muvahhid (birleyen) ve Muvahhad (birlenen), tevhîdin üçlemesidir. Şeyh Zeynüddin Hâfî dedi ki: "Sâlik için gerekli olan şey ortaya çıkan keşiflere ve kerâmetlerden hiçbirine yönelmeden muhabbet, iştîyak dâim zikirdir. Ancak takyîd âlemlerinden itlâk âlemine Hâlık'a yaklaşılmaya hazırlanmak için ihlâsa yönelmektir. Sonra tavırlarda nurların renklerine, bir hâlden başka bir hâle seyredenlerin değişmesine, bir makamdan daha yüce bir makama yükselmesine terakkî etmeye, latîfe olmaksızın sırlı müşâhede gereklidir. Evlâ olan bazı durumlardaki zuhûrâtı nefyedip zihinlerde onları gizlemektir. Yine evlâ olan İmam Gazalî'nin de dediği gibi amelden ortaya çıkan nurun ecrinin tamamının ahirete bırakılmasıdır.

[61b] Böyle yapılırsa ucub ve enâniyet rezilliklerinden emin olunur. Yine vâkıât çoğunluğu târikte çocukların gördüğü hayallerdir. Hiçbir şey göremeyen kimse gördüğü şeylerin azlığına göre mertebesi az demek değildir. Bilakis faziletli olan keşiflerle donanmış ve gözle görülmüş kerâmetler değildir. Allah Teâlâ amelin nuru ortaya çıkmasa da kulun mükafatını zâyi' etmez. Ahirette ortaya çıkan şey yapılması gerekenler miktarının neticesi iledir. Nur, renklerin tamamından münezzehtir. Ki letâif-i seb'a örtülerinden ortaya çıkar. Aynı şekilde kamerî ve şemsî, beşerî fehimlere ulaşan sâir işkallerden münezzehtir. Sûrette zuhûr eden nurânî, hayâlî ve misâlî her şeyden mukaddestir. İnsanın basireti ile müşâhede ettiği her şey veya onun marifetine taalluk

⁴⁰⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 388.

eden her şeyden Hakk Teâlâ daha yücedir. Kişi keyfiyyetini idrâk edemezken kadîm olan Allah'ın keyfiyyetini nasıl idrâk etsin? Allah nasıl, kaç, nerede, ne zaman sorularından münezzehtir. Akıllar ezeliğin ve ebedîliğin manasını anlamaktan uzaktırlar. Onun zâtında ta'yin yaptığı söyleyen kimse akâid noktasında fesâda düşmüş zâtındaki ta'yin ile küfre girmiştir. Denildi ki âlem O'nun zâtıyla vardır. Sıfatlarının gereğince mahlûkâtta zuhûra gelmiştir. O tektir, mukâbili çokluk değildir. Mukâbili zâtının aynı olan ahadiyyettir. Esmasının mukâbili de aynı şekilde aslî zâtının vahdetidir. Her kim ki hakiki tevhîd mertebesini bilmezse o da fiillerin tevhîdidir ki

[62a] sıfat tevhîdine terakkî edemez. Terakkî edemediği zaman da O'nun zâtının tevhîdi kendisine açılmaz. Tüm bunlar hayal olur. Tarikat makamına giremez, ruhunu o yola veremez. Mücâhede ile bedenini eritemez. Delil ve burhanlardan kurtulamaz. Hak onlara inkişâf etmez. Ayan ortaya çıkmaz. Bilakis hayallerini tevhîd olarak adlandırır. Muttali' ve müşâhede olmaksızın muttali' olduk zannederler. Taklîd ederek hayallerine layık olduklarını anlarlar. Böylece zındık bir grup olurlar. Şeriata hürmeti çiğner. Hz. Peygamber'in getirdiği şeyleri inkar ederler. Bu da batıllık, dalâlet ve cehâlettir. Gerçek şudur ki tevhîd hakkında konuşan veya hayallerini anlatan yâhut bu konu hakkında yazı yazan tevhîdden soyutlanmıştır. Allah dostları bu manaları keşf ve yakîn ile buldular. Zann ve tahmin ile değil. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: *وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا* [Şüphesiz zan hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.]⁴⁰⁷ Şüphesiz Kur'ân'ın esrârı delil ile basiretin ulaştığı şeylerden daha yüksektir. Aklın etrafını sararak onun özelliğini kaldırır. Delil, burhan gibi zikredilenler hâli hazırlamak için bir uyarıdır. Çünkü delil, ancak gizliliği artırır. Burhan ancak gizliliği gerektirir. Çünkü o ancak hidayet edene ve kendisine tâbi olana ulaştırır. Sır ilminin sıhhatini delil ile talep etmek, balinanın suyun hakikatini talep etmesi gibidir. Nefsini delilin aynı edinen kimse Allah'ın zâtından müstağnidir. Delilin zuhûrunun şiddetinden o gizlenmiştir. Çünkü Allah, her şeyden daha zâhirdir. Fikirler susmuştur, âriflerin irfanı yok olmuştur.

[62b] Allah'ın bilgisini ancak Allah bilir. Vâsıl olmanın mertebesi ve müşâhede ebeden nihayete ermez. Allah'ta, Allah ile, Allah'tan, Allah'a seyr hiçbir zaman kesintiye uğramaz. Sana gereken O'na kavuşmayı istemen, O'nun rubûbiyyetine sarf olman, O'na

⁴⁰⁷ Necm, 53/28

hizmet etmen, ubûdiyyetinde ömrünü feda etmen, O'nun bilgisinin künhüne tamâhî kesmen, şeriatına boyun eğmen, Rasûlünün sünnetine sımsıkı sarılmandır. O Rasûl ki Allah hakkında "Sen bildirmeseydin biz bilemezdik." demiştir. Hz. Peygamber'in hâli böyle ise başkalarının hâlini kıyasla. Bil ki ehl-i hakikatin kemâl, aczi itiraf ederek marifet hakkında konuşmamaktır. Ehl-i hakikatin dışındakiler Allah'ın marifeti hakkında konuşurlar. Evladım! Ehli olmadığın şeylerde konuşmanın faydası nedir? Bundan sakın. Şeriatın hükümlerinin zâhirini değiştiren bâtil ve tehlikeli şeyleri konuşmaktan da sakın. Kemâl, temeli şeriat olan duvarları tarikat olan, rengi marifet olan, çatısı hakikat olan bir ev bina etmendir. Makbul olan irfân, başlangıcı mahvde boğulmak, ayık halde zevktir. Onun matlaı Hakk'ın genişliğince geniştir. O kalptir. Kalbin iki yönü vardır. Birinci tarafı ruh yönüdür. O kudsiyet nurları ile aydınlanmış, müşahedeye dalmıştır. Diğer sadr yönüdür. O güzel ahlak ile aydınlanmış, o ahlakın tadı ile genişlemiştir. Ancak şehvetlerin artması ile katılaştır. Taâtin artması ile de yücelir. Buradaki yüceliğin sebebi tam bir teslimiyet ile güzel itikattir. Teslim, islam, istislam ubûdiyyetin izhârıdır. Dünya işlerinden hiçbir şeyi kulluğun yerine geçiremez. Rabbi için seçtiği şeylerin hiçbirini dünyalık yerini doldurmaz.

[63a] Teslimiyet, Allah'ın emirlerine uymakla, şeriatın nefyettiklerinden uzaklaşmakla aynı zamanda zikrettiğimiz gibi tarikat erkânına sebât etmekle ve tarikatte içtihatla olur. Sin ü şîne yönelme, o da Hz. Peygamber'in sırrının aynıdır. O da zâtın sırrının aynıdır. Şek bilinmezliğinde her iki vücutta da müşahede ile ortaya çıkan şeye yönelmektir. Bu durum ortaya çıktığında teslimiyet olur ve hakikat ezelde olduğu gibi inanılan şey miktarınca itimad edilen şey ortaya çıkar. Ey İrşâd olunan! Bil ki velîlerin hepsi iki çeşit amelle kemâle ulaşmışlardır. Birincisi Allah rızası için seherde gözleri açık tutmaktır. O aklen, naklen ve tab'an ulemâ ve hukemâ nezdinde makbuldur. Çünkü seherde uyanık kalmak büyük bir özelliştir. Akıl, izan, teslimiyet bu şekilde artar. Bedenin rahatı, uzuvların ve eşyanın tüm ihtiyaçların hepsi o vakitte giderilir. Hidayet ve inayet rüzgarları o vakitte verilir. Levâmi', tavâlî', levâyih, vâridât ve tecelliyât o vakitte doğar. Tembellik, ihmal o vakitte giderilir. Beden o vakitte güçlenir. Rusûmât o vakitte yok olur ve kalp böylece saflaşır, sadr genişler. Muhyiddin Arabî dedi ki: Senden gafleti gideren gece kıyamına sarıl. En az on ayet olacak şekilde. Seherin bulamayan kimse irfan lezzetini tadamaz. O da nefsin kirleridir ki tembellik, ve şeytanın bevletmesidir.

Lokman a.s. çocuğuna şöyle vasiyet etti: Oğulcuğum! Horozlar senden daha akıllı olmasın. Sen uyurken onlar seherde nidâ ederler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Allah her gece dünya semâsına inzal eder. Gecenin son üçte birinde Yok mu bana duâ eden*

[63b] *isticâb edeyim? Yok mu benden isteyen ona vereyim? Bana istiğfar edene istiğfar edeyim.*" Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Kullardan en yakın olan kimse gecenin son karanlığında ayakta olandır.*" Bu saatte Allah'ı zikreden kimse siddiklerden olur. Nefsin kötölüğü tembellikten sakın. Kişi gayret gösterdiği şey miktarınca nâil olur. İkincisi cömertliktir. O kendisine verilenlerden bazısını vermekle bazısını tutmakla olur. Cömert ise çoğunu harcayan kendisi için azını harcayan kimsedir. Evladım! Allah Teâlâ'nın şu sözünü: فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَطِيعُوا وَأَطِيعُوا وَانْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ [Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.]⁴⁰⁸ duyduysan ve Hz. Peygamber'in: "Cömert kimse Allah'a ve insanlara yakın, ateşe uzak olandır. Cimri Allah'tan ve insanlardan uzak ateşe yakındır." Doyurursan doyurulursun. Verdiğin miktarca temennî ettiğin şeye nâil olursun. Mürşidim dedi ki: Hayatımın kurtuluşunun sebebi ki bu risalede Allah'ın ihsanı ve cömert nazarı, muhabbet mirasıyla yazdım. Muhabbet kurbiyyeti miras eder. Kurbiyet vuslatı, vuslat cem'i miras eder. Cimrilik bunların tersinedir. Vehhab olan Allah'ın yardımını ile kitabı tamamladım.

[64a] Vücûdiyyûndan bazıları şöyle söyler. Hak külli tabiidir, onda bir tahkîkât yapılamaz ya da zâtında tayin yapılamaz, ancak mükevvinâta yapılabilir. Onlar Allah'ın sözünü inkar ettiler. Allah her şeyi yaratandır ve O'na ibadet edilir. Yine Hz. Peygamber'in Ben gizli bir hazine idim, bilinmek/sevilmek istedim mahlûkâtı yarattım. Hulıyyûndan bazıları dedi ki, yaratılmak sûretimize girmiştir. Yaratıcı bizim suretimize hulûl etmiştir. Ruhlarımızda sîret etmiştir. İttihâdiyyûndan bazıları dediler ki biz Hak ile birlikte birleyenleriz. O'nun zâtı ayrılmaz. Muhakkikûndan bazıları dediler ki: Hak mevcûdâtın önce zâtıyla zâtında taayyün ederek varolmuştur. Mahlukâtını sıfatlarının muktezasına uygun olarak izhâr etmiştir. Mevcudâta gölge olarak nurî feyz-i keremiyle ve ilmiyle ortaya çıkardı. Ondan ayrılmaz. Onlar Hak üzeredir. Çünkü Allah, ilmiyle

⁴⁰⁸ Tegâbûn, 64/16

herşeyi kuşattığını söylemiştir yine Allah her şeyi bilendir. Fakir Nasûhî dedi ki: Vucûdiyyun teslisin manasını anlamamışlardır. Vucûd üçtür: Mutlak, ma'kul, aynî. Mutlak, ma'kûlun ve aynînin görüntü hâlidir. Ma'kûlun vucûdu da ayndır. Mutlakın vucûdu hakikatte ve hâriçte itibara göredir. Çünkü onda teaddüd zıtlıklar ve hikem vardır. Makûlun vucûdu ancak onda ortaya çıkar. Allah eşyayı yaratandır. Eşya ise O'nun yüzü hariç yok olucudur. Huliluyyûn aşırı gitmişler ve karıştırmışlardır. İkilikte sebât kılmışlardır. İkilik ise ahadiyyeti nefyeder. Müttehîdîn mutlak olarak hudûsü inkar ederler. Hudûs, itibara göre tesbit edilir. Çünkü teayyünât sıfatlardan zuhûra geleni izhâr içindir. Sıfatlar ise hakikatte zât ile kâim, ahkâmda gayrıyla kâimdir. Muhakkiklerin bildiğine göre Hak, şuan olduğu şey üzeredir. Mahv halinde avâlîme ihtiyaç duymaz. Ve yine bildiler ki Hak Teâlâ, kemâlâtı izhâr için taayyün olmuştur. Bu da güneş için gölge gibidir. Çünkü gölgenin olması güneşten zuhûr eder.

[64b] Şayet güneş olmasaydı sahv hâlinde gölge olmazdı. Bil ki hakikat ehline göre kemâl, marifet hakkında konuşmamak, ondan acziyeti itiraf etmektir. Böyle kimselerin haricindekiler onun hakkında konuşur dururlar. Ey irşad olunmak isteyen! Pazartesi ve perşembe günü orucuna sarıl. Hz. Peygamber'in bu mealdeki sözüne göre pazartesi ve perşembe ameller arz olunur. Arz edilen amelimin en sevimsisi o gündür. O günde oruçtum, o günde doğdum, o günde bana inzal olundu. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Kim Allah rızası için bir gün oruç tutarsa Allah o güne karşılık kulunun yüzünü cehennemden yetmiş yıl uzaklaştırır. Meşârik'ta Ebu Hureyre'den rivayet olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle söyledi: "*Cennetin kapıları pazartesi ve perşembe günleri açılır.*"⁴⁰⁹ Sen uzuvlarını tut. Çünkü o nebîlerin sünneti müminlerin alametidir. İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî dedi ki: "Asâ getirmenin alâmeti altıdır. Sünnet olmak, salihlerin ziynetlenmesi, düşmana karşı silahlanmak, zayıflara yardım etmek, münafıklara örtü olmak ve iyiliği artırmaktır." Mümin asâ ile beraber olduğunda şeytan ondan kaçır münafık ve facirler ondan korkar. Ey irşad olunmak isteyen! Bil ki şeyh olan mürşide mürîd için zikirlerden bir zikir seçmesi gereklidir. O da esmânın asıllarından yedi tanedir. Bu ismi zikretmeyi hem lisanıyla hem kalbiyle beraber emreder. Onun için bu ismin dışında lisanında bir şey olmasın. Bunu yap der ve

⁴⁰⁹ Malik b. Enes b. Malik b. Âmir, *Muvattaa*, (thk. Muhammed Mustafa A'zami) Müessesetü Zayd b. Sultan, İmârât, 2004, V, s. 1334, Hadis no: 3369.

ebediyyen tahâret üzere olmasını emreder. Ancak uyku gâlib gelince uyumasını söyler. Az az sabah kahvaltısını azaltmasını söyler ta ki açlığa karşı kuvvetlensin. Bir kere olsun bunları terk etmemesini söyler. Sonra halvet ve uzleti emreder, kötü huyların halvette ondan uzaklaşmasına çabalamasını emreder. Mürid halvet anının başında tek kaldığında özellikle o kişi zeki ise o itikadında çok vesveseye girer.

[65a] O hal mürid için imtihandır. Şeyh müriden aklî delillerle o vesveseyi def eder. Çünkü ilim bunu keser. Ona kuvvetle tarikinde sebât ile sabrı emredip zikre devam etmesini ister. Ta ki onun kalbinde kabul nurları, vuslat güneşinin ışıkları ve yakınlık alâmetleri olur. Böyle mürid azdır. Şeyhe gerekli olan sırrını gizlemesi, emrini başkasından koruması, gözünde bunları küçük görmesidir. Bunların hepsi bir imtihandır. Tarikat afetlerinin en zoru olayların konuşulması ve ihvânı için gizli hased etmektir. Allah benzeri olmayan makamlara ve hallere onu hâs kılmaz. Cüneyd r.a dedi ki: Sâdık mürid, ulemânın ilmine ihtiyaç duymaz. Ve denildi ki müridin afeti üçtür: Evlilik, olayları yazması, sefer. Denildi ki: Müride en şiddetli olan şey, zıtlıkları barındırmasıdır. Ve yine denildi ki müridin ne zaman ruhsatlarla veya bir şey kazanma ile meşgul olduğunu görürsen ve emrolunduğu şeyleri terkettiğinde ve onlardan gafil olduğunda ona bir hâl gelmez.

DIZIN

بسم الله الرحمن الرحيم

[49b] الحمد لله الذي زين قلوبنا بنور الإيمان وأخرجنا عن ظلمات التقليد بالإيقان وكشف عن بصائرنا حجب الأغيار بالإحسان والصلوة على من هداانا إلى القرآن وأرشدنا في ظلمة أستار الوجود بشهود العيان وعلى آله وأصحابه الذين هم واصلون إلى الجنان. وبعد، يقول الملتجئ إلى اللطيف محمد النصوحى الخلوئي الضعيف فإني لما جاوزت حد البلوغ طلعت بفضل الله من قلبي محبة معرفة الله وطاعته، فنظرت أهل العلوم الباطنية والظاهرية، ووجدت أكثر أهل العلوم المعقولة والمنقولة يقصدون بطلب العلم المناقشة والمباهات والتقدم إلى الأقران واشتمالة وجوه الناس إليهم وجمع خطام الدنيا، وهم ساعون في هدم دينهم وإهلاك أنفسهم، ووجدت أهل الطريق على طلب العلم النافع يقصدون أن يعرفوا علم العبودية والربوبية وكمال قدرة الله على كل شيء، مفتخرون بالفقر والافتقار، متلذذون بالذل والاحتقار وعلمت يقينا أن الحق في أيديهم، فأردت أن أسلك إلى طريقهم ودعوت الله بأن يصادفني إلى مرشد كامل، فاستجاب الله دعائي وصادفني إلى الشيخ الكامل العارف العامل العالم الراشد الحاجي علي الخلوئي جعل الله درجة في الدارين عالية، فأخذت زيلة بالتسليم التام بعد التعليم والتربية بتسليمي إليه التام أرسلني إلى المدرني بإشارة الحق فقبلت أمره وقعدت فيه متضرعا

[50a] ومتوكلا إلى الله فأخذ زيلي شاب كأخذي إليه فعلمته الظاهر وربيته الباطن كما رأيت من شيعي وأذنته بالمشيخة بأذن الشيخ إلى وبإشارة. فحينئذ طلع في قلبي أن أكتب أوراقا فيها النصائح المختصرة ليتصح بها ويصفي قلبه وسميتها رسالة الرشدية في طريقة المحمدية اللهم يا هادي اهدنا الصراط المستقيم، يا ولي التوفيق، نعم المولى ونعم الرقيق. أيها المسترشد، بكسر الشين فاعلم أن الإرشاد من الحق إلى الحق في الحق بالحق للحق، لا بملاحظة السوى ولكن لا بدله من الاستقامة. والاستقامة في الشريعة توفية الأعمال الصالحة فرضا وواجبا وسنا

ومستحبا ونفلا ومندوبا بالسمع والطاعة والحلاوة والحبة لا بالكثرة لسانا وقلبا. يا ولدي، انظر بالفكر الخالص عن الأوهام ما قالت عائشة رضي الله عنها للعطاء رضي الله عنه حين سأها عن حال رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو في نوبتها ليلة قام النبي عليه السلام فتوضأ ثم قام يصلي فبكى حتى سالت دموعه على صدره ثم ركع فبكى ثم رفع رأسه فبكى فلم يزل كذلك جاء بلال فإذا بالصلاة فقلت: يا رسول الله، ما يبكيك؟ فقد غفر لك ما تقدم وما تأخر. قال عليه السلام: أفلا أكون عبدا شكورا. صدق وإن فاتك شيء منها كسلا وإهمالا فاستعذ بالله لقوله عليه السلام: أعوذ بالله من الكسل، ولا تسمع قول من يقول: إن وجود العمل وعدمه سواء، وهذا يبطل

[50b] قوله تعالى: وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وإبطال قوله تعالى كفر. والحاصل إن أردت الكمال فارغ الشريعة حق رعيتها، لأنها أساس الكل، والطريقة والمعرفة كالبناء عليه، فمعلوم أن أضعف الأساس هدم البناء عن قريب فبقدر ما تتعنى تنال ما تمى والاستقامة في الطريقة هي إتمام شرائطها بالاعتدال، وهي خمسة أولها قلة الكلام لقوله عليه السلام من أكثر كلامه أكثر سقطه ومن أكثر سقطه أكثر ذنوبه ومن أكثر ذنوبه كانت النار أولى به وقوله عليه السلام ليس شيء من الجسد إلا وهويشكو من حدة اللسان. قال أهل الحقيقة: الصمت سلامة فهو الأصل والنطق عارض وقال بشر الخافي إذا أعجبك الكلام فاسكت وإذا أعجبك السكوت فتكلم. وقيل إن أبا بكر الصديق رضي الله عنه أمسك في فمه حجرا كذا كذا سنة ليقل كلامه يا ولدي إن أردت أن كنت ذا البصيرة كن صمًا وبكما وعميا وإلا لا وثانيها قلة النوم وهو مذموم لأنه أخو الموت لما روي أن الله تعالى أوحى إلى داود عليه السلام كذب مَنْ ادَّعى محبتي ونام عني إذا جنَّ الليل وقال الشبلي رحمه الله اطلع الحق عليّ فقال من نام غفل ومن غفل حجب فكان الشبلي بعد ذلك يكتحل بالملح حتى لا ينام يا ولدي كن حاضرا ولا تكن غائبا فالنوم في الحضرة سوء الأدب وتقصير في المشاهدة لأن المشاهدة إذا حصلت بكاملها تمنع النوم الذي هو عين الغفلة وأما إذا تطاير الروح في الحضائر فلا يضّر النوم كما قيل كل من نام

[51a] على طهارة يؤذن لروحه أن تطوف بالعرش وتسجد لله فإذا أردت أن تنوم فتوضأ فلا تنم بغير وضوء وثالثها قلة الأكل واعلم أن الجوع رأس أركان المجاهدة وبسببه تنفجر ينابيع الحكمة وهو من صفات أهل الحقيقة

الجوع سحاب يمطر العلم والزكى والفصاحة والشيع سحاب يمطر الجهل والحمق والفصاحة فإذا عرفت هذا فاعلم أن الأفضل بالإضافة إلى الطبع المعتدل أن يأكل بحيث لا يحس بثقل المعدة ولا يحس بألم الجوع بل نسي بطنه ولكن هذا بعد اعتدال الطبع بأنواع الرياضة وأما إذا كانت النفوس جموحا متشوقة إلى الشهوات مائلة إلى الإفراط فيها فالاعتدال لا ينفعها بل لا بد من المبالغة في إيلائها بالجوع إذا لا حمق المغرور قد يظن من نفسه خيرا فيشبهه بالصديق المستغني عن تأديب نفسه فيهلك كما قال حجة الإسلام إمام الغزالي رحمه الله فينبغي للشيخ أن يدعو مريده إلى غاية الجوع حتى تيسر له الاعتدال ولا يذكر له أن العارف الكامل يستغني عن الرياضة فإن الشيطان يلقي إلى قلبه كل ساعة أنك عارف وكامل وما الذي فاتك من المعرفة والكمال. يا ولدي، كن بالواردات الإلهية والدوقيات الرحمانية مستغنيا عن كثرة الأكل فإنها مبدأ الشهوات الحيوانية والدركات الطبيعية ومنشأ الغفلة والنسيان والعصيان ومنبع ظلمات الأغيار والأشكال والإشكال ويثبت الشبه والريب والشك والضلال إياك وإياك من أن تكون شعبا

[51b] ورابعها العزلة وهي من أمارات الوصلة وهي مفارقة الناس يحسده طلبا لسلامتهم من شره لا لسلامته من شرهم فلا بد للمرشد من العزلة لتحقيقه بأنسه لأنها صفة الأتقياء وفي العزلة فوائد منها السلامة من الغيبة والرياء والنفاق والاشتغال بزينة الدنيا وهوها وستر الفاقة عن العدو والشامت والصديق واستنباط الحكمة يا ولدي، إذا أردت العزلة فينبغي لك أن تكون في المشاهدة على الاستغراق لكيلا يستهويك الشيطان بوساوسه وينبغي لك أن تكون خاليا في عزلتك عن ذكر كل شيء سوى ذكر ربك وعن إرادة كل شيء بعزلتك سوى إرادة ربك ثم تأخذ نفسك في عزلتك بتأديبها وتحذيرها بمكارم الأخلاق ومحاسن العادات والعبادات والحاصل اجعل مرادك من العزلة اعتزال الصفات المذمومة ومفارقتها إياك وإياك من أن تكون متكلمًا في مجمع الناس ومحب معاملتهم فإن في معاملة الناس عقوبة الدنيا والآخرة كما قال: حجة الإسلام رحمه الله الزمان زمان السكوت ولزوم البيوت هذا في زمانه فكيف في زماننا وخامسها مداومة ذكر الله تعالى وهي فرض على أهل السلوك فرض عين وهي العمدة في الطريقة

الشريفة فلا يصل أحد إلى الله إلا بدوام ذكره قال أبو علي الدقاق الذكر منشور الولاية فمن وفق للذكر فقد أعطي المنشور ومن سلب الذكر فقد عزل. وقال ذو النون: عقوبة العارف انقطاعه عن الذكر يا ولدي،

[52a] اذكر اسمك الذي أنت مأمور به دائما على كل حال ولا تغفل خفيا كان أو جليا وأنت ناس لكل شيء سواه وإذا وجدت في قلبك الهموم والغموم والضيق والغبار والكدر بلا فائدة فاعلم أنك غفلت عن ذكر الله لقوله تعالى ومن يعيش أي يعرض عن ذكر الله نقيض أي نسلط له شيطانا فهو له قريز ولقوله عليه السلام إن الشيطان يضع خرطومه على قلب ابن آدم فإذا ذكر الله خنس أي تأخر صدق إن كنت تذكر باللسان بحيث لا ثمرة لها في القلب فأنت منافق وإن كان ذكرك بالقلب فأنت مؤمن وإن كان بالروح فأنت عاشق وإن كان بالسر فأنت مكاشف فنفهم ما تذكر وتعلم ما تقول فما لم تعلم لا تقل وما لم تفهم لا تذكر وإذا ذكرت وأنت غافل القلب غائب الفهم ساهي السر فلست بذاهر وافهم قوله تعالى لم تقولون على الله ما لا تفعلون كبر أي عظم مقتنا أي بغضا وغضبا عند الله أن تقولوا ما لا تفعلون وقوله عليه السلام من قال الله وفي قلبه غير الله يكون خصمه الله صدق كل نعمة تشغلك عن ذكر الله وهو نقمة لك وانظر قوله تعالى ولا تكونوا كالذين نسوا الله فأنسيهم أولئك هم الفاسقون فإن نسيان الذكر يقس القلوب فشدة الدنيا والآخرة لذوي القلوب القاسية كقوله: فويل للقاسية قلوبهم عن ذكر الله إياك وإياك من أن تكون من الغافلين واجتهد اجتهادا كثيرا كي تكون من الذاكرين

[52b] فبقدر المداومة تكون المكاشفة والاستقامة في المعرفة هي تهذيب القلوب بأنوار اليقين واليقين عند أهل الحقيقة رؤية العيان بقوة الإيمان لا بالحجة والبرهان قال الجنيد اليقين علم لا يتغير ولا يحول لأنه زوال الشبه والمعارض يا ولدي، إن أردت كمال الاستقامة في المعرفة كن فانيا عن نفسك فضلا عن غيرك حتى لا تحس بشيء من ظاهرك وباطنك بل يغيب عن جميع ذلك ذاهبا إلى الله ثم ذاهبا في الله بالله وإن خطر لك في أثناء ذلك أنك فنيت عن نفسك بالكيفية فذلك شوب وكذرة بل الكمال أن تنفي عن نفسك وتنفي عن الفناء فإن الفناء عن الفناء غاية الغناء المعبر عنها بالاستغراق ولكن هذا الاستغراق أولا يكون كبرق خاطف فإن دام ذلك صارت عادة راسخة وكن طالب الاستقامة لا طالب الكرامة فإن نفسك متحركة في طلب الكرامة وربك يطلب منك الاستقامة

حيث قال لنبية عليه السلام فاستقم كما أمرت ولذا قال عليه السلام شيبني سورة هود وإن أردت العروج إلى المعارج العرفان والوصول والمشاهدة لا تشتغل سرك بالحوادث والعوارض ومتى كان السالك ملتفت الخاطر إلى الحوادث أي يستعد لظهور نور القدم هكذا ذكر الشيخ محي الدين العربي في فتحاته المكبية فبقدر المشاهدة تكون المعايينة أيها المسترشد، وعليك الصدق حقيقة أو مزاحا وهو قول الحق في حواض الهلاك واستواء السر والعلانية وإسقاط ما سوى الحق وقال

[53a] جنيد رحمه الله حقيقة الصدق أن تصدق في موضع لا ينجيك منه إلا الكذب وانظر قوله عليه السلام إنَّ الصّدق يهدي إلى البرِّ وإنَّ البرَّ يهدي إلى الجنّة وإن الكذب يهدي إلى الفجور وإنَّ الفجور يهدي إلى النَّار وروى أن لقمان كان عبدا حبشا فقال له رجل ما الذي بلغ بك هذه المنزلة؟ فقال صدق الحديث وترك ما لا يعني يا ولدي، إن كانت بصيرتك قوية يكفي لك ما روى عن لقمان عليه السلام لأن الصّدق عمادا من السّالك ونظامه وتمامه وهو ثاني درجة النبوة وهو زلال منبعه استقامة القلب وبراته من الأغراض الدنيويّة إياك وإياك فمن تتكلم متشابها بالكذب مزاحا ولطيفة ولا تسمع قول من يقول الكذب جائز في بعض الأحيان ولئن سلّم جاز الكذب في ثلاث الرجل يقول القول ويريد الإصلاح والرجل يقول في الحرب والرجل يحدث امرأته والمرأة تحدث زوجها في تزويج البكر وغيره ولكن لا ينبغي لأهل السلوك فبقدر المصادقة تكون الخاسنة أيها المسترشد، كن فقيرا ومؤنسا للفقير ومحبا له إذا جلست فاجلس مع الفقير لأن جلوس الفقير يصفى القلب وينوره وإذا أكلت فاكل بالفقير وإن لم تجده واحضره في قلبك وكن فاحرا بالفقر وحازنا بالغني مادام أنت تخاف من الفقر فأنت منافق وانظر قلبك إن كان قلبك مملوا بحبّ الفقير فأنت مرشد وطالب للرشد وإلا فأنت سارق الصّورة فاعتر يا طالب العرفان وإن كان في قلبك ميل إلى الدنيا

[53b] مثقال ذرة فأنت كلب والمعركة عرضت للإنسان لا للحيوان وهو أرذل الأنعام قيل إن عيسى عليه السلام مرّ بشابّ وهو يبكي فقال يا رب، ما أحسنّ هذا الشاب، كيف يبكي من خوفك فقال عزّ وجلّ يا عيسى لو أجرى الشاب محّة رأسه مكان دمه لم اغفرله لأن ميله إلى الدنيا غالب فظهر منه أن حبّ الدّنيا رأس كلّ خطيئة وتركه

رأس كل فضيلة فما رأيت شيئا أسرع ذهابا وأعجل زوالا من العمر والدنيا؟ وما رأيت حزا إلا من أعتقه الله عن رقّ الدنيا؟ وما رأيت شيئا أقرب من الموت والآخرة؟ وما رأيت حريصا إلا محر وما رأيت طالب الدنيا إلا مهموما ورأيت شر الدنيا والآخرة في الطمع وما رأيت صاحب العيال إلا غريقا وما رأيت صاحب المال إلا مسكينا ورأيت الذلّ والهوان في خدمة المخلوقين ورأيت العزّ والشرف في خدمة الخالق ورأيت حيوة القلب للأولياء وطلبت الأمن والراحة فما وجدت إلا في ترك الدنيا ورفضها وطلبت الأنس بالله عزّ وجلّ فما وجدت إلا في اعتزال الناس وطلبت مخالفة الشيطان فما وجدت إلا في مخالفة تقسي وعداوتها وسمعت من لا يزرع لا يحصد ومن لا يرحم لا يرحم إياك وإياك والاعتزاز والمجالسة مع الأغنياء فإنها تقسى القلوب وتميتها وتنسى الآخرة وتمنع طلوع الأنوار والتجليات وإذا وقعت نفسك فيها دم بالقلب على الذكر خفيا وكن على الدوام بالمشاهدة اتق قلبك عن الحضور بها ولا تقل قول الملاحدة ولا تسمع لأن النبي عليه السلام نهي عنها بقوله لا تجالسوا مع الموتى وقال حين

[54a] سئل هي الأغنياء والمجالسة مع الفقراء فرض لأهل السلوك بذكر الرسول وإرادة الأمة ضمنا في قوله تعالى واصبر أي احبس نفسك مع الذين أي مع الفقراء الذين يدعون ربهم أي يعبدون بالعبادة والعشي أي في كل وقت يريدون بعبادتهم وجهه أي رضاء الله عزّ وجلّ ولا يريدون شيئا من أغراض الدنيا ولا تعد أي لا تصرف عينك عنهم لثلاثة هيبتهم وخلو ثيابهم ميلا إلى زينة الأغنياء تريد زينة الحيوة الدنيا مريدا التزيّن والتجمل أولئك الأغنياء ولا تطع في طردهم من أغفلنا قلبه عن ذكرنا أي القرآن والتوحيد واتبع هواه في الكفر ونيل مشتهاه وكان أمره فرطا أي إسرافا ومجازة للحد ملوه يا ولدي، فاعلم علما لا شك فيه أن حقيقة الفقر لا تنكشف إلا للفقير ظاهرا أو باطنا وعلامة الفقر توجد في القلب كم من فقير أسوء من الأغنياء وكم من غنيّ أحسن من الفقراء مادام أنت تجد فرح النفع وحزن الضرّ فأنت من الأغنياء التي سّمّاهم رسول الله عليه اسلام الموتى فبقدر المحافظة تكون المعاملة أيها المسترشد عليك الأدب والحياء والأدب لأهل الدنيا الفصاحة والبلاغة وحفظ العلوم، ولأهل الدين رياضة التقوى وآداب الجوارح وحفظ الحدود وترك الشهوات ولأهل المعرفة طهارة القلوب ومراعات الأسرار والوفاء بالعهود

وحفظ الوقت وقلة الالتفات إلى الخواطر وحسن الأدب في مواضع الطلب وأوقات الحضور في مقامات القرب فإن

العبد يصل بطاعته إلى الجنة وبأدبه في طاعته

[54b] إلى الله يا ولدي فاعلم إن لم تكن في كمال أدب الشريعة لم تجد حلاوة الطريقة، فإن لم تجد حلاوة الطريقة

لم تكن أهلا للمعرفة، وإن لم تكن أهلا للمعرفة أين الحقيقة أين أنت؟ فإن الشريعة أمر بالتزام العبودية والحقيقة

مشاهدة الربوبية، فكل شريعة غير مؤيدة بالحقيقة فغير مقبولة فكل حقيقة غير مقيدة بالشريعة فغير مقبولة وإن كنت

في الجمع فأنت في الخو وهو مسكوت عنه فالأدب في هذا فقدانك وفقدان الكونين بلا ملاحظة فقدان وإثبات

حقيقتك في حقيقتك بلا ملاحظة الإثبات وذلك الأدب عين الأدب ولا تزعم أن الفرق محو مادام أنت في الصحو

والفرق فعليك آداب الشريعة والطريقة، إياك وإياك من أن تكون غير مؤدب ولا تكن محق لا يعرف التوفيق تمنع بين

الأحدية والواحدية فبقدمه ما تتأدب تنال ما تتقرب والحياة حالة تتولد من رؤية النعم والتقصير في شكرها والحياة

رأس أوصاف الإنسان وأخلاقه لقوله عليه السلام الحياء من الإيمان يا ولدي كن على السكينة والوقار في الأقوال

والأفعال والأعمال وقال الفضيل من علامات الشقاء القسوة في القلب وجمود العين والرغبة في الدنيا وطول الأمل

وقلة الحياء لا سيما في الوعظ قل ما فعلت وعملت لأن الله أوحى إلى عيسى عليه السلام عظ نفسك فإن اتعظت

فعض الناس وإلا فاستحي من سيدك ومولائك فإنه يراك وإذا أردت أن تعظ الناس فافهم ما تنقل لفظا ومعنى وإعرابا

وما أشكل عليك لفظا وغيره طالع فيه حتى ينكشف لك ولا تزعم بأن المعنى يكفي لك بلا استخراج اللفظ من

جهة القواعد فإذا طالعت في شيء

[55a] اذكر أولا أئمة الأسماء واستعد بالله من شرور النفس ومكر الشيطان ومن العجب وظلمات الأنانية

والوجود والرياء والسّمعة وقل للناس قولاً لنا لا بالعنف واجمع في الوعظ الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر والخوف

والرجاء والرحمة والغضب كن على العدل اللطيف وعظ قصيرا كي يكون لذيذا وعظ حسنا كي يكون مقبولا عند

الله والناس وعظ بنظر الحق كي يكون حقاً فإن الوعظ من الهادي للمضل في الحق بالحق لا في الخلق بالخلق وإذا

وجدت في قلبك ملاحظة الخلق فوعظك أشدّ شراً من وسواس الشيطان وإن شاهدت أن الوعظ والسّمع وصفات

له في صفاته بصفاته فاعلم أن الملائكة تبسط أجنحتها تحت أقدامك والحيتان تستغفر لك وإذا وجدت في قلبك بعد ما وعظت شيئا يوسوس لك بأنك وعظت وعظا سمعة الخلق وقبله وقال الخلق هذا واعظ حقًا والشيخ هذا نعم الواعظ أنت ونعم الشيخ أنت فاعلم أنك أهلكت نفسك ودينك إياك وإياك من هذه الوسوسة إن كنت ذا عقل أيها المسترشد، وعليك التقوى والورع والتقى اجتناب كل ما يبعد عن الله والاحتراز بطاعة الله عن عقوبته وأن يجتنب العبد عزما سوى الله وأن يتقي رؤية تقواه والورع هو اجتناب الشبهات خوفا من الوقوع في المحومات والوقوف مع ظاهر الشرع من غير تأويل وترك كل شبهة ومحاسبة النفس في طرفة وترك ما سوى الله يا ولدي، كن على التقوى واجعل زادك التقوى وراحتك في التقوى وادع ربك كثيرا كي يجعلك تقيا نقيًا والتقى يستلزم الورع

[55b] والورع يستلزم سعادة الدنيا والآخرة ورتبة العبد في العليا بمقدار تقواه كقوله عليه السلام من كان يحب أن يعلم منزلته عند الله فلينظر كيف منزلة الله عنده فإن الله تعالى ينزل العبد منه حيث نزل العبد من نفسه والتنزل بالتقوى والورع ولا تزعم بأن عرفان الجمع ينافي تقوى الشرع حاشا فكل جمع بلا انتظام أحكام الشرع فهو الحاد باطل لا سيما التقوى فرض من هذا الزعم لأنه ضد ما اعتقد رسول الله صلى الله عليه وسلم واعلم أن المقصود التام والكمال أن يعتقد العبد كما اعتقد رسول الله عليه السلام وأن يعمل كما عمل رسول الله عليه السلام لا كما زعمت الزنادق والملاحدة إياك وإياك من أن تخالف برسول الله صلى الله عليه وسلم اعتقادا وعملا وقولا وفعلا فبقدر ما تخلص تنال ما تخلص أيها المسترشد، عليك بقيام الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر والمعروف هو الاقتداء بالنبي عليه السلام وكل ما يحسن في الشرع وما كان موافقا للكتاب والسنة والعقل، والمنكر هو العمل المخالف للشرع وما كان مخالفا للكتاب والسنة والعقل والأمر بالمعروف تابع للمأمور به إن كان واجبا فواجب وإن كان مندوبا فمندوب وأما النهي عن المنكر فواجب كله لأن جميع المنكر تركه واجب وإنما يصلح لذلك من علم المعروف والمنكر وعلم كيفية ترتيب الأمر والمباشرة فإن الجاهل ربما يعكس الأمر أو يغلط في مقام الدين أو يلين في مقام التغليط وربما ينكر على من يزيد إنكاره المنكر فيزداد الشرّ وربما عرف مذهبه وجهل مذهبه غيره فأنكره فيكون عبثا وهذا محمول على أنه يجب على الأمراء باليد وعلى العلماء

[56a] باللسان وعلى العوام بالقلب وبالجملة من خالط الناس كثرت معاصيه وإن كان تقيا في نفسه إلا أن يترك المداهنة ولا يأخذه في الله لومة لائم ويشتغل بالحسنة والمنع وإنما يسقط الوجوب عنه بأمرين أحدهما أن يعلم أنه أنكر لم يلتفت إليه ولم يترك المنكر ولكن يجب أن يفارق ذلك الموضع والثاني أنه يعلم أن نهي عن المنكر يضرب أو يصاب بمكروه فهنا يسقط الوجوب والواعظ لا بد أن يعظ برفق ولين لا بعنف وترقع فإن ذلك يؤيد داعية يؤيد الإصرار على المصيبة ويحمل العاصي على المقابلة والإيذاء ففي الوعظ والتذكير أفة عظيمة فإن قلت كيف أجمع بين الرضاء بقضاء الله وبين بغض أهل الكفر والعصيان؟ وقد تعبدت به شرعا وذلك مراد الله فيهم، قلنا إن الطائفة من الضعفاء ظنوا أن ترك الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر من جملة الرضاء بالقضاء وسموه حسن الخلق وعدوه من كمال العرفان فإن وهو جهل محض مخالف لقول الرسول وفعله بل عليك أن ترضى وإن تكره جميع الرضاء والكراهية يتضادان إذا تواردا على شيء واحد من وجه واحد وأما إذا كانا من وجهين فلا يتناقضان فليس من الرضاء للعطشان أن لا يمدّ اليد إلى الماء البارد زاعما أنه رضا بالعطش الذي هو من قضاء الله تعالى بل من قضائه ومحبتة أن يزل العطش بالماء فليس في الرضاء بالقضاء ما يوجب الخروج عن حدود الشرع ورعاية سنة الله تعالى أصلا بل معناه ترك الاعتراض على الله ظاهرا وباطنا مع بذل الجهود في التواصل إلى محاب الله من عباده وذلك بحفظ الأوامر والنواهي

[56b] إياك وإياك من أن تكون من المداهنين فبقدر ما رعيت تنال ما طلبت أيها المسترشد واعلم أن العلم علمان علم على اللسان وهو علم العبودية وعلم على القلب وهو علم اللدني والباقي هو من النفس يا ولدي علمتكم ما يكفي لك بعضا من علم العبودية فاعمل بما علمت حتى تجد ما لم تعلم أما سمعت قول الله تعالى وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ الآية أي يجعل له مخرجا من الإشكالات والشبهات ويرزقه علما بغير تعلم ويفطنه من غير تجربة. وقوله رسول الله عليه السلام من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم ووقفه فيما يعلم حتى يستوجب الجنة ومن لم يعمل بما يعلم تاه فيما يعلم حتى يستوجب النار صدق فالعلم اللدني هو الذي يفتح في سر القلب من غير سبب مألوف من الخارج وللقلب بابان باب إلى الخارج يأخذ العلم من الحق سرّ وباب إلى الداخل

يأخذ العلم بالإلهام فمثل القلب كممثل الحوض يجري فيه أنهار خمسة فلا يخلو ماؤه عن كدورة ما دام يحصل ماؤه من الأنهار الخمسة بخلاف ما إذا خرج ماؤه من قعره حيث يكون ماؤه أصفى وأجلى فكذا القلب إذا حصل العلم من طريق الحواس الخمسة الظاهرة لا يخلو عن كدورة شكّ وشبهة بخلاف ما إذا ظهر من صميم القلب بطريق الفيض فإنه أصفى وأعلى قال أبو يزيد البسطامي العالم الربّاني هو الذي يأخذ العلم من الله تعالى أي وقت شاء بلا تحفظ ودرس وليس من نسمّى العلم بما يحفظ عالماً ربّانيّاً قال الشيخ زين الدين الحافي رحمه الله والعجب

[57a] ممن في هذه الطّريقة وأراد أن يصل إلى الحقيقة وقد حصّل من الاصطلاحات ما يستخرج بها المعاني من كلام الله وأحاديث رسوله ثم لا يشتغل بذكر الله ومراقبته والأعراض عمّا سواه تنصّب إلى قلبه العلوم اللدّيّ لو عاش ألف سنة في نذر يس الاصطلاحات وتصنيفها لا يتمّ منها رائحة ولا يشاهد من أثارها وأنوارها لمعة وتحقّق أن الطريق إلى حقائق المعرفة مسدود من وجه الذي يحصل بطريق الحواس الخمسة الظاهرة فإنها مختلفة وما يحصل بها فمختلفة والاختلاف لا يجوز وجهها من الوجوه لأرباب المشاهدة والاختلاف يقسي القلب والمشاهدة لا تكون في القلوب القاسية يا ولدي إن أردت أسرار الواحدة والربوبيّة قم في بابه ولازمه بالحبّة والإخلاص والصدق والإعراض عن أعدائه والامتنال بأوامره والاجتناب عن نواهيه والسعي فيما يرضيه والمجاهدة بشرائط الطريق والإقبال بكنه الهمة وأساس جميعها الهمة الصادقة بلا تشكّك والتسليم التام بلا تردد قال أنس بن مالك رضي الله عنه إياك والبدع وقال أهل البدع الذين يتكلمون في أسماء الله وصفاته وكلامه أي بلا مشاهدة ولا يسكتون كما سكت الصحابة والتابعون واعلم أنّ العلم الذي لا يبعثك عن المعاصي اليوم لن يبعثك غدا عن نار جهنم فأبى يحصل من تحصيل علم الكلام والخلاف والطبّ والأشعار والنجوم والعروض والمنطق غير تضييع العمر كن عالماً بالجهل وجاهلاً بالعلم فإن العلم يقتضي الوجود والجهل يقتضي النقصان هما لا ينبغيان لأصحاب المعرفة إياك وإياك من أن تكون من الزاعمين والمترددين

[57b] فبقدر ما تعمل تنال ما لم تعلم أيها المسترشد كن على الإرشاد ولا تكن على الاسترشاد فإن الكمال يحصل ويتمّ بالإرشاد لا بالاسترشاد وسارع بالجدّ التام أن ترشد الناس إلى الحقّ بالحقّ في الحقّ لإظهار كمالات

الأسماء لا لإظهار كمالك ولا تزعم بأنك لا تقدر على الإرشاد فإنه وسوسة تضللت عن الحق نعم إن كانت نفسك فيك مستقلة بك العياذ بالله فلا تقدر اللهم أرنا الحق حقا إن كنت في الحق بالحق فالمرشد هو سبحانه وتعالى فأين أنت حتى تقدر على الإرشاد لكن لا بد لك من السنن الثلاثة أحدها سنة الله تعالى وهي أن تستر عيوب الناس جميعا التي رأيتها أو سمعتها فإن الله ستار العيوب فمعاوم أن من لم يتصف بجميع صفات الله تعالى لا يكون مظهرا للكاملات لا سيما قال عليه السلام من عيب أخاه بذنب قد تاب منه لم يمت حتى يعمله وإفشاء عيوب الناس منهي لما فيه من الإيذاء والتهاون بحق المعارف والأصدقاء إفشاء السر خيانة وهو حرام إذا كان فيه إضرار، ولوم إذا لم يكن فيه إضرار الحاصل من عاب عيب ومن ستر ستر وحفظ حفظ وثانيها سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وهي المداراة فالدراة ممدوحة والمداهنة مذمومة والفرق بالعرض الباعث على الأغضاء فإن أغضيت لسلامة دينك ولما ترى فيه من إصلاح أخيك بالأغضاء فإنك مدار فإن أغضيت حفظ نفسك واجتلاب شهواتك وسلامة مكانك فإنك مداهن فلا موضع قال لك الشّرع إن شئت جازيت وإن شئت عفوت

[58a] فاجنح إلى العفو والصفح تكن ممن عفى واصلح واجرك على الله وإياك أن تقتص ممن أساك فإن الله قد سماها سيئة وجزاء سيئة سيئة مثلها وكلّ موضع قال لك الشّرع فيه اغضب فاغضب وإن لم تغضب فليس بخلق محمودة فإن الغضب لله من مكارم الأخلاق مع الله يا ولدي احسن إلى من أساك فإن الإحسان إلى المحسن صفة الكلب فاللازم عليك أن تتصف بالأخلاق المحمودة منها أن تحسن إلى كل أحد كان أهلا لذلك أو لم يكن قال عليه السلام اصنع المعروف إلى من هو أهله فإن لم يصب أهله فأنت أهله وقال عليه السلام رأس العقل بعد الدين التودر إلى الناس واصطناع المعروف إلى كل برّ وفاجر قال بعض الحكماء من جعل نفسه عند الأخوان فوق قدره أمّهم ووأثموا ومن جعل نفسه دون قدره فقد سلم وسلموا ومن شكا من سوء خلق غيره فيبدل ذلك على سوء خلقه لعدم احتماله ومنها أن تنتزل الناس منازلهم فتزيد في إكرام ذي المنزلة وإن كانت منزلته في الدنيا فإن رسول الله عليه السلام بسط رداءهم لبعضهم وقال إذا جاءكم كريم قوم فأكرموه ومنها أن تتقي مواضع النهم صيانة لقلوب الناس عن سوء الظن وألسنتهم عن الغيبة قال عليه السلام تتقوا مواضع النهم وكلم رسول الله إحدى نساءه فمرتبة رجل

فقال يا فلان هذه زوجتي صفية فقال يا رسول الله من يظن فيك شيئا فقال عليه السلام إن الشيطان يجري من ابن

آدم مجرى الدمّ ومنها أن تسعى في قضاء حوائج

[58b] المسلمين ولو بشفاعة وقال عليه السلام من مشى في حاجة أخيه ساعة من ليل أو نهار قضاه أو لم

يقضها كان خيرا له من اعتكاف شهرين يا ولدي هذا في الظاهر فاعلم من هذا الحديث رتبة الإرشاد وابدل ظاهرك

وباطنك في الإرشاد ومنها أن تبادر بالسلام على كلّ مسلم وتصافحه ليكون ذلك فضلا البداية وقال عليه السلام

التقي المسلمان لتصافحا قسمت بينهما سبعون رحمة تسع وستون لأختها بشرا وقال أنس رضي الله عنه قلنا يا

رسول الله أيجني بعضا بعضا عند السلام؟ فقال عليه السلام لا، قال أنس رضي الله عنه فيقبل بعضنا بعضا قال

عليه السلام لا، قال فيصافح، قال عليه سلام نعم ومنها أن تداري أهل الشرّ لنسلم منهم قال عائشة رضي الله

عنها استأذن رجل على رسول الله عليه السلام فقال أئذنوا له فبئس رجل العشيرة فلما دخل الآن له القول حتى

ظننت أن له عنده منزلة فلما خرج قلت له في ذلك فقال عليه السلام إن شر الناس عند الله منزلة من يكرمه الناس

اتقاء فحشه وقال أبو الدرداء إنا لنكثر التبسم في وجوه أقوام وإن قلوبنا لتلعنهم ومنها أن لا تجالس الأمن تفيده في

الدين فائدة أو من تستفيده منه فأما أهل الغفلة فاحذر منهم قال عليه السلام الوحدة خير من المجلس السوء

والمجلس الصالح خير من الوحدة فإذا أكثرت من مجالسة أهل الغفلة فتنقص من حلاوتك بكل جلسة شيء بالنظر

إلى الاقتضاء فالخذر لأجل الدين أولى ومنها أن تعود مريض الناس وتشيع جنازتهم وتزور قبورهم وتدعو لهم في

الغيبة وتشتمّ العاطس وإن تنصف من نفسك

[59a] وتنصح إذا استنصحت إلى الغير من حقوق يا ولدي، كثرت الإخبار فيها أثرت فيها الاختصار كيلا يشغل

ظاهرك باطنك بالأفكار إياك وإياك أن تؤدي الناس قولا وفعلا وعملا لا سيما جارك وقال عليه السلام لم يزل

جبرائيل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه سيورثه، قال الجيران ثلاثة؛ جار له حق واحد وهو الجار المشترك، وجار له

حقان وهو الجار المسلم، وجار له ثلاثة حقوق وهو الجار المسلم ذو الرحم وإذا كان جار دراك مستحقا للإحسان

عليه فجار نفسك وهو قلبك أولى بأن لا ترضيعه وتحفظ حقه ولا تغفل عن حلول الخواطر المردية فيه ثم جار

روحك وهو سرّك أولى بأن تراعي حقه ثم أولى من ذلك كلّه أن لا تغفل عن قوله تعالى وهو معكم أينما كنتم وثالثها أي من السنن الثلاثة سنة الأولياء وهي الصبر على البليات قال في التفسير الكبير الصبر من خواص الإنسان ولا يتصور ذلك في البهائم والملائكة أما البهائم فقد سلّطت عليها الشهوات وليس لها عقل يعارضها حتى يسمى ثبات تلك القوة في مقابلة مقتضى الشهوة صبرا وأما الملائكة فإنهم جرّدوا للشوق إلى حضرة الربوبية ولم تسلط عليهم شهوة صارفة عنها وأما الإنسان فإنه مسلّط عليه الشهوة وأمر مقابلتها أما بالفعل كتعاطي الأعمال الشاقة وأما بالنزك وهو منع النفس عن مقتضيات الشهوة ومشتهيات الطبع وقال القفال ليس الصبر أن لا يجد الإنسان لم المكروه ولا أن لا يكره ذلك لأن ذلك غير ممكن إنما الصبر هو حمل النفس على ترك إظهار الجزع وإن ظهر دمع عين وتغير لون والصبور من جملة صفات الحق تعالى الصبر هو ترك الشكوى

[59b] من ألم البلوى واستقبال البلاء بالرضاء والثبات وعلامته أن تستوي عنده النعمة والنقمة وقال علي كرم الله وجهه الصبر من الإيمان بمنزلة الرأس من الجسد وقيل تجرّع الصبر فإن قتلك قتلك شهيدا وإن أحياك أحياك عزيزا يا ولدي دم على الصبر على البليات كلها واعلم أن البلاء على ثلاثة أقسام أحدهما البلاء على المخلطين وهو نقمة وعقوبة والثاني البلاء على الأتقياء وهو تكفير للذنوب والثالث البلاء على الصّديقين والأنبياء وهو اختبار وامتحان والبلاء محنة للغافلين ومحنة للعارفين وقال النبي عليه السلام إن الله يتعهّد عبده المؤمن بالبلاء كما يتعهّد الوالد ولده بالغداء لا سيما على الأذى الناس إياك وإياك أن تدعو عليهم بالشر فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يدع عليهم بالشر وصعد إلى المصعد الأعلى بالصبر وإن كنت على الصبر تنال سعادة الدارين وإلا لا فإن الصبر أساس الكل أيها المسترشد ولا بد لك من التوكل فإن التوكل رأس الأخلاق الحمودة وفرض علينا من قبيل بذكر الرسول وإرادة الأمة في قوله تعالى وتوكل على الحيّ الذي لا يموت في استكفاء شرور الناس والإغناء عن أجورهم فإنه حقيق بأن يتوكل عليه القاضي التوكل تفويض الرجل أمره إلى من يملك أمره ويقدر على نفعه وضره وقالوا المتوكل من أن وهمه أمر لم يجادل دفعة عن نفسه بما هو معصيته الله فعلى هذا إذا وقع الإنسان في محنة ثم سئل غيره خلاصة لم يخرج من التوكل لأنه لم يجادل دفع ما نزل عن نفسه بمعصية الله

[60a] كشاف وعن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال جاء رجل إلى النبي عليه السلام فقال له يا نبي الله أخلص ناقتي وأتوكل على الله قال عليه السلام بل اعلقها وتوكل على الله صدق ومعنى التوكل أن تفوض أمرك إلى الله ويتق به قلبك وتطمئن بالتفويض إليه نفسك ولا تلتفت إلى غير الله أصلا فمثال لك مثال من وكل في خصومته في مجلس القاضي من علم أنه أشفق الناس عليه وأقواهم فإنه يكون ساكنا في بيته مطمئن القلب غير متفكر في دقائق الخصومة وغير مستعين بأحد الناس لعلمه بأن وكيله حسبه وكافية في عرضه وإنه لا يقاومه غيره مشكوة وروي عن النبي عليه السلام أنه قال ثلاثة من أعلام اليقين؛ النظر إلى الله في كل شيء والرجوع إليه في كل أمر والاستعانة به في كل حال صدق والتوكل هو الثقة بما عند الله واليأس عما في أيدي الناس وإن يستوي عند الإنسان الإكثار والإقلال والتوكل تمام اليقين بالله لأن اليقين بالله لا يتم إلا بحسن الظن به والثقة بما وعد من الرزق والرضاء بما جرى به قضاؤه وقدره وإذا تم اليقين بالله سمي توكلًا وقال لقمان لابنه يا بني إن الدنيا بحر عميق قد غرق فيه ناس كثير فلتكن سفينتك تقوى الله وسراعها التوكل على الله لعلك تنجو يا ولدي أما سمعت ونظرت قوله تعالى ومن يتوكل على الله فهو حسبه هذا النظم الشريف يكفي لك ناصحا إن كنت ذا عقل ولكن أقول جعلك الله متوكلا كاملا بفضلته وكرمه، وهداك الله هداية تامة، وحفظك الله عن سوء الاعتقاد بجميع أمة محمد عليه السلام

[60b] فاعلم إذا جاء نصر الله بكشف حجب الأغيار والأشكال والإشكال فتنزهه عن الأوهام والأفهام والتخيلات والتصورات والتفكرات والتدركات بمحو الكل في الكل بلا ملاحظة الكلية والجزئية إن كنت ذا البقاء بعد الفناء وإذا جاء صحوك بظهور أنوار قلبك ووارداته فكن على كل حال مستندا إلى سين النسيان واطلب جميع حوائجك منه متوجّها بقلبك إليه توجّها تاما لا بالشك والريب ولكن لا تتكلم بالشك لأنه قلبي وأما إن طلع ظلم الريب قدم على الذكر الشديد لتقلع تلك الخواطر الباطلة فإنها وسوسة فاسدة وكن على المشاهدة بالاستمرار حتى تنقلب وسوستك إلى موهبة الله تعالى إن كنت ذا عين فبقدر ما توجهت تنال ما أردت أيها المسترشد، واعلم أن الله تعالى أظهر الموجودات وأبدعها للإنسان وسخرها جميعا في يد الإنسان وكلهم يخدمون إليه كما قال في الحديث الرباني يا بني آدم، خلقتك لأجلي وخلقت الأشياء لأجلك صدق وخلق الإنسان في أحسن تقويم وهو المخلوق بأئمة

الأسماء وهي العلم والحياة والقدرة والسمع والبصر والإرادة والكلام لكن هذه الأسماء على الحقيقة صفة قديمة أزلية للذات لا تتغير ولا تتبدل وعلى الاعتبار صفة لنا حادثة لظهورنا منها لأنها تتبدل وتتغير فينا وما خلق الإنسان على الصورة إلا لمعرفة أسرار التوحيد، والتوحيد في اللغة الحكم بأن الشيء واحد والعلم بأنه واحد وفي اصطلاح أهل الحقيقة هو تجريد الذات الإلهية عن كل ما يتصور في الأفهام

[61a] وتخيل في الأوهام والأذهان ومعنى كون الله تعالى واحدا نفى الانقسام في ذاته ونفى الشبه والشريك في ذاته وصفاته وقال الجنيد إذا تناهت عقول العقلاء انتهت إلى الحيرة وقال أيضا التوحيد معنى تضمحل فيه الرسوم وتدرس العلوم وبقي الله كما لم يزل وقال أيضا أشرف كلمة قيلت في التوحيد كلمة أبي بكر رضي الله عنه سبحانه من لم يجعل لخاهة سبيلا إلى معرفته إلا بالعجز عن معرفته قال الإمام القشيري ليس يراد الصديق أنه لا يعرف بل يعرفه العبد لا بمعرفة من العبد كالمقعد كرها القعود موجود فيه وليس بفعل له كذلك العارف عاجز عن معرفته والمعرفة موجودة فيه لأنها ضرورية له في الانتهاء وقيل التوحيد إسقاط اليبات ومعناه أن لا يقول لي وبي ومني وقال الشبلي رحمه الله ما شَمَّ روائح التوحيد من تصور عنده التوحيد وقيل لأبي بكر الطمساني ما التوحيد؟ فقال توحيد وموحد وموحد هذا تثليث أم توحيد وقال الشيخ زيد الدين الحافي رحمه الله لا بد المسالك المحبّ الذاكِر المشتاق أن لا يلتفت إلى شيء من الكشوفات الكونية والكرامات العيانية إلا إلى الخلاص من عوالم التقييد إلى عالم الإطلاق ليستعد بجنب الكريم الخلاق ثم ألوان الأنوار في الأطوار وتقلبات السيار من حال إلى حال والترقي من مقام إلى أعلى منه ومن مشاهدة سر لطيفة دون لطيفة فالأولى نفيها فإنها تظهر في بعض الأحيان وتختفي في الأذهان فاخترافها أولى كما قال الإمام الغزالي رحمه الله بل الأولى أن لا يظهر نور عمله إلا في الآخرة

[61b] لبقى أجره بالكلية ويأمن عن رذيلة العجب والأنانية فإن الواقعات أكثرها خيالات ترى بما أطفال الطريقة وليس من لم ير شيئا ولا يرى في الواقعة بأقل مرتبة ممن رأى أو يرى بل هو أفضل فإن السعادة ليست منوطة بالكشوفات الكونية والكرامات العيانية والله تعالى لا يضيع أجر العبد إن لم يظهر نور عمله هنا لا بد أن يظهر في الآخرة فبقدر الملازمة تظهر النتيجة فإن نور نور الأنوار منزّه عن جميع الألوان التي تظهر على الأنوار في الأستار

اللطائف التسعة ومنزه أيضا عن الأشكال القمرية والشمسية وسائر ما يصل إلى الأفهام البشرية ومقدّس عن الظهور في الصورة نورية أو خيالية أو مثالية فكل ما يشاهد الإنسان ببصيرته أو يتعلق بمعرفته فالحق سبحانه أعلى من ذلك كيفية المرء ليس المرء يدركه فكيف كيفية الجبار في القدم فهو منزّه عن كيف وكم وأين ومتى أزلية فرق ما يدركه العقول من معنى الأزل وأبدية أقصى ما يفهمه الأفهام من معنى الأيد من قال ليس له تعين في ذاته إلا في الكون فقد أفسد العقائد وأحجد هو كان في ذاته متعينا قيل كائنات عالما بذاته وبما يظهر من مخلوقاته على مقتضيات صفاته وله وحدة لا يقابل الكثرة هي أصل الوحدة المقابلة لها وهي عين ذاتها الأحدية والوحدة الأسمائية المقابلة للكثرة التي هي ظلّ تلك الوحدة الأصلية الذاتية أيضا عينها من وجه فمن لم يصحّ أول مراتب التوحيد الحقيقي وهو توحيد الأفعال لا يترقي

[62a] إلى توحيد الصفات وإذا لم يترق إليه لا ينكشف له توحيد الذات عينا ووجدانا فكل ما يتخيل هؤلاء الذين لم يسلكوا مقامات الطريقة ولم يبذلوا أرواحهم ولم يذبيوا أبدانهم بالجاهدة ولم يتخلصوا من الدليل والبرهان ولم ينكشف لهم الحق حتى يعاينوه بعين العيان بل تخيلوا خيالات سموها توحيدا وطالعوا مطالعات المطالعة فكر عند عدم المشاهدة ففهموا ما يليق بخيالهم تقليدا فتزندق طائفة والأخرى هتكت حرمة الشريعة وطائفة كفرت بما جاء به رسول الله عليه السلام فهي أباطيل وضالات وجهالات وتحقق أن من يتكلم عن التوحيد أو يفهم بخيالة أو يقرر بمقالة فهو بمعزل عن التوحيد فإن أهل الله إنما وجدوا هذه المعاني بالكشف واليقين لا بالظن والتخمين كما في قوله تعالى إن الظن لا يغني من الحق شيئا فإن جناب أسرار الجليل أرفع من أن تصل إليه البصائر بالدليل وأن يحوم حولها حفايش العقول بالتنشويل وما ذكر فيه مما يشبه الدليل والبرهان إنما جيء به تنبيها للمستعدين من الإخوان إذ الدليل لا يزيد فيه إلا الخفاء والبرهان عليه لا يوجب إلا الخفاء لأنه ظهور لا يصل إليه إلا من اهتدى واقتدى فطلب الدليل على صحة علم الأسرار كطلب الحيتان على حقيقة الماء فإن من كان نفسه عين الدليل استغنى بذاته عن دليل السبيل حجابة نور واختفاؤه من شدة ظهوره إذ هو أظهر من كل شيء تحققا وإنية فإن الأفكار واقفة وعرفان العارفين

[62b] مضمحلة فلا يعرف الله إلا الله فمراتب الوصول والمشاهدة لا تنتهي أبدا والسير في الله بالله من الله إلى الله لا ينقطع سرمدًا فلا عليك إلا أن تشتاق إلى لقائه وتعترف لربوبيته وتقوم في خدمته وتفنى عمرك في عبوديته وتقطع الطمع عن كنه معرفته وتنقاد لشريعة بنية وتمسك بسنة رسوله وهو الذي قال حبيب رب العزة في حقه ما عرفناك حق معرفتك فإذا كان حال نبينا عليه السلام فقس عليه حال غيرهم واعلم أن الكمال من أهل الحقيقة لم يتكلموا في المعرفة بأكثر من الاعتراف بالعجز عنها فأما من دونهم فقد تكلم فيها يا ولدي ما الفائدة في تكلمها إلى غير أهلها إياك وإياك من أن تتكلم بالطامات والترهات التي تتغير ظاهر أحكام الشرع والكمال أن يبني دارا كان أساسها الشريعة وحيطانها الطريقة وألوانها المعرفة وسقفها الحقيقة والعرفان المقبول ما كان طلوعه اسغرافيا في الخو وذوقيا في الصحو مطلعاه واسعا بسعة الحق وهو القلب والقلب طرفان طرف إلى جانب الروح وهو منور بأنوار القدسية ومستغرقا بالمشاهدة وطرف إلى الصدر وهو منور بالأخلاق المحمودة وموسع بحلاوتها ولكن يقسو بازدياد الشهوات ويجلي بازدياد الطاعات وسبب الازدياد حسن الاعتقاد بالتسليم التام والتسليم والإسلام والاستسلام الانقياد هو إظهار العبودية والتفويض أن لا يختار العبد شيئا من أمور دنياه ويكل اختيار ذلك إلى مولاه ثم لا يختار خلاف ما يختار له والتسليم

[63a] يكون بالامتثال إلى أمر الله والاجتناب عما نهى عنه في الشريعة ويكون بالثبات على أركان الطريق كما ذكرنا والاجتهاد فيها في الطريقة ويكون بالاستقلة في التوجه إلى سين الشين وهي عين سر محمد عليه السلام وهو عين سر الذات والتوجه ما كان بالمشاهدة في الوجودين بالأغيار الريب وإذا ظهر ذلك التسليم تظهر الحقيقة كما كانت في الأزل فبقدر ما اعتقدت ظهر ما اعتمدت أيها المسترشد واعلم أن الأولياء كلهم وصلوا إلى الكمال بالعملان أحدهما سهر العيون لوجه الله في السحر وهو مقبول عقلا ونقلًا وطبعًا وعند العلماء والحكماء لأن فيه خاصّة عظيمة منها يزيد به العقل والإذعان والتسليم وتجيئ راحة البدن ويمنية الأعضاء والأشياء كلها ويقضي فيه الحاجات كلها وفيه يهبّ ريح الهداية والعناية وفيه تطلع اللوامع والطوالع واللوائح والواردات والتجليات ويزيل به الكسل والإهمال ويقوي به الوجود ويضمحلّ فيه الرسوم ويصقّى به القلب ويسع به الصدر قال الشيخ محي الدين

العربي رحمه الله عليك بقيام الليل بما يزيل به عنك اسم الغفلة وأقل ذلك بعشر آيات من لم يجد حلاوة السحر لم يذق لذة العرفان وهو خبيث النفس كسلان وبال الشيطان في إذنية وأوصي لقمان لابنه فقال يا بني لا يكوننّ الديك أكيس منك ينادي في الاستحار وأنت نائم وقال عليه السلام ينزل ربنا تبارك وتعالى كل ليلة إلى السماء الدنيا حين يبقى ثلث الليل الأخير يقول من يدعوني

[63b] فاستجيب له من يسألني فأعطيه من يستغفر لي فاغفر له وقال عليه السلام أقرب ما يكون من العبد في جوف الليل الأخير فإن استطعت أن تكون ممن يذكر الله في تلك الساعة فكن صدق إياك وإياك من أن تكون خبيث النفس كسلان فبقدر ما اجتهدت تنال ما اجتهدت وتانيهما السخاء والجود السخي من أعطي بعض ما له وأمسك البعض والجواد من بذل الأكثر وأبقي لنفسه الأقل يا ولدي أما سمعت قوله تعالى ومن يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون وقوله عليه السلام السخي قريب من الله قريب من الناس بعيد من النار والبخيل بعيد من الله بعيد من الناس قريب من النار وإن كنت تطعم فيطعم فبقدر ما تأملت تنال ما تمنيت قال مرشدي وسبب حياتي ونجاتي الذي طلع ما كتبت في هذه الرسالة بإحسانه ونظره السخاء يورث المحبة والمحبة تورث القرية والقرية تورث الوصلة والوصلة تورث الجمع والبخل عكس ذلك تمت الكتاب بعون الوهاب فيا من هو كلامي من هواه

[64a] لأن مدعى التصوف طوائف بعضهم وجوديون قائلون إن الحق كالكلي الطبيعي لا تحقق له ولا تعين في ذاته إلا في المكونات فهم قد جحدوا قول الله فالله خالق كل شيء فاعبدوه وقول النبي عليه السلام كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق وبعضهم حلوليون يقولون أن الخلق حال في أشباحنا حلول ظرف وفي أرواحنا حلول سريان وبعضهم اتحاديون ملحدون يقولون نحن متحدون مع الحق وذاته لا ينفك وبعضهم محققون يقولون إن الحق موجود في ذاته بذاته متعين قبل كائناته عالم بذاته وبما يظهر مخلوقاته على مقتضيات صفاته فأظهر بقيض جوده النوري الموجودات الظلية وعلمه لا ينفك عنها فهم على الحق لأن الله قال قد أحاط الله بكل شيء علما وقال والله بكل شيء عليم يقول الفقير النصوحى إن الوجوديين لم يفهموا معنى التثليث لأن الوجود ثلاثة مطلق ومعقول وعيني فالمطلق مظهر المعقول والعيني ووجود المعقول عين وجود المطلق في الحقيقة وغيره في الاعتبار لأن فيه التعدد

والأضداد وحكم وجود المعقول لا يوجد إلا في العين فالله خالق الأشياء والأشياء هالكة بالاستمرار إلا وجهه وإن الحلوليين غلطوا وخلطوا وأثبتوا الاثنيّة والاثنيّة تنافي الأحدية وإن المتحدّين أنكروا الحدوث على الإطلاق والحدوث يثبت في الاعتبار لأن التعينات لإظهار ظهرت من الصفات والصفات قائمة بالذات في الحقيقة وغيرها في الأحكام وإن المحققين عرفوا بأن الحقّ الآن كما كان وغني عن العوالم في حالة الخو وعلموا أن الحق سبحانه أظهر التعينات لإظهار الكمالات كالظلّ للشمس لأن وجود الظلّ ظهر من الشمس

[64b] لو لم تكن الشمس لما ظهر الظل في حالة الصحوواعلم أن الكمال من أهل الحقيقة لم يتكلموا في المعرفة بأكثر من الاعتراف بالعجز عنها وأما من دوّهم فقد تكلم فيها أيها المسترشد وعليك الصوم يوم الاثنين والخميس لقوله عليه السلام تعرض الأعمال يوم الاثنين والخميس فأحبّ أن يعرض عملي وأنا صائم وفيه ولدت وفيه أنزل علي ولقوله عليه السلام من صام يوما في سبيل الله بعد الله وجهه عن النار سبعين حريفا وفي المشارق عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال النبي عليه السلام تفتح أبواب الجنة يوم الاثنين ويوم الخميس وعليك إمساك العضاء فإنه سنة الأنبياء وعلامة المومنين هكذا روي عن ابن عباس وقال الحسن البصري للعكارة ستة خصال سنة وزينة الصالحين وسلاح على العداة وعون الضعفاء وغمّ المنافقين وزيادة في الحسنات وإذا كان المؤمن مع العكارة يهرب الشيطان منه ويخشع منه المنافقين والفاجر وتكون القلة إذا صلى في الصحراء أيها المسترشد واعلم ينبغي للشيخ المرشد أن يختار للمريد الذكر من الأذكار وهي أصول الأسماء سبعة ويأمر بذكر ذلك الاسم بلسانه وبقلبه مع لسانه ويقول له أن أمكنك أن لا يجري على لسانك غير هذا الاسم فافعل ويأمره بأن يكون أبدا على طهارة ولا نومه إلا غلبة ويقلل غداؤه بالتدريج شيئا بعد شيء حتى يقوى على الجوع ولا يترك عادية بمرة ثم يأمره بإيثار الخلوة والعزلة ويأمره بالاجتهاد في صرفه خواطر السوء عنه في خلوته فإنه فلما يخلو المريد في ابتداء في حالت خلوته من ذلك لا سيما إذا كان زكيا كيسيا فإنه يتوسوس في الاعتقاد

[65a] كثيرا وهو من الامتحانات للمريد فإن قدر الشيخ دفع عنه ذلك بالأدلة العقلية فعل فإن العلم يقطع ذلك وأن توسم فيه قوة وثباتا في الطريق أمره بالصبر واستدامة الذكر حتى تستطع في قلبه أنوار القبول وتشرق شمس

الوصول وعن قريب يكون ذلك وهذا النوع من المريد قليل ويجب على الشيخ أن يكتف سره ويصون عن غيره أمره
ويصغر ذلك في عينه فإن ذلك كله اختيار وامتحان ومن أصعب الآفات في هذه الطريقة صحبة الأحداث وحسد
الخفي لإخوان على ما خصهم الله به من المقامات والأحوال التي ليس له مثلها وقال الجنيد رحمه الله المريد الصادق
غني عن علم العلماء وقيل آفات المريد ثلث التزوج وكتابة الحديث والسفر وقيل أشد شيء على المريد معاشره
الأضداد وقيل متى رأيت المريد يشتغل بالرخص أو بالكسب فاعلم أنه لا يجيء منه شيء إن ترك ذكره المأمور به
وغفل عنه

SONUÇ

Tasavvuf insanoğlunun ahlâk ile olan irtibatı üzerinde duran ve kişinin dünya ve ahiret saâdeti için çabalayan bir ilimdir. Hz. Peygamber'in yaşamındaki ahlâkî öğretiler, tasavvuf ilmi çerçevesinde sunulup daha sonra kurumsal hâle gelen tarikatler vesilesiyle insanlara aktarılmıştır. Bu aktarımın sonucunda Cumhuriyet'e kadar faaliyet gösteren tarikatler, eğitimin/irşâdın verildiği aynı zamanda sanatsal faaliyetlerin merkezi, sosyal ve iktisadî yaşamın ayrılmaz mekanları olan tekkeler dinî dünyanın büyük bir kısmını teşkil etmekte idi. Çalışmamızın birinci bölümünde Üsküdarlı Nasûhî Efendi'nin hayatını, tasavvufa intisabı ve eserlerini detaylı bir biçimde ele almaya çalıştık. Şâbâniyye'nin Nasûhiyye kolunun müessisi olarak karşımıza çıkan Nasûhî Efendi, tekke ve tarikat dünyasının taşıyıcılarından olup, bir önceki asrın hararetli semâ, devrân tartışmalarından uzak fakat yaşanan siyâsî gelişmelerden bî-hâber olmayan bir isimdir. On yedinci yüzyılın sonu on sekizinci yüzyılın başlarında yaşamının kâhir ekseriyetini Üsküdar'da geçirmiş, dergâhını burada inşâ etmiştir. Ailesi hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan Nasûhî Efendi'nin ilmî ve manevî yönünü şekillendiren Karabâş-ı Velî olmuştur.

İslâmî ilimlere olan vukûfiyeti Arapça-Farsça edebî kabiliyeti, musikîye olan yakınlığı ve bilhassa şeyhinden devraldığı tasavvufî neşve ile pek çok eser telif etmiştir. Bugün eserlerinin bir kısmına ulaşmış değiliz lakin teze konu olan *Vâridât-ı Kudsiyye* adlı eseri Nasûhî Efendi'nin tasavvuf algısını, yaşantısını, ilgilerini bizlere yansıtan zengin bir eserdir. İkinci bölümde Nasûhî Efendi'nin *Vâridât* adlı eseri başta olmak üzere eserlerinden hareketle tasavvufî konulara yaklaşımını ortaya koyarak bir Osmanlı sûfisinin kavramsal haritasını çıkarmaya gayret gösterdik. *Vâridât*, tür olarak başlı başına mahrem ve içine girilmesi zor bir alan iken satır aralarında müellife, yaşamına ya da dönemin tasavvufî düşüncelerine dair ipuçları yakalamak da mümkündür. Nasûhî Efendi'nin İbrahim Ağa ile olan mektuplaşmalarında bir şeyhin, müridine olan

bağlılığını, günümüz eğitim anlayışından çok daha derin ve samimi bir güvenin olduğunu görmekteyiz. Şeyhin yanı sıra müridin de kendini şeyhine teslim etmesi bu güvenin diğer tarafını önümüze koymaktadır. *Vâridât* metninde bir diğer önemli konu rüya ve tabir meselesidir. Yine müstakil bir alan olan rüya tasavvuf ilminde tartışmalı bir konumdadır. Tarikate intisabın şartı olarak görüldüğü gibi kendisine itibar edilmemesi gereken hayâl ürünü olarak da görülmüştür. Bizim çalışmamızda amacımız tüm bu tartışmaların ötesinde muabbir yönünü bize açan Nasûhî Efendi'nin mektuplarındaki rüya yorumlarını tesbit ederek küçük bir tâbirnâme oluşturmaktır. Lâkin *Vâridât*'ın salt bir rüya metni olmaması, tâbir ilminin sembolik bir yönünün olması, bazı mektuplarda kısa ifadelerle izah edilmesi ve mektuplarda geçen rüyaların dağınık biçimde yer alması şekilsel olarak düzenli ve geniş bir bölüm oluşturmamıza engel teşkil etmiştir.

Nasûhî Efendi'nin daha önce eserlerinin çevirileri yapılmış lakin metinlerin tahlili, muhtevâsı, kavramsal yönden inceleme tâbî tutulmamıştır. Bizim bu bölümde varmak istediğimiz netice on sekizinci yüzyılda merkez ve taşra arasında hayatını geçirmiş bir mutasavvıfın eserlerinde tasavvufî kavramların hangilerine ağırlık verdiği ve müridleri ile olan ilişkilerindeki gerek sözlü gerek fiilî uygulamalarını gözlemleyip ortaya çıkarmaktır. Yine bu bölümde *Vâridât*'ta dağınık halde bulunan ve en sık kullanılan kavramları çıkartıp kısa izâhlar yapmış olduk. Nasûhî Efendi'nin metninde mektupları dört kısma ayırması üzerine seyr u sülûkun bir parçası olan nefis mertebelerinin biz de ilk dört tanesini ele almış bulunmaktayız.

Son bölümde tercümesini sunduğumuz *Risâle-i rüşdiyye fi tarikati'l-Muhammediyye* adlı hacimce küçük fakat Nasûhî Efendi'nin seyr u sülûk, riyazet, tevhîd, ahlak vb. pek çok konudaki görüşlerine yer verdiği, zihin dünyasını ve üslûbunu daha net bir şekilde takip edebileceğimiz Arapça muhtasar bir eser olduğu görülmüştür. Nasûhî Efendi, müridi Abdullah Rüşdi için kaleme aldığı eserde öğüt veren bir üslûb ile yaklaşarak adeta öz bilgiler sunmuş, yine kısmen dağınık bir metin olan *Risâle*, irşâd görevine yeni başlayacak olan halifesi Abdullah Rüşdi özelinde aslında herkesedir. Büyüklerin eserlerinin bizler için bir kandil olmasını ve çalışmamızın bu konuda araştırma yapacaklara bir basamak oluşturmasını temennî eder Nasûhî Efendi ve büyüklerden kusurumuz olduysa af dileriz.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Hasan, "Mehmed Tulû Efendi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 539.
- Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî: hayatı, eserleri ve mektupları*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Minhâcü'l-Fukarâ* (haz. Sâfi Arpaguş), Vefa Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aşkar, Mustafa, *"Son Dönem Tekke Mecmualarında Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı"*, *Tasavvuf*, s.3, (Nisan-2000), s. 153.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski İstanbul Hayatı*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdi el-Horasani, Ebû Bekir, *Şuâbu'l-İman*, (Thk. Dr. Abdu'l-Ali Abdulhamîd Hâmid) Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2004.
- , *"Klasiklerimiz VII: el-Mektûbat"*, *Tasavvuf*, s. 9, (Temmuz-Aralık, 2002), s. 369-384.
- Ceyhan, Semih, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, 2011.
- , *"Vârid"*, *DİA*, c. XLII, s. 519.
- Çaylıoğlu Abdullah, *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût) Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, c. VI.

- el-Hanzalî, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâdih, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, (thk. Habiburrahman el-A'zami), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- el-Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, (haz. Abdurrezzak Tek), Emin Yayınları, Bursa, 2008.
- el-İsfehânî, Râgıb, *Müfredat*, (çev. Yusuf Türker) Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- el-İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihran, *Hilyetü'l-Evliya Tabakatu'l-Asfiya*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1974.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Mûsikisi Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1942.
- es-Sicistânî, Ebu Davud Süleyman b. el-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî, *ez-Zühd Ebî Dâvud*, (thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim b. Muhammed Ebû Bilal Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym), Daru'l-Mişkat, 1993.
- Felek, Özgen, *Kitâbu'l-Menâmât* (Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb* (haz. Süleyman Uludağ) Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- Kafadar, Cemal, *Rüya Mektupları/ Asiye Hatun; Giriş, Çevirimyazı, Sadeleştirme*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Kantemiroğlu, *Musikiyi Harflerle Tesbit ve İcra İlminin Kitabı*, (haz. Yalçın Tura), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kara, Mustafa, *Şeyh Şâbân-ı Velî*, DİB, Ankara, 2015.
- Kara, Kerim, "Mehmed Nasûhî", *DİA*, c. XXVIII, s. 500.

- , "Karabâş Veli", *DİA*, c. XXIV, s. 369.
- , *Karabâş Velî Hayatı, Fikirleri, Risâleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), İz Yayınları, 2004.
- Kelâbâzî, *Taarruf* (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kerâmeddin Efendi, *Şeyh Muhammed Nasûhî-Şemsü's-Sabûhî fî-Menâkıb-ı Pîr Nasûhî*,
(haz. Kemal Edip Kürkcüoğlu), Alem Yay., İstanbul, 1996.
- Kuşeyrî, *Risâle*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kutluay, Yaşar, *Hasan Basrî'nin Kader Hakkında Halide Abdülmelik b. Mervan'a
Mektubu*, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. III, s. 3-4.
- Kutluer, İlhan, "İnsan", *DİA*, c. XXII, s. 320.
- Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı hakikat*, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1979.
- Malik b. Enes b. Malik b. Âmir, *Muvattaa*, (thk. Muhammed Mustafa A'zami)
Müessesetü Zayd b. Sultan, İmârât, 2004, c.V.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Manevî*, İntişârât-ı Dostân, Tahran, 1384, c. I,
s. 57
- M. Rasim Efendi, *Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, (haz. İhsan Kara), İnsan Yayınları, 2008.
- Nablûsî, Abdülgânî, *Ta'tîru'l-enâm fî ta'bîru'l-menâm* (çev. Süleyman Hasbî Efendi),
İstanbul, 1306.
- Nasûhî, Muhammed, *Risâle-i Muhammediyye*,...
- , *Vâridât-ı Kudsiyye*, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, Nu: 776.
- Okay, M. Orhan, "Mektup", *DİA*, c. XXIV, s. 17.

- Önal, Ahmet, *Üsküdarlı Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya Sürgünü*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, (editör: Coşkun Yılmaz), c.II, s. 203-216.
- Öngören, Reşat, "Mektup (Tasavvufî Yönü)", *DİA*, c.XXIV, s. 21.
- Özalp, N. Ahmet, *Asiye Hatun Rüya Mektupları*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2018.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kutsal Gönüllü Velî Kuşadalı İbrahim Halvetî: Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektupları*, Fatih Matbaası, 1982.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.
c. II.
- Senâî Efendi, *Menâkıb-ı Nasûhî*, Millet Ktp. Şeriyye, Nu: 1104.
- Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984.
- Serrac, *Lüma'*, (haz. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yayınları, 2012.
- Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şehâbeddin Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, (çev. Dilaver Selvi), Semerkand, İstanbul, 2016.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, 1964.
- Şeyh Mahmud Bedreddin, *Vâridât-ı Bedreddin* (çev. Musa Kazım Efendi- haz. M.Serhan Tayşi), MVT Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyi'ul-Fudalâ*, c. II, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul, 1989.

- Tanman, M. Baha, "Nasûhî Tekkesi", *DİA*, c. XXXII, s. 430.
- , "Atik Vâlîde Sultan Külliyesi", *DİA*, c. IV, s. 68.
- Tatcı, Mustafa- Çeltik Halil, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Tatcı, Mustafa- İslamoğlu Abdülmecit, *Seyr ü Sülûk Mektupları*, H Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tatcı, Mustafa- Yıldız Musa, *Hız. Peygamber Yolunda Tasavvuf Eğitimi*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2006.
- , *Tasavvuf Eğitiminde Nefs, Tevhid, Zât*, İstanbul, 2018.
- Tatcı, Mustafa, *Üsküdarlı Mehmed Nasûhî Halvetî Hayatı ve İlahileri*, H Yayınları, İstanbul, 2019.
- , *Hız. Pîr Şabân-ı Velî Kitabı*, H Yayınları, İstanbul, 2018.
- , *Halvetî-Şabânî Yolunun Adâbı*, H Yayınları, 2013.
- Tayşi, M. Serhan, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tura, M. Nusret, *Mektuplar* (haz. Mahmud Erol Kılıç), İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 2012.
- , "Akıl (Tasavvufî Yönü)", *DİA*, c. II, s. 246.
- , "Edep", *DİA*, c. I, s. 336.
- , "Halvetiyye", *DİA*, c. XV, s. 393.
- , "Nefis", *DİA*, c. XXXII, s. 526.
- , "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, c. XXXV, s. 81.

——— , "Rüya", *DİA*, c. XXXV, s. 309.

——— , "Sülûk", *DİA*, c. XXXVIII, s. 127.

——— , "Takva", *DİA*, c. XXXIV, s. 484.

Vassâf, Hüseyin, *Sefine-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, 2006.

——— , "*Karabâş-ı Velî Hazretleri*", *Cerîde-i Sûfiyye*, s. 397.

Vicdânî, Sâdık, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, Halvetiyye* (haz. İrfan Gündüz), İstanbul, 1995.

Yılmaz, Mustafa, *Mehmet Nasûhî, Hayatı-Eserleri ve Dîvânçesinin Tenkitli Neşri*, MÜ. SBE. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulemâ (17. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001.